МАЯКОВСЬКИЙ

ДЕРЖЛІТВИДАВ
УКРАЇНИ

3

МАЯКОВСЬКИЙ

В. МАЯКОВСЬКИЙ

ВИБРАНІ ТВОРИ

В ТРЬОХ ТОМАХ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
КИЇВ - 1953

В. МАЯКОВСЬКИЙ

ВИБРАНІ ТВОРИ

ТОМ 3

П'ЄСИ, НАРИСИ, СТАТТІ

Переклад за редакцією
М. БАЖАНА

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
КИЇВ-1953

Переклади здійснено за російським виданням:
В. В. Маяковский. Полное собрание сочинений в двенадцати томах.
Гослитиздат, Москва, 1939—1949

В. В. Маяковський. 1924.

МІСТЕРІЯ-БУФ

ДІЮТЬ

1. Сім пар чистих: 1) Негус абіссінський, 2) Ра́джа індійський, 3) Турецький паша, 4) Російський спекулянт, 5) Китаєць, 6) Вгодований перс, 7) Клемансо, 8) Німець, 9) Піп, 10) Австралієць, 11) Дружина австралійця, 12) Ллойд-Джордж, 13) Американець і 14) Дипломат.

2. Сім пар нечистих: 1) Червоноармієць, 2) Ліхтарник, 3) Шофер, 4) Шахтар, 5) Тесляр, 6) Батрак, 7) Служник, 8) Коваль, 9) Пекар, 10) Праля, 11) Швачка, 12) Машиніст, 13) Ескімос-рибалка і 14) Ескімос-мисливець.

3. Угодовець.

4. Інтелігенція.

5. Дама с картонками.

6. Чорти: 1) Вельзевул, 2) Обер-чорт, 3) Вістовий, 4) 2-й вістовий, 5) Вартовий, 6) 20 чистих з рогами і хвостами.

7. Святі: 1) Мафусаїл, 2) Жан-Жак Руссо, 3) Лев Толстой, 4) Гавриїл, 5) Ангел, 6) 2-й ангел і 7) ангели.

8. Саваоф.

9. Діючі Землі обітованої: 1) Молот, 2) Серп, 3) Машини, 4) Поїзди, 5) Автомобілі, 6) Рубанок, 7) Кліщі, 8) Голка, 9) Пилка, 10) Хліб, 11) Сіль, 12) Цукор, 13) Матерія, 14) Чобіт, 15) Дошка з важелем.

10. Людина майбутнього.

Місця дій

1) Увесь всесвіт, 2) Ковчег, 3) Пекло, 4) Рай, 5) Країна уламків і 6) Земля обітована.

Нечистий.

За хвилину
ми вам покажем...
Містерію-буф.
Мушу сказать я такі слова:
це
річ нова.
Щоб повéрх голови стрибнути —
це нових потребує вимог.
Перед новою п'єсою
потрібен пролог.
По-перше,
чому
весь театр —
немов після бурі?
Благонамірених людей
це дуже обурить.
Ви для чого дивитеся спектакль?
Щоб дістати задоволення —
чи не так?
Та чи хто цілковите задоволення спізна,
якщо задоволення — тільки на сцені?
Бо сцена ж —
лише третина одна.
Отже,
коли в інтереснім спектаклі
все
забудують будівничі,
то й задоволення твоє збільшиться втричі,
а коли
спектакль не інтересний,
то висновок єдиний —
не варто дивитися й третини.
Для інших театрів
головне — не вистава:
їх не сцена, —
їх замкова щілинка цікавить.
Ти сядь, мовляв, тихо
в центрі десь, чи в куточок
та й дивись на чужого життя шматочок.
Дивишся і бачиш —

гугнявлять на дивані
тьоті Мані
та дяді Вані.
А нам ця компанія
відома:
тьоть і дядь знайдете вдома.
Ми також покажемо справжнє життя,
та його на диво з див,
на видовище найнезвичайніше театр перетворив.
Суть першої дії така є:
земля протікає.
Потім, як від окропу,
всі тікають від революційного потопу.
Сім пар нечистих
і чистих сім пар,
тобто
чотирнадцять пролетарів-бідняків
і стільки ж буржуїв — кожен лихвар,
а між ними,
сльози втираючи з о́чок —
меншовичочок.
Полюс захльостує.
Знайти схов де ж іще?
І всі будувати починають
навіть не ковчег,
а ковчежище.
У другій дії
в ковчезі подорожує публіка:
тут тобі і самодержавство,
і демократична республіка,
і, нарешті,
за борт,
під меншовицький виск,
чистих кинули головою вниз.
В третій дії показано,
що робітникам
не треба боятись недругів запеклих,
навіть чортів серед пекла.
Четверта —
смійтесь найдужче! —
показуються райські ку́щі.
У п'ятій дії розруха,
вистромивши ікла вперед,

все трощить і жере.
Хоч ми, роблячи, їли саму макуху,
та ми
таки подолали розруху!
У шостій дії —
комуна.
Глядачу робітничий,
на все горло співай!
Дивись у всі вічі!
Все готово?
І пекло?
І рай?

З-за сцени.

Г о т о в о!
Давай!

ДІЯ ПЕРША

На заграві північного сяйва куля земна, що впирається полюсом у кригу підлоги. По всій кулі драбинами перехрещуються канати широт і довгот. Між двох моржів, що підпирають світ, **е с к і м о с - м и с л и в е ц ь**, упершись пальцем в землю, горланить іншому, який розлягся перед ним коло вогнища.

М и с л и в е ц ь.

Ейє!
Ейє!

Р и б а л к а.

Горлає.
Справ інших нема —
пальцем землю тиркать.

М и с л и в е ц ь.

Дірка!

Р и б а л к а.

Де дірка?

М и с л и в е ц ь.

Тече!

Р и б а л к а.

Що тече?

М и с л и в е ц ь.

Земля!

Рибалка

(схоплюючись, підбігаючи і заглядаючи під палець, що впирається в землю).

О-о-о-о!
Нечисті накличуть біду!
Чорт!
Полярне коло попередить
піду.

Біжить. На нього із-за схилу кулі земної наскакує, викручуючи рукава, німець. Якусь мить шукає гудзика і, не знайшовши, хапає за шерсть шуби.

Німець.

Гер ескімос!
Гер ескімос!
Надзвичайно спішно!
Хвилину одну...

Рибалка.

Ну?

Німець.

Так от — сьогодні, на Фрідріхштрасе, у ресторані,
у себе я оце сиджу.
У вікно сонце
так і манить.
День ясний,
мов до революції буржуй.
Публіка сидить
і тихо шейдеманить.
Суп з'їв.
Передо мною пляшок ейфелі — дивись ти!
Думаю:
який би я з'їсти беф хотів?
Та й чи беф мені зараз їсти!
Дивлюсь —
і в горлі застряг обід:
Алея Перемог щось дуже змінила вид.
Камінні Гогенцоллерни,
ромашками обсаджені знизу,
враз шкереберть полетіли к бісу.
Жах.
Біжу на дах.
В'ючись круг трактирного острова,

безводний прибій,
метушні вперебій,
біг,
квартали захльостував.
Берлін — морських буру́нів похід,
невидимих хвиль басовиті ноти.
І за,
і пе́ред,
і над,
і під —
будов дредноути!
І перш, ніж подумать, зробити крок,
чи від Фоша це все, а чи від...

Рибалка.

Скоріше!

Німець.

Я весь
до ниточки змок.
Дивлюсь —
сухе все —
та ллється і ллється, затьмаривши світ.
І вмить,
від руїни Помпеї помпезніш, картина розверзлась —
з коренем
Берлін вирваний був,
все в безодні щезло,
в світу розтопленім горні.
Я отямивсь на гребені сіл, що їх плином несе.
Весь яхт-клубний досвід згадав я у цьому потопі —
і от
перед вами,
шановний, —
все,
що лишилось тепер від Європи.

Рибалка.

Н-н-небагато....

Німець.

Заспокоїться, звичайно...
днів на два.

Рибалка.

Та облиш європейські верзіння шалені!
Чого тобі треба? Тут не до вас.

Німець
(показуючи горизонтально).

Дозвольте мені біля ваших вельмишановних тюленів.

Рибалка з досадою махає рукою на багаття, іде в другий бік — попереджувати коло — і наштовхується на змоклих австралійців, що вибігають з-поза іншого схилу.

Рибалка
(відступаючи, здивований).

А не було ще огидніших лиць?!

Австралієць з дружиною
(разом).

Ми — австралійці.

Австралієць.

Я — австралієць.
Все в нас було.
Так-то:
качкодзьоб, пальма, дикобраз, кактус...

Австралійка
(плачучи ревно).

А тепер
пропали ми,
все пропало:
і кактуси,
і качкодзьоби,
і пальми —
все потонуло...
все на дні...

Рибалка
(вказуючи на німця, що розлягся).

Ось ідіть до них.
А то вони одні.

Знову зібравшися йти, ескімос зупинився, прислухаючись до двох голосів з двох боків земної кулі.

Перший голос.

Капелюх, у-ту!

Другий.

Циліндр, у-ту!

Перший.

Міцнішає!
За північну тримайтеся широту!

Другий.

Лютує!
За південну хапайтеся довготу!

По канатах широт і довгот скочуються з земної кулі **англієць** і **француз**. Кожен прилаштовує національний прапор.

Англієць.

Прапор поставлено.
Господар тепер у сніжному лоні я.

Француз.

Ні, вибачайте!
Я поставив раніш.
Це — моя колонія.

Англієць
(розкладаючи якийсь крам).

Ні — моя,
вже торгую, пильную чи́ншу.

Француз
(починаючи сердитись).

Ні — моя,
а ви собі пошукайте іншу.

Англієць
(розлютувавшись).

Ах, так!
Бодай би ти згиб!

Француз
(розлютувавшись).

Ах, так!
На ніс я гулю насаджу тобі враз!

Англієць
(лізе з кулаками на француза).

Англія, гіп-гіп!

Француз
(лізе з кулаками на англійця).

Вів ла Франс!

Австралієць
(кидається розбороняти).

Ну й народ!
Не народ, а набрід чисто:
вже ні імперій нема,
ні імперіалів,
а вони один одного в морду все ще б'ють.

Рибалка.

Ех ви,
імперіалісти!

Німець.

Киньте, справді, що ви!

Рибалка.

Ну й пустоголови!

Просто на голову ескімосу, який знову зібрався йти, падає наш купчина.

Купець.

Шановні,
та що це? та хто ж в цьому разі я?!
Хіба ж я Азія?
«Знищити Азію» — постанова раднеба.
Чи ж на азіата скидаюсь я з себе?

(Заспокоївшись трохи.)

Учора в Тулі сиджу я
в кріслі, не згірш від буржуя.
Як шарпоне двері!
Ну, думаю —
із Чека!

У мене, самі розумієте,
аж сполотніла щока.
Але
бог милостивий на світі:
виявляється, не Чека — вітер.
Спочатку накрапало,
а далі — більш,
більше — вище,
вдарило гулом,
ринуло в вулиці,
дахи рвонуло...

В с і.

Тихше!
Чули?

Ф р а н ц у з.

Чуєте?
Тупіт, немов галопу?

Безліч голосів, що наростають.

Потоп! потопом! потопові! про потоп! потопу!

А н г л і є ц ь
(з жахом).

О, господи!
Нещастя — як з ринви води клекотання,
а тут ще оце-от східне питання.

Попереду н е г у с, за ним — к и т а є ц ь, п е р с, т у р о к, р а д ж а, п і п, у г о д о в е ц ь. Позаду — всі с і м п а р н е ч и с т и х, які вливаються з усіх боків.

Н е г у с.

Хоч значно світліший від тіні я,
кажу без вагання:
я — негус Абіссінії.
Моє шанування.
Я із Африки, з Ефіопіки.
В ній звивався Ніл через тропіки.
Вкрили Ніл собою потопики, —
нема й сліду від Ефіопіки.
Ні дому, ні вбра́ння —
кажу ж без вагання...

Рибалка
(з досадою).

... кажу ж без ваґання —
моє шанування.
Та чули вже, чули!

Негус.

Прошу не забувати —
з вами говорить негус,
і негус хоче їсти.
Що це?
Мабуть, смачненький собачка?

Рибалка.

Я тобі дам — собачка!
Це морж, а не собачка.

Негус помилково намагається сісти на схожого, як дві краплини води, на моржа Ллойд-Джорджа.

Рибалка.

Сідай, не замаж нас — от і вся балачка.

Англієць
(перелякано).

Це не я морж,
це він морж,
а я не морж,
я Ллойд-Джордж.

Рибалка
(звертаючись до решти присутніх).

А вам до кого?

Китаєць.

Ні до кого!
Нічого!
Втонув мій Китай!

Перс.

Персія,
моя Персія пішла на дно!

Раджа.

Навіть Індія,
піднебесна Індія, і та!

Паша.

І від Туреччини лишилось спогадання одно!

З юрби чистих протискується дама з незліченною кількістю картонок.

Дама.

Обережніш!
Шовку не рвіть!
Він тонший за павутинку навіть!
(До рибалки.)
Мужик,
поможи картонки поставить.

Голос
(з юрби чистих).

Яка мила!
Яка пікантна!..

Рибалка.

Дармоїдка неробітна!

Француз.

Ви якої будете нації?

Дама.

Нація в мене дуже різноманітна.
Спочатку я була росіянка, —
та Росія повужчала до останку.
Ці більшовики — такий жах!
Я жінка тендітна,
з душею, яка відчуває тонко, —
я взяла і обернулась на естонку.
На окраїни більшовик ринув —
я й стала громадянкою України.
Брали Харків разів з десять —
у якійсь республіці я влаштувалась в Одесі.
Одесу забрали, вже Врангель в Криму, —
я взяла і підкорилась йому.
Побігли білі, щоб їх не злопали —
я вже туркеня.

Гуляю в Константинополі.
Більшовицькі сили підходили свіжі —
а я уже парижанка.
Гуляю в Парижі.
Націй сорок змінила, признаться, я, —
тепер у мене камчатська нація.
На полюсах літо таке ж холодне:
не підходить убрáння тут жодне!

Рибалка
(гримає на чистих).

Що це за гул?
Тихше!
Як це негоже!

Угодовець
(в істериці відокремлюється від юрби).

Послухайте,
я не можу!
Послухайте,
хто ж це таке накоїв?
На світі сухого немає й прикмет!
Послухайте,
залишіть мене в спокóї!
Додому б мені, в кабінет!
Сиджу ж тут дарма!
Послухайте,
я не можу!
Я гадав, що потоп за Каутським буде.
І кози ситі, і сіно ціле.
А тепер —
убивають одне одного люди.
Рідні червоні!
Ріднесенькі білі!
Не можу! не пень я, не дуб!

Француз.

Та не тріть очей...
не кусайте губ...

(До нечистих, що присуваються до багаття, задирливо.)

А ви яких же нації?

Нечисті

(разом).

Народина звик наш ганяться
по світу, людва де різна.
Ми ніяких не націй,
труд наш — наша вітчизна.

Француз.

Арії старі!

Злякані голоси чистих.

Це пролетарі!
Пролетарі...
Пролетарі...

Коваль

(до француза, поплескуючи його по чималому череву).

Мабуть, у вухах твоїх шум потопу?

Праля

(до нього ж насмішкувато і верескливо).

Ліг би у ліжко й заснув би в тиші.
Пустити б у шахти тебе та в окопи.

Червоноармієць

(грізно).

Пішов би в окопи —
в окопах мокріше.

Бачачи, що між чистими і нечистими назріває «конфлікт», розбороняти їх кидається угодовець.

Угодовець.

Рідні! Не лайтесь! Хай буде тихо, як в ýсі!
Скоса одне на одного дивитись годі.
Простягніть руки,
обніміться, як друзі.
Панове, товариші,
дійдіть до угоди!

Француз
(розлючено).

Щоб я склав угоду?
Щоб я так вчиняв?
Ця річ даремна!

І рибалка, і француз б'ють по шиї угодовця.

Рибалка.

Ах ти, угодовець!
Ах ти, угодовченя!

Угодовець
(відбігаючи, побитий, скиглить).

Ну от,
ізнов...
Я до нього любесенько,
а він,
поки...
Так от завжди:
кличеш до угоди,
а тебе надубасять з обох боків.

Нечисті проходять, розсуваючи зневажливо зіщулену юрбу чистих, сідають коло багаття. Юрба чистих стає за ними в коло.

Паша
(влізає всередину).

Правовірні!
Обміркуймо, що сталося тут, —
складімо щось схоже до звіту.

Купець.

Справа проста —
кінець світу.

Піп.

А по-моєму — потоп.

Француз.

І зовсім не потоп,
а то б дощик був.

Раджа.

Так,
не було дощику ніде.

Дипломат.

Певне, і це щось із несусвітних ідей...

Паша.

Але все-таки —
що ж, правовірні, сталося тут?
Даваймо подивимось в корінь, правовірні.

Купець.

Народ, по-моєму, став непокірний.

Німець.

Війна, це єдине...

Інтелігенція.

Ні,
по-моєму, інша причина.
По-моєму, метафізичне...

Купець
(незадоволено).

Війна — метафізичне!
Почали з Адама!

Голоси.

По черзі!
По черзі!
Не влаштовуйте содома.

Паша.

Цить!
Будемо говорить поступово.
Ваше слово, студенте!

(Виправдовується перед юрбою.)

Він аж піниться, хоче взяти слово.

Інтелігент.

Не знати,
коли й почалось:
день змінила ніч,
і тільки
зорею небо розчервоніло занадто.
Потім —
закони,

поняття,
віри,
гранітні відроги столиць,
навіть сонця рудизна, незрушно повішена, —
все стало немовби трохи текуче,
повзуче трохи,
трохи розріджене.
А потім як ринуло!
Вулиці ллються,
розтоплений будинок на будинок пада.
Весь світ,
в доменних печах революцій розплавлений,
ллється суцільним водоспадом.

Голос китайця.

Панове! Увага!
Сюди замрячило!

Дружина австралійця.

Нічогенько замрячило!
Як поросят, замочило.

Перс.

Може, кінець світу близько,
а ми
мітингуєм, горлаєм, іржем.

Дипломат
(тулиться до полюса).

Ставайте сюди!
Тісніше!
Тут не залле нас.

Купець

(штурхаючи ескімоса, який затискає дірку з властивим цьому народові терпінням).

Гей, ти!
Дружив би з моржем!

Мисливець-ескімос відлітає, і з відтуленої дірки почав бити в присутніх струмінь. Віялом розсипались чисті, нерозбірливо вигукуючи:

І-і-і-і-і!
У-у-у-у-у!
А-а-а-а-а!

За хвилину всі кидаються до струменя.

Забити!
Заткнути!
Затиснуть!

Відступили. Тільки австраліець залишився біля земної кулі з пальцем у дірці. В загальному переполосі виліз на пару полін піп.

П і п.

Братіє!
Втрачаємо останній вершок!
Останній дюйм заливає водою!

Г о л о с и н е ч и с т и х
(тихо).

Хто це?
Хто ця шафа з бородою?

П і п.

На сорок днів і ночей, не на цей от мент!

К у п е ц ь.

Щодо попів —
то господь це відкрив давно їм.

І н т е л і г е н ц і я.

В історії був подібний прецедент —
згадайте пригоду, що трапилась із Ноєм.

К у п е ц ь
(вилізаючи на місце попа).

Це дурниці —
і історія, і прецедент, і знов ще...

Г о л о с и.

Ближче до діла!

К у п е ц ь.

Даваймо, братці, збудуєм ковчег.

Д р у ж и н а а в с т р а л і й ц я.

Правильно! Ковчег!

Інтелігенція.

Це забава!
Пароплав збудуєм.

Раджа.

Два пароплави!

Купець.

Правильно!
Весь капітал вкладу!
Ті врятувались, а ми ж головатіші в справі цій.

Загальний гук.

Хай живе техніка,
хай техніка славиться!

Купець.

Піднесіть руки —
Хто за? Очевидно...

Загальний гук.

І рук не треба,
зá-очі видно.

І чисті і нечисті підносять руки.

Француз
(зайнявши місце купця, розлючено оглядає коваля, який підніс руку).

І ти туди ж?
Та й не несись ти!
Панове,
давайте не візьмемо нечистих!
Хай знають, як на нас брехати!

Голос тесляра.

А ти умієш пиляти й стругати?

Француз
(знітившись).

Я передумав.
Візьмім нечистих.

Купець.

Але відберем непитущих і плечистих.

Н і м е ц ь

(вилазячи на місце француза).

Цитьте, панове,
можливо, і не доведеться миритись із нечистими.
На щастя,
ми не знаємо, що з п'ятою частиною світу.
Галасуєте, і навіть не потурбувались дізнатись,
чи є між нами американці.

К у п е ц ь

(радісно).

Ну й голова!
Не людина, а німецький канцлер!

Радість пронизує крик австралійки.

Що це?

Просто з залу до напружено задивлених вривається американець на мотоциклі.

А м е р и к а н е ц ь.

Вельмишановні панове,
де тут будують ковчег?

(Подає папірець.)

Ось
від потоплої Америки
на двісті мільярдів чек.

Мовчазливий смуток — і раптом зойк австралійця, що затискає воду.

А в с т р а л і є ц ь.

Чого витріщились? Думаєте — розпалиться!
Їй-богу, вийму!
Дубіють пальці.

Чисті заметушились, тиснуться до нечистих.

Ф р а н ц у з

(до коваля).

Ну як, товариші,
побудуємо, га?

Незлобивий коваль.

Про мене,
хоч камінь мені гати...

(Махає рукою нечистим.)

Гайда, товариші!
Їхать, то й їхати.

Нечисті підводяться. Пилки. Рубанки. Молотки.

Угодовець.

Швидше, товариші,
беріться щиро!..
За роботу!
В руки пилки й сокири!

Інтелігент
(відходить убік).

Працювати —
хто мені це накаже?!
Сяду собі ось тут
і займусь саботажем.

(Гукає на тих, що працюють.)

Жвавіш повертайся!
Рубай без промаху та безупинно!

Тесляр.

А ти чого сидиш, руки склавши?

Інтелігент.

Я спец, я незамінний...

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Палуба ковчега. По всіх напрямах панорама земель, що поринають у хвилі. В низькі хмари впирається заплутана мотузками драбина-щогла. Збоку — рубка і вхід до трюму. Чисті й нечисті вишикувалися вздовж близького борту.

Батрак.

У-ух!
Не хотів би я нинькі за борт.

Ш в а ч к а.

Парканом здибилась:
не хвиля, а чорт!

К у п е ц ь.

Даремно я з вами сплутався.
Завше отак,
без тями.
Теж мені мореплавці!
Ще звуться морськими вовками!

Л і х т а р н и к.

Ач, як знялась!
Гуде на всю силу.

Ш в а ч к а.

Який там паркан!
Стіною закрило!

Ф р а н ц у з.

Та-ак!
Ну й безглуздо!
Я кажу вам з жалем, просто до болю.
Сиділи б.
Земля ще тримається.
Який там не є, а все-таки полюс.

Б а т р а к.

Немов ті вовки,
хвилищами ляскають.

Обидва ескімоси, шофер та австралійці відразу.

Погляньте,
що це там?
Що з Аляскою?

Н е г у с.

Ну і метнула!
Мов камінь пращá...

Н і м е ц ь.

Гепнулась!

Е с к і м о с.

Згинула!

Рибалка.

Так!

Всі.

Прощай! Прощай! Прощай!

Француз
(розплакався, пригнічений спогадами).

Боже мій!..
Боже мій!..
Бувало,
зберемось за чаєм,
сім'я в нас і згода—
пундики,
ікричка...

Пекар
(відмірюючи кінчик нігтя).

Дивно, їй-богу!
Ну, ні на остілечки
не шкода.

Швець.

Я горілочки припас.
Знайдéться чарка?

Служник.

Знайдéться.

Рудокоп.

Хлопці,
ану, в трюм шпарко!

Ескімос-мисливець.

Ну, як морженя?
Полювали не марно?

Служник.

Не худюще, не марно,
та й підсмажили гарно.

Чисті самі. Нечисті зіходять до трюму, підспівуючи.

Що нам потопи! Що нам із потопами!
Потомились ніжки — по землі потопали.
Добрі справи в пароплаві.

І-їх!
З'їсти морженя і горілочки попить не гріх...
І-їх, не гріх!

Чисті оточили француза, що розрюмсався.

П е р с.

Сором, справді!
Киньте горлати.

К у п е ц ь.

Перебудем як-небудь,
доповзем до Арарата.

Н е г у с.

З голоду подохнеш, поки оця гора клята!

А м е р и к а н е ц ь.

Грошви до біса,
а без їжі й нóги простягнеш, бува.
Даю за фунт хліба півмільйона
миколаївок
та й брильянтів фунтів два.

К у п е ц ь.

Спекулював я.
В Чека сидів разів три.
А на біса мені тепера ці гроші?!

К и т а є ц ь.

Плюнь та розітри.

П а ш а.

Що ті брильянти!
Тепер, коли в людини камінці в печінці,
то й то почуваєш, ніби маєш гостинці —
наче пузо набито.

А в с т р а л і є ц ь.

Ніякої їжі,
самé корито.

У г о д о в е ц ь.

А тут ще і Сухаревку закрито.

Купець
(до попа).

Нічого, панотче,
тепер кожен торгує, де тільки схоче.

Дама.

І масло, і молоко, і вершки повсюди, —
підставляй порожню кишеню замість посудин.

Купець.

Це ось ти без молока насидишся, дурко,
а в робітника премійка,
в робітника натурка, —
одержить
і обміняється.

Дама.

А я капелюшки мінятиму на яйця.

Інтелігент.

Обміняєш капелюх останній,
а потім лапу
смокчи на дивані.

Піп
(прислухаючись до галасу в трюмі).

Ач, іржуть!

Інтелігент.

Що їм!
Наловили риби й жеруть.

Піп.

Візьмемо сіть або острогу і теж давайте ловить.

Німець.

О-с-т-р-о-г-у?
А нею ж орудувать — як?
Я тільки шпагою копирсати мастак.

Купець.

Я думав — зловлю рибки,
сіть закинув,

намучився,
і нічого —
лише травину.

П а ш а
(зажурено).

До чого дорости:
першої гільдії — і жеруть водорості.

Л л о й д - Д ж о р д ж
(до Клемансо).

Еврика!
Давайте облишимо лаятись.
Які тут можуть бути чвари з англійцем у француза?
Головне — це те, що у мене пузо, у вас пузо.

У г о д о в е ц ь.

І в мене... пузо.

К л е м а н с о.

Як це прикро:
з таким чудовим добродієм —
ледве не дійшло до битви.

Л л о й д - Д ж о р д ж.

Тепер не можна все будувати на сварах:
з вами спільний у нас ворог.
Ось на таке що б думали робити ви...

Бере Клемансо під руку і відводить. Пошепотівши, повертаються.

К л е м а н с о.

Панове!
Усі такі-бо чисті ми.
Чи ж нам піт проливати на роботі?
Давайте примусим нечистих на нас працювати в поті.

І н т е л і г е н т.

Я б їх примусив!
Та зараз —
зачах!
А кожен із них — сажень в плечах.

Ллойд-Джордж.

Боже боронь битись!
Не битись,
а покіль пожирають меню,
горланять і п'ють —
їм по коліна ж моря́! —
візьмім, підкладімо їм свиню...

Клемансо.

Оберемо їм царя.

Угодовець.

Навіщо царя?
Краще городовика.

Клемансо.

А цар маніфеста видасть притьмом —
всі страви, мовляв, мені мусять бути віддані.
Цар їсть,
ми їмо —
його вірнопіддані.

Всі.

Здорово!

Паша.

Ов-ва!

Німець
(радісно).

Я ж говорив вам —
Бісмаркова голова!

Австралійці.

Обираймо скоріш!

Кілька голосів.

Та кого?
Кому вклонитися в ніжки?

Англієць і француз.

Негусу.

Піп.

Правильно!
Йому і в руки віжки.

Купець.

Які там віжки?

Німець.

Ну, як їх там...
прави́ла влади, чи як там...
Чого ви чіпляєтесь?
Зміст один скрізь.

(До негуса.)

Добродію, лізь!

Дама.

Панове!
Скажіть-но —
це буде в нас справжній цар,
а чи тільки уда́ний?

Голоси.

Справжній, справжній!

Дама.

Ах!
Я піду в придворні дами!

Ллойд-Джордж.

Скоріш, скоріш
строчіть маніфест:
з божої, мовляв, милості...

Паша та австралієць.

А ми сюди,
щоб не встигли вилізти.

Паша та інші пишуть маніфест. Німець з дипломатом розмотують перед виходом з трюму канат. Похитуючись, вилазять нечисті. Коли останній виповз на палубу, дипломат і німець міняються місцями — і нечисті обплутані.

Німець
(до шевця).

Гей,
ти!
Іди під присягу!

Швець
(погано розуміючи події).

Можна, я краще приляжу чи присяду?

Дипломат.

Я тобі приляжу —
не встанеш, голубчику!
Наводьте пістолета,
пане поручику!

Француз.

Ага!
Протверезились!
Ти, брат, лоба не морщ...

Деякі нечисті
(сумно).

Потрапили, братці,
як курка в борщ.

Австралієць.

Зняти шапки!
Хто там не скинув ша́пки?

Китаєць і раджа
(підштовхують попа, що стоїть під рубкою, на якій звівся негус).

Читай же,
читай, не стямилась в них душа поки.

Піп
(з папірця).

З божої милості
ми,
цар засмажених нечистими кур
і великий князь на оних же яйця,
не здираючи ні з кого семи шкур, —

шість здираємо, сьома залишається, —
оголошуємо нашим вірнопідданим:
тягніть усе —
рибу, сухарі, морських свинят
та інше їстівне, яке захопить устиг ти.
Урядовий сенат
не загаїться
розібратись в купах добра,
відібрати й нас пригостити.

Імпровізований сенат з паші та раджі.

Слухаємось, ваша величність!

П а ш а

(розпоряджається).

(До австралійця.)

Ви — в каюти!

(До австралійки.)

Ви — в кладóві!

(До всіх.)

Бо нечисті в дорозі все з'їсти готові.

(До купця, відмотуючи для нього пекаря.)

Вам до трюму зійти пристало би.
Я з раджею придивлюсь до палуби.
Притягнете сюди
і вертайтеся впору.

Радісний гук чистих.

Навалим їстівного цілу гору!

П і п

(потираючи руки).

А потім братньо поділимось здоби́чею,
відповідно до християнського звичаю.

Конвойовані чистими, нечисті зіходять у трюм. За хвилину повертаються і викладають перед негусом всяку їжу.

К у п е ц ь

(радісно).

Все обшукали,
харч ніде більш не схований.

Продукт же який!
Розкіш!
Одне слово —
нормований.
Ану, хлопці, гостри зуб!

Американець.

А нечисті?

Німець.

Треба їх замкнути внизу б.

Піп.

Ваша величність, ну —
зачекайте.
Хвилинку одну!

Женуть нечистих у трюм, і доки вовтузяться з ними, негус з'їдає усе принесене. Чисті повертаються.

Клемансо.

Ти йдеш, Ллойд-Джордж?

Ллойд-Джордж.

Іду, я враз.

Чисті

(підганяють один одного).

Скоріш, скоріш,
їсти нам час!

Вилазять до негуса. Перед негусом порожнє блюдо. Одним грізним голосом:

Що тут?!
Гуляла Мамайова рать?

Піп

(шаленіючи).

Таж один він,
один —
і стільки злигáть!

Паша.

Ляснув би по ситій морді негожій.

Негус.

Цить!
Я помазаник божий.

Німець.

Помазаник,
помазаник!
Ліг би, як ми...

Дипломат.

Він голодним не буде!

Піп.

Іуда!

Раджа.

Тьху!
І трапляються ж отакі дні ж!

Купець.

Ляжемо.
Уранці буде видніш.

Лягають. Ніч. По небу хутко пливе місяць. Місяць блідне. Світанок. На тлі синього ранку підводиться постать дипломата. З другого боку підводиться німець.

Дипломат.

Спите ви?

Німець заперечливо хитає головою.

Дипломат.

Прокинулись такої ж ранньої пори ще!

Німець.

Заснеш тут!
В животі таке громогрище.
Ну, поговори, поговори ще!

Угодовець.

Все котлети сняться.

Піп

(здалеку).

Присниться, як у шлунку самий тиск і є.

(До негуса.)

Ач, проклятий! Так і вилискує.

Австраліець.

Холодно.

Інтелігент
(до негуса).

Ніяких духовних запитів!
Об'ївся — і рад.

Француз
(після короткої паузи).

Панове,
знаєте що?..
Я відчуваю, що я уже демократ.

Німець.

От новина!
Я завше народ любив без дволичності.

Перс
(єхидно).

А хто вимагав припасти до ніг його величності?

Дипломат.

Киньте ваші отруйливі стріли!
Самодержавство як форма керування безперечно
застаріло.

Купець.

Застаріє, якщо росинки не потрапило в рот.

Німець.

Серйозно! Серйозно!
Назріває переворот.
Доволі чвар,
не місце спорам.

Угодовець.

Ура!
Ура Установчим зборам!

(Відчиняють люк.)

Ура! Ур-а-а!

(Один одному.)

Нашкварюй!
Все зломити!

З-під люка лізуть розбуджені нечисті.

Швець.

Що це? Перепились?

Коваль.

Аварія?

Купець.

Громадяни, будь ласка, на мітинг!

(До пекаря.)

Громадянине, ви за республіку?

Нечисті
(хором).

Мітинг?
Республіку?
Яку це? Де це я?..

Француз.

Чекайте,
зараз розтлумачить інтелігенція.

(До інтелігента.)

Ей, ти, інтелігенціє!

«Інтелігенція» і француз вилазять на рубку.

Француз.

Оголошую збори відкритими.

(До інтелігента.)

Ваше слово!

Інтелігент.

Громадяни!
У цього царя неможливий ротище!

Голоси.

Правильно!
Правильно, громадянине оратор!

Інтелігент.

Він, проклятий, один зжере за тищу!

Голос.

Правильно!

Інтелігент.

І ніхто
ніколи не доповзе до Арарата.

Голоси.

Правильно!
Правильно!

Інтелігент.

Годі!
Рвіть ланцюг іржавий!

Загальний гук.

Геть!
Геть тюрму царської держави!

Угодовець.

На кого ви руку знімаєте?
Ах!
Монарх!
Життя все у каторзі жить вам на нарах.
Влада від бога.
Їй — захист постійний,
панове.
Погодьмось на монархії конституційній —
на великому князі Миколаї
або — і цей у силі —
на Михаїлі.

Нечисті і чисті
(хором).

Погодитись,
щоб пожерли все вони згодом!

Німець.

Я тобі погоджусь!

Всі
(хором).

Ми тебе погодим!

Угодовець
(побитий, плаче).

Це вже не грать!
Це вже крить!

Легше помирать,
ніж їх помирить.

Купець

(до негуса).

Попили крівці,
нашкодили народу...

Француз

(до негуса).

Гей, ти,
альон занфан у воду!

Спільними зусиллями розгойдують негуса і шпурляють за борт. Потім чисті беруть під руки нечистих і розходяться, нашіптуючи.

Дипломат

(до рудокопа).

Товариші,
ви навіть не повірите,
мені здається, що це сон:
нема тепер цих вікових перепон.

Француз

(до коваля).

Вітаю вас!
Впали віковічні підпори.

Коваль

(непевно).

Та-ак...

Француз.

Все влаштується,
навіщо спори?

Піп

(до швачки).

Тепер ми — за вас, ви — за нас.

Купець

(задоволений).

Так, так! Водіть за ніс!

Дама.

Я негусу не коханка: це просто помилка!
Я живу,
я дихаю, доки є Учредилка!
Уряд Тимчасовий — гідний
чого завгодно!
Хоч два роки мені ходить вагітній!
Зараз почеплю червоні банти, —
треба ж завести революційну моду.
За хвилину вернусь
до мого укоханого народу.

(Біжить до картонок.)

Клемансо
(на рубці).

Ну, громадяни, доволі.
Погуляли ви радо.
Давайте організуймо демократичну владу.
Громадяни,
щоб тут були темпи швидкі й бистрі,
ми ось, — упокой господи душу негусову! — ми ось тринадцятеро
будем міністрами і помічниками міністрів,
а ви — громадяни демократичної республіки, —
ви будете ловити моржів, чоботи шить, пекти бублики.
Приймаються доводи?
Нема суперечки?

Батрак.

Гаразд!
Аби до води недалечко.

Хором.

Нехай живе, нехай живе демократична республіка!

Француз.

А тепера
(до нечистих)
я вам працювать пропоную.
(До чистих.)
А ви — за пéра.
Працюйте,

несіть-но сюди,
а ми це поділимо відверто, —
останню сорочку пополам буде роздерто.

Чисті ставлять стіл, розташовуються з паперами і, коли нечисті приносять їстівне, вписують у вхідний журнал і, як нечисті відійдуть, з апетитом з'їдають. Пекар, прийшовши вдруге, намагається зазирнути під папери.

Ллойд-Джордж.

Відійди од паперів!
Лупаєш очима дарма!
Це, брат, діло не твого ума.

Клемансо.

Ви ж в керуванні державою —
братва аж ніяк не підкована.
Кожна вхідна тарілка
і кожна вихідна
мусить бути обов'язково перенумерована.

Коваль.

Доки ви ставите нумерацію строгу,
дивись, щоб наш брат не віддав душу богу.

Пекар.

Давайте обіцяним ділитися свято.

Піп
(з обуренням).

Браття!
Думати нам про їжу ранувато.

Раджа
(відводячи від столу).

Там акулу спіймали —
погляньте, яка вона, —
чи яєць не несе,
чи не дасть молока вона.

Коваль.

Гей, паша ви чи раджа,
турецьке прислів'я:
«Паше, не вибрикуй!»
пригадати раджу.

Коваль
(вертаючись з іншими нечистими).

Учать!
Скільки не доїть акул,
не бути з акули молоку.

Швець
(до тих, що пишуть).

Обідати час. Швидше кінчай-но!

Американець.

Зверніть увагу:
хвилі і чайки́, —
красиво надзвичайно.

Батрак.

Поговоримо краще про борщ, про чайо́к.
До діла!
До діла!
Нам не до чайок!

Клемансо.

Дивіться, дивіться!
По морю —
кит!

Червоноармієць.

Сам ти кит!
К чорту кита гони!

Хором, перекидаючи стіл.

Ви нам тут не влаштовуйте канцелярських тяганин!

На палубу падають порожні тарілки.

Швачка і праля
(сумно).

Змела весь харч міністерська мітелка.

Тесляр
(вистрибнувши на перекинутий стіл).

Товариші!
Це ніж у спину!

Голоси.

І виделка!

Рудокòп.

Товариші!
Що ж це таке!
Досі жер один рот, а тепер обжирають ротою.
Республіка
виявилась
тією ж царицею,
та тільки сторотою.

Француз
(колупаючись у зубах).

Чого бентежитесь?
Обіцяли і ділимо порівну:
кому бублик,
а кому — дірку з бублика.
Оце і є демократична республіка.

Купець.

Треба ж комусь і насіннячко, не всім же кавуни —
ще й цілу добу.

Нечисті.

Ми вам покажемо класову боротьбу!

Угодовець.

І знов
руйнуються мури будов,
і знов
чую галас і чвару, мені ворожу.
Доволі!
Доволі!
Не лийте кров!
Послухайте, я не можу!
Дуже добре це все:
і комуна
й інші речі такі.
Та це ж буде колись, у далеких віках.
Товариші робітники!
Дійдіть угоди з чистими,
послухайтесь старого,
досвідченого меншовика!

Ллойд-Джордж.

Як дійти угоди?
Та я ж капітала не збережу.
Ми тобі покажем угоду!

Червоноармієць.

Я тобі угоду покажу!

Угодовець.

Ну і становище!
Ач ти, двобічна облога знов іще!

Нечисті натискують на чистих.

Чисті.

Стривайте, громадяни! Наша політика...

Нечисті.

Ану,
давай сірника сюди й віхтика!
Покажемо їм, яка це така політика!
Ну, тримайся, кодло прокляте,
ти затямиш Жовтня 25-те!

Озброюються складеною чистими під час обіду зброєю. Заганяють на корму. Мигтять п'ятки скидуваних чистих. Лише купець, поцупивши на ходу переполовинене морженя, заліз у вугільний ящик; в інший залізли інтелігент з дамою.

Угодовець схопив за руку батрака; силкуючись його відтягти, схлипує.

Батрак.

Іч, проклятий,
скавчати не перестає.
Революція вам — не юнкер, мусьє.

Угодовець угризається в руку.

Коваль.

Іч, злюка!
Тягни його, хлопці,
в дірку люка!

Кидають.

Сажотрус.

Не задихнувся б тамечки,
корпуленція квола —
просто як в дамочки.

Батрак.

Чого марудитись!
Повернуться,
нас розіпнуть на хресті.
Будемо ще маніжитись —
дайте Арарат-гору.

Нечистий.

Правильно!
Правильно!
Або ми — або ті!

Батрак.

Дорогу терору!

Коваль.

Товариші!
Гнати кликуш! У діру туди ж!
Гей, народе, чого не радієш?
Радій!

Та голоси нечистих суворі, — останні запаси пожерла республіка.

Пекар.

Радій!
А про хліб ти подумав сьогоднішній?

Батрак.

Радій!
А хліб же чим засіяти?

Ліхтарник.

Радій! Коли замість поля — безоднищі!

Рибалка.

А рибалить нічим, порвані сіті.

Шофер.

Як ці глибини пройти, хто знає!
Якби хоч навколо було сухо.

Мисливець.

Ковчег тріщить.

Шофер.

Компаса немає.

Всі.

Розруха!

Коваль.

Не зупинятися на половині ж.
З'їдене у потоплих,
назад не виймеш.
Тепер нам лишилось одне старатись,
щоб сили не зрадили до Арарата.
Хай нас бурі б'ють,
хай спека до загину,
голод хай —
не потупимо очі свої,
будем жерти саму морську піну.
Зате ми тут всьому хазяї!

Праля.

Сьогодні поїмо,
а завтра — старці!
На всьому ковчезі два сухарці.

Батрак.

Гей, їв чи не їв, —
товариші,
без карток не давать сухарів.

З вугільного ящика висовуються дама та інтелігент.

Інтелігент.

Чуєте —
кажуть:
«Давать сухарів».
А тут в голоді, в холоді, в злиднях, в безладді.

Дама.

Ходімо служити радянській владі.

(Вилазять.)

Нечисті.

Що це? Звідкіль?
З того світу? Назад!

Інтелігент

Та ні.
Ми ж свої,
ми безпартійні,
ми з вугільного ящика.
Ми — за владу рад.

Дама.

Ненавиджу буржуїв!
Шахраї! Чужинці!
Я все ждала, чи скоро буржуазія завалиться.
Дозвольте,
я теж у вас буду
працювать
на машинці,
хоч би тільки одним пальцем.

Інтелігент.

І мене візьміть.
Кепсько без спéца.
Без спеца —
згинути доведеться.
Одна путь —
тонуть.

Коваль.

Не потонем,
не каркай.

(До дами.)

Сідай, товаришко.

(До інтелігента.)

Марш вниз!
Завідувати в кочегарку.

Шофер.

Без харчів — все одно, що машина без дров.

Рудокоп.

Навіть я піддавсь — хоч як здоров.

Червоноармієць.

Отже, не досить — чистих з рук збути.
Треба хліб,
треба воду здобути.

Нечисті.

Що робити?
Як бути?

Швачка.

Від бога рятунку благатимемо.
Руки складемо — чекатимемо.

Мисливець.

З голоду слабшає за мускулом мускул.

Швачка

(прислухаючись).

Що це?
Чуєте?
Чуєте музику?

Тесляр.

Антихрист щось каже нам,
вабить Араратом і раєм.

(Злякано підхоплюється, пальцем за борт.)

Хто це де
по хвилях отам,
кістками своїми грає?

Сажотрус.

Кинь ти!
Море голе.
Та й кому являтися?

Швець.

Ось він
іде...
Це голод
нами іде розговлятися.

Батрак.

Що ж, іди!
Нема тут таких, хто упав би.
Товариші, ворог коло бортá.
Швидше!

Всі на палуби!
Голод
сам іде на абордаж.

Вбігають, хитаючись, озброєні чим попало. Розсвіло. Пауза.

Всі.

Що ж, іди!
Нікого...
І от —
знову будем дивитись на лоно безплідне вод.

Мисливець.

Так от благаєш про тінь у печах пустині,
а вмираєш —
бачиш, ніби холонуть в пустині тіні.
Міраж.

Шофер

(починає страшенно хвилюватися, поправляє окуляри, вдивляється, до коваля).

Там он,
на з́аході —
бува, не помітив цяточки-хмари?

Коваль.

Що побачиш?
Все одно, що на хвіст почепити або в ступі потовкти окуляри.

Шофер

(відбігає, нишпорить, лізе з трубою на рею — і за хвилину його голос рветься від радості).

Арарат! Арарат! Арарат!

З усіх кінців.

О, яка я рада!
О, як я рад!

Вихоплюють у шофера трубу. Стовпились.

Тесляр.

Де ж?
Де він?

К о в а л ь.

Як де?!
Придивись-но!

Т е с л я р.

Що це?
Підвелося.
Випросталось.
Іде.

Ш о ф е р.

Тобто, як — іде?
Арарат — гора і ходити не може.
Схаменись.

Т е с л я р.

Сам схаменись.
Дивись!

Ш о ф е р.

Егеж, іде!
Людина якась там.
Так, людина.
Старий з кòстуром.
Молодий без костура.
Йде водою, мов сушею острова.

Ш в а ч к а.

Дзвòни, гудіть!
Хай чимдуж лунає дзвін
в небозводах!
Це він,
мов по суші, йшов по генісаретських водах.

К о в а л ь.

У бога є яблука,
апельсини,
вишні,
може вéсни слати на день сім раз,
а до нас тільки задом повертався всевишній,
тепер Христом заманює в пастку нас.

Б а т р а к.

Не треба його!
Не пустимо прóйди!
Не для молитов у голодних роти.

Ні з місця!
Дамо йому відсіч: не пройде!
Гей!
Хто ти?

Найзвичайнісінька людина виходить на завмерлу палубу.

Людина.

Хто я?
Я не із класу,
не із нації,
не з племені тутешнього.
Я бачив тридцятий,
сороковий вік.
Я з часу прийдешнього —
про́стий чоловік.
Прийшов горни душ
роздмухать сумирних,
бо знаю,
як важко жити пробувать.
Слухайте!
Нова
нагірна
проповідь!
Ждете Араратів?
Нема їх: мара!
Приснились.
Дурних снів рої.
Якщо ж
до Магомета не йде гора,
то к чорту її!
Не про христовий рай горланю я вам,
де постнички чай сьорбають у пору ранню.
Я про справжні
земні небеса горланю.
Міркуйте самі: чи христове небо,
чи небо голодне євангелістиків?
Мій рай — в ньому зали сповняє мебля,
електричні вигоди — аж дивно, де взялись такі!
Там солодкий труд не мозолить ру́ки,
праця трояндно цвіте на долоні.
Там сонце такі викидає трюки,
що кожен крок в цвітомор'ї тоне.
Тут досвід городника — в копанні, в полінні,
тут скляний дах, гнойовий насип,

а в мене
на кро́повому корінні
шість разів на рік росли ананаси б.

Всі
(хором).

Ми підем усі!
Що нам втрачать!
Та чи ж пустять туди нашу грішну рать?

Людина.

Мій рай для всіх,
крім убогих духом,
від постів опухлих, мов копа на лану.
Легше верблюдові пролізти крізь го́лкове вухо,
ніж до мене
отакому слону.
До мене —
хто всадив спокійно ніж
і пішов од ворога, співаючи чудесно!
Іди, хто не прощає!
Перший ти ж
ввійдеш в царство моє
земне —
не небесне.
Ідіть усі,
хто не в'ючний мул.
Всяк,
хто життя своє тягне важчезне,
знай:
йому —
царство моє
земне — не небесне.

Хором.

Чи не глузує оцей із убогих?
Дратуєш?
Які отуди дороги?

Людина.

Дорога довга.
Треба нам крізь хмари.

Хор.

На кожну хмару є в нас удари!

Людина.

А як пекло за пеклом встане усюди?

Хор.

Підем і туди.
Рачкувати не будем.
Веди нас!
Де вона?

Людина.

Де?
Ждете ви од когось повчань повсякчас.
А вона
ось тут,
під рукою
у вас.
Де руки твої
слабкі, незавзяті?
Ви склали хрестом рука до руки!
Старцями ви щулитесь.
А ви ж — багаті!
Погляньте —
навколо скарби які!
Як сміє вітер ковчегом гратись?
Навіщо природи ярмо і наруга!
Ви будете жити, пізнавши
радість,
примусивши хвилю — електрику рухать.
Коли ж
підéте на дно, у глиб,
так само не страшно —
чистіше від лугу
дно морське.
Наш повсякденний хліб
на ньому росте —
кам'яний вугіль.
Нехай потопами вітер виє,
ковчегів-посудин боки риплять.
Права і ліва —
оці ось дві є —
їм врятувать.
Кінець.

Слово за вами.
Мовчу я.

Зникає. На палубі захоплене здивування.

Швець.

Де він?

Коваль.

По-моєму, в собі його чую.

Батрак.

По-моєму, влізти вдалось йому в мене.

Голоси.

Хто він?
Це видиво безіменне?
Як звуть?
Як —
по батькові?
Навіщо?
Які він
кинув пророцтва нащадкові?
Навкруг потопу смертельна ванна.
Нехай!
Знайдéться обітована!

Батрак.

Значить, є все-таки рай.
Значить, щастя собі здобувай.

Голоси.

Щоб швидше сягти жаданих пір,
беріться до молота,
до сокир!
Лави рівніш!
Не кривіть ви лінії!
Ковчег тріщить.
Рятунок в дисципліні.

Коваль
(рукою на реї).

Зловісна пучина свій рот дере.
Дорога одна —

крізь хмари!
Вперед!

Кидаються до щогли. Хором.

Крізь небо — вперед!

На реях розгортається бойова пісня.

Гей, на реї!
На реях наш спів!
По реях вперед, комісари морів!

Х о р.

Вперед, комісари морів!

Ш в е ц ь.

Там всім переможцям спочинок не всує.
Хоч ноги втомились, їх в небо ми взуєм.

Х о р.

Взуєм!
Скривавлені в небо ми взуєм!

Т е с л я р.

Відчинимо твердь
у небесних оселях.
По сонячних трапах,
по східцях веселок.

Х о р.

По сонячних сходнях,
на релях веселок.

Р и б а л к а.

Доволі пророків!
Ми всі Назареї!
Вилазьте на щогли!
Хапайтесь за реї!

Х о р.

На щогли!
На щогли!
За реї!
За реї!

Коли зникає останній нечистий, за ним шкутильгають по реях дама та інтелігент. Меншовик якусь хвилину стоїть замислившись.

Угодовець.

Куди ви?
В комуну?
Охота в таку далину перти!

Озирається. Ковчег тріщить.

Вперед, товариші!
Вже краще вперед, аніж померти...

Меншовик зникає і, нарешті, з вугільного ящика вилазить купець, посміхаючись.

Купець.

Треба ж бути ослом!
Добрá на чотириста мільйонів
мінімум.
Навіть якщо й на злом.
Ну,
і спекульну!..
Що це?
Ламається.
Тріщить.
Рятуйтеся!
Йдемо на дно, в глибину!
Товариші!
Товариші!
Зачекайте хвилинку одну!
Товариші!
Гину один!
Ось зникну в пучині десь я!..

Угодовець.

Іди, іди,
і тобі перепаде концесія...

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Пекло. Сцена з величезними дверима. На дверях: «**Без сповіщення не входити**». Обабіч вартові чорти. Два вістових чорти перегукуються через увесь театр. Тихий спів на сцені за дверима.

Хор.

Чорти ми, чорти ми, чорти ми, чорти ми!
Ми грішників крутим рогами крутими.

1-й вістовий.

Ех, братіку-чорте,
нікчемне життя!

2-й вістовий.

Ну ж за ці останні місяці й натерпівся горя я.

1-й.

Одне слово —
третя категорія!

Хор.

Попів розігнали, торбохватів у ризах.
Тепер і в нас продовольча криза.

2-й.

Нашого брата, тубільного чорта, не видно зовсім.
Гадають пани, що потрапили в рай:
Те подай!
Оце подай!

1-й.

Гірш від усіх оцей негус абіссінський.
Пика чорна.
Апетит свинський.

Хор.

О горе, о горе, о горе, о горе,
Без їжі ми всі передохнемо скоро!

1-й.

От бувало обличчя в чорта — печаль зника!

2-й.

Так, був рум'яний.

1-й.

А як попів прогнали, то жодного постачальника!

2-й.

Видачі маленькі!

1-й.

Пайок поганий!

2-й.

Хоч би чорти ж були як належить,
а то ж огидні такі —
всі лисі
та куці!

1-й.

Буде і в нас,
діждуться революції.

2-й.

Цить!
Дзвінок... Ну ж!..

Обидва.

Біжімо чимдуж.

Перестрибують через усю сцену.
Вартові розпитують вістових і, коротко доповівши, розчиняють двері.

Ллойд-Джордж.

Ах ви, дияволи!
Ах, чортенята неситі!
А чому ж це грішники не потрапляють у сіті?

Піп
(замахується на вістових).

Що ж, я робив на вас для того,
щоб пайком харчуватись на тім світі!

Вістові
(незадоволено).

Взяли б собі вила,
самі б і ловили.

Клемансо.

Мовчать!
Ми тут аж ніяк не прості,
ми — чорти білої кості.
До поту, щосили
чорний чорт мусить працювати на білих.

2-й вістовий.

Завели порядок свій.
Почався і між чортами антагонізм класовий.

Паша.

Який гарячий!
Ще́ говоритимеш? Та невже?
Та я тебе виделкою!
Та я тебе ножем!

Чорт-церемонімейстер.

Його величність Вельзевул
бажає говорити з вірнопідданим пеклом.

Німець.

Стати!
Струнко!
Не крутись запекло!

Вельзевул

(ввіходить).

Чорти, мої вірнопіддані діти!
Більше голодні не будете сидіти.
Радісніш клики!
Вище хвіст!
Кінчається великий,
кінчається піст.
Грішників з п'ятнадцять іде зовсім свіжих.

Піп

(хреститься).

Хвалити бога!
Кінчається співання на сухоїжу!

Китаєць.

Дуже вже якісь серйозні,
хоч і голодрабі люди.

Негус.

Ех, і нажерусь!
Аж чортам заздро буде!

Ллойд-Джордж.

Ой і нагострю ж я ріг!
Знатимуть, як мене брати на сміх!

Вельзевул

(до вістових).

Скоріш
на пост сторожовий!
На́ бінокль,
якщо ж хто не додивиться,
якщо хоч один з них втече живий,
то
дістанете по потилиці!

Чорти з біноклями біжать у зал, прислухаючись. Двері відчиняються.

1-й.

Хай зловляться тільки!
В цих будуть руках!
Хвоста підніму!
Роги вниз!

2-й.

Просто жах!

1-й.

Я вже з ними поквитаюсь!
Покажу свою снагу.
Люблю я з соковитих грішників рагу.

2-й.

Я їх просто жеру.
Без штук.
Цить!
Чуєш? —
Тук-тук-тук.
Тук-тук-тук.

Прислухаються. Долітає гримкотіння нечистих, які розбивають переддвер'я пекла.

1-й.

От наш старий
зрадіє вельми.

2-й.

Тихше, чорте! Не можна без гулу!
Біжи у штаб,
скажи Вельзевулу.

Перший біжить. Над середнім ярусом з'являється Вельзевул. Долоня до лоба. Чорти підводяться.

Вельзевул

(переконавшись, горлає).

Гей, ви!
Чорти!
Тягніть казанище!
Та дров сухіших,
товщих,
вище!
Ховайся за хмари, батальйоне сторогий!
Щоб із них ніхто не утік з дороги!

Чорти причаїлись. Знизу чути: «На щогли, на щогли! За реї, за реї!» Ввалюється юрба нечистих, і відразу ж вивалюються чорти з вилами наперевіс.

Чорти.

У-у-у-у-у-у-у!
А-а-а-а-а-а-а!

Коваль

(показуючи швачці на крайніх, зі сміхом).

Давні знайомі!
Бачиш, багато їх.
Впоралися з безрогими.
Впораємось і з рогатими.

Гвалт почав набридати. Цикнули нечисті.

Ци-и-ить!

Змовкли розгублені чорти.

Нечисті.

Це пекло?

Чорти

(нерішуче).

Т-так. Ну, йди!

Батрак

(на чистилище).

Товариші!
Не зупинятися!
Прямо туди.

Вельзевул.

Так-так!
Чорти, вперед!
Не пускати в чистилище!

Б а т р а к.

Послухайте,
що це за стиль іще!

К о в а л ь.

Ви це киньте!

В е л ь з е в у л
(ображено).

Як це, для чого?

К о в а л ь.

А так.
Соромно!
Все-таки старий чорт,
сивина ж у самого!
Знайшли чим лякати! Годі!
Мабуть,
в чавуноливарному
не бували заводі?

В е л ь з е в у л
(сухо).

Не був я в вашій ливарні.

К о в а л ь.

Авжеж!
А то втратив би гарні
патли.
Живеш собі тут
франтом,
огрядний такий та ненатлий!

В е л ь з е в у л.

Добре огрядний,
добре ненатлий!
Годі розмов! Прошу на вогнище!

П е к а р

Дивись —
стогне ще!
Знайшов чим лякати!
Смішно, їй-богу!
Та у нас
у Москві

вам би ще заплатили за дрова.
Мороз допіка,
а у вас
температурка здорова.
Розкіш!
Ходите голяка́.

В е л ь з е в у л.

Облиште жарти!
Тремтіть ви за душі!
Всіх вас зараз же в сірці задушим!

К о в а л ь

(гніваючись).

Хвастають теж мені!
Що у вас? —
сірка десь лине.
У нас як пустять задушливим газом —
ввесь степ від шинелів сіріє в хвилину,
дивізія плазом валиться разом.

В е л ь з е в у л.

Побійтесь, кажу вам, жаровень розпечених!
На вилах будете,
час небезпечний!

Б а т р а к

(лютуючи).

Та що ти хизуєшся якимись там вилами!
Твоє пекло безглузде — все одно що ме́д нам.
Бувало
в атаці
три чверті виломить,
тільки дмухне лиш вогнем кулеметним.

Чорти порозвішували вуха.

В е л ь з е в у л

(намагається підтримувати дисципліну).

Чого стоїте?
Роззявили рот!
Може, він бреше вам... От!

Батрак

(шаленіючи).

Я брешу?!
Сидите тут,
печерне братство —
чортяцтво!
Слухайте,
ви, хвилинку одну...

Чорти.

Тихше!

Батрак.

...про нашу жахливість земну.
Щó ваш Вельзевул!
З виделочкою гуляє по пеклу радо.
Я вас на землю на хвилю зву.
Чи ви знаєте, чорти, що таке блокада?
Чи ж нам та боятись якихось там вил!
Робітників танки англійські частують нізáщо.
Кільцем ескадр і армій здавив
капітал Республіку трудящих.
У вас хоч дітей нема, не видно й святих.
Рука, мабуть, не зведеться мучити?
А у нас і тих!
Ні, чорти,
у вас куди лучче.
Наче якісь там некультурні турки,
настромлюєте на палю грішників тіло,
а в нас машини,
знаряддячка культурки...

Голос

(з юрби чортів).

Оце діло!

Батрак.

Кров п'єте?
Хто нею себе напоїв?
Вас послав би на фабрику — не схотілося б їсти.
Буржуям на шоколад переганяють її.

Голос

(з юрби чортів).

Ну-у!
Дивись ти!

Батрак.

А погляньте на раба, що під гнітом англійським —
всі чорти розбіглися б з виском.
З негрів шкіру
здирають па́ском,
на оправи щоб міг іти.
У вухо цвях?
А чого ж, будь ласка!
Свинячу щетину заганяють під нігті.
На солдата в окопі глянули ви би;
із ним порівняти — ваш мученик ледар і злидень.

Голос

(з юрби чортів).

Годі!
Шерсть стає дибом!
Дурієш від цих оповідань.

Батрак.

Гадаєте, страшно?
Розвели вогники,
казанки стали начиняти.
Які ви чорти?
Та ви ж цуценята!
А трощити кістки на фабриках — це справа проста́ вам?

Вельзевул

(ніяково).

Ну, от!
В чужий монастир
із своїм уставом.

Піп

(підштовхуючи Вельзевула).

Скажи,
скажи про пекельну піч їм.

Вельзевул.

Говорив —
не слухають.
Крити нічим!

Батрак
(наступаючи).

Що, тільки на лякливих роззявляєте роти?

Вельзевул.

Ну, чого ви, їй-богу, присікались?
Чорти, як чорти!

Угодовець
(намагається розборонити чортів і нечистих).

О господи!
Починається!
Та що вам
двох революцій мало?
Панове товариші,
не влаштовуйте скандалу!
Ну що, у вас кращої поживи нема?
Знайшли
торт!
І ви
теж
гарні,
поступитись не можете!
Бачите — старий, шановний чорт.
Дійдіть до угоди,
треба мириться.

Вельзевул.

Ах ти, підлабузник!

Батрак.

Ах ти, лисиця!

З двох боків б'ють угодовця.

Угодовець
(апелює до глядачів).

Громадяни!
Ну де ж тут може справедливість буть?

Ти їх кличеш до угоди,
а вони ж тебе з обох боків б'ють.

Вельзевул
(сумно до нечистих).

Я б вас запросив хліба-солі з'їсти
в гості,
та яке тепер частування —
шкура та кості.
Самі знаєте, які тепер люди, —
засмажиш, то його й не помітиш на блюді...
Притягли одного з кварталу робітничого,
зі сміттьових ям,
то не повірите — й їсти нічого.

Батрак
(з огидою).

Іди к чортам!
(До робітників, що нетерпляче чекають.)
Гайда, товариші!

Нечисті рушили, до останнього причепився Вельзевул.

Вельзевул.

Щасливої дороги!
Не забувайте!
Я чорт про все відаючий —
це ж справа моя.
Влаштуєтесь —
і мене запросіть,
Головтопу завідуючим
буду я.
Сидиш тут, не ївши днів по п'яти,
а у чортів, відомо,
чортячий апетит.

Нечисті рушили вгору. Ламані падають хмари. Пітьма. З пітьми і уламків спорожнілої сцени вимальовується дальша картина. А тимчасом у пеклі гримить пісня нечистих.

Коваль.

Тілами крізь двері пекла пробийтесь!
Чистилище — в шмаття!
Вперед! Не бійтесь!

Хор.

Чистилище — в друзки!
Так!
Ви не бійтесь!

Рудокоп.

Вперед!
Ми запалом тіло розжарим.
По ярусах!
Вище!
Назустріч хмарам!

Хор.

Крокуйте по ярусах!
Вище!
По хмарах!

Дама

(хто й зна звідки, кидається на груди Вельзевулу).

Вельзевульчику!
Милий!
Любий мій!
Не дайте мені загинуть самій!
Пустіть ви мене,
пустіть до своїх!
Пустіть же, милий!
А то ці нечисті такі громила!

Вельзевул.

Ну що ж!
Притулок дам.
Будь ласка, мадам.

(Показує на двері, з-за яких раптом вискакують два чорти з вилами і витягають даму. Він потирає руки.)

Одна єсть, із чистих.
Дезертира завжди приємно з'їсти.

Завіса

Рай. Хмара на хмарі. Білясто. На самій середині, по хмаровищу розсівшись, райські жителі. Мафусаїл виголошує промову.

Мафусаїл.

Найсвятіші!
Ідіть в найсвітліше мощі оправити.
Почистіть на славу деньки!
Глаголить Гавриїл —
гряде
більше як дюжина праведників.
Найсвятіші!
Прийміть їх у коло своє.
Як мишею, голод грається ними,
вони бредуть,
хоч їм пекло псує...

Райські

(поважно).

Зразу видно — найдостойніші люди.
Приймем.
Обов'язково приймем.

Мафусаїл

Треба стіл накрить,
вийти з оркестром.
Урочисто зустрінем, хай кожен запро́сить.

Райські

Ви тут найстаріший, будьте церемоніймейстром.

Мафусаїл.

Та я не вмію...

Всі.

Досить, досить!

Мафусаїл

(віддає уклін, іде розпоряджатися столом. Вишиковує святих).

Ось сюди Златоуст.
Готуй привітальний тост:
— Мовляв, ми вас вітаємо, а такожде й Христос....

Сам знаєш, тобі й книги в руки.
Ось Толстой сюди, —
вигляд у тебе гарний, декоративний,
стій, не сиди.
Сюди — Жан-Жак.
Так і розгортайтеся анфіладою,
а я піду на стіл подивлюся...
Хмари доїш, сину мій?

Ангел.

Так, у лад дою.

Мафусаїл.

Надоїш — і на стіл.
Ось хмаринка свіжа,
наріжте одну,
по скибці, щоб порівну всім було.
Для отців найсвятіших головне ж — не їжа,
а промови спасенні, які течуть за столом.

Святі.

Ну, як,
не видно іще?
Он поміж хмар якась каламуть.
Ідуть! Ідуть! Ідуть! Ідуть!
Невже це вони?
Мабуть, що з раєм сажотруси такі несумісні.
Вимиєм.
Дивно, святі, виявляється, бувають різні.

Знизу долинає.

Горланьте в рушниці!
В гармати басіте!
Самі ми собі і Христос і спаситель!

Ввалюються, пробиваючи хмару підлоги.

Нечисті

(хором).

Ох, і бородаті!
Штук під триста!

Мафусаїл.

Будь ласка, будь ласка —
тиха пристань!

Ангельський голос.

Навіженого понапускали народу!

Ангели.

Драстуйте, драстуйте!
Просимо до господи!

Мафусаїл.

Ану ж бо, Златоусте, займися тостом.

Нечисті.

К чорту Златоуста!
Які ще там тости,
коли в животі пусто!

Мафусаїл.

Терпіння, братіє!
Зараз,
нагодуєм — більше не попросите.

Веде нечистих до місця, де на хмаринному столі хмаринне молоко і хмаринний хліб.

Тесляр.

Находився.
Чи не можна якогось там стільця?

Мафусаїл.

Ні,
в раю нема.

Тесляр.

Чудотворця б пожаліли —
аж схуд з лиця.

Рудокоп.

Та не лайся.
Головне — це підкріплення сил.

Накидаються на ковші та окрайці, спочатку дивуються, потім, обурюючись, відкидають бутафорію.

Мафусаїл.

Вкусили?

Тесляр
(грізно).

Вкусив, вкусив!
Чи нема чогось істотніш мені?

Мафусаїл.

Не купати ж безтілих істот у вині?

Нечисті.

Ждемо вас, проклятих,
смиренно помираємо.
Якби люди знали, потрáплять куди!
У нас у самих
такими раями
хоч греблю гати.

Мафусаїл
(вказуючи на святого, що на нього горланив коваль).

Не горланьте, незручно.
Ангельський чин.

Рибалка.

Поговорили б ви краще з чином:
чи не звáрить він нам борща чин-чином.

Голоси нечистих.

Не так ми собі це уявляли.

Мисливець.

Нора!
Справжня нора!

Шофер.

І навіть не схоже на рай.

Швець.

Так, голубчики,
допались до раю!

Служник.

Ну ж і, скажу вам, діра, я.

Батрак.

Що ж, отак ви й сидите?

Один з ангелів.

Чому?
Випадає і на землю
до праведного брата чи до сестри піти —
і вертаємось, як свій єлей кожен пролив там.

Служник.

Отак пір'їнки об хмари і тріпаєте?
Диваки!
Розжились би ліфтом.

Другий ангел.

А ми на хмарах мітки вишиваєм, —
Х. і В. —
Христові ініціали.

Служник.

Ви б ще насіння лузали.
Провінціали!

Батрак.

Шкода, що не на землі з ними стрівся, а то б
відучив би від ліні нероб!
Співають ось:
«Геть тиранів, край кайданам»
Доберемось,
хоч і високо ви — дістанем!

Швачка.

Точнісінько, як в Пітері:
надто вже людно,
їжу з'їли повсюдно.

Нечистий.

Нудно у вас.
Ой, як нудно!

Мафусаїл.

Що поробиш, такий уже лад у нас.
Воно, звичайно,
багато чого у нас безладно.

Інтелігент

(дивиться то на Льва Толстого, то на Жан-Жака, звертається до останнього).

Я от усе дивлюся
на вас
і на Льва Миколайовича.
Які ж бо знайомі все лиця!
Ви?
Ви Жан-Жак Руссо?
Ах!
Дозвольте поділиться!
Аж дух від радощів зводить!
Це ви писали про братерство, рівність, свободу?
Це ви написали «Громадський договір»?
Та як же!
Та я вас напам'ять знаю
от з таких пір!
Дозвольте висловити моє поважаннячко.
Понад усе полюбляю ліберальне читаннячко.
Залишуся я тут.
Ні, не рушу я в путь.
Хай оці некультурні нечисті йдуть,
я вас не затримаю, не буде в нас спорів.
У вашому
«Громадському договорі»...

Батрак.

Як же звідси вилізти?

Мафусаїл.

Спитайте у Гавриїла.

Батрак.

А Гавриїл котрий?
Всі — як один!

Мафусаїл

(гордо розгладжуючи бороду).

Ну, не скажіть,
є і відмінність, —
от, наприклад, бороди́ довжина.

Нечисті.

Та що там розмовляти?
Трощіть ви!
Ця установа — нащо нам вона?

Угодовець.

Цить, цить!
Товариші! Дійдіть угоди!
Киньте суперечки! Ну й до чвар же ласі!
Ну, хіба не однаково, в якому я класі?

(До ангелів.)

Погляньте,
які ж бо хлопці!
Я
на вашому місці
був би тільки рад:
найкраща частина суспільства —
пролетаріат!

(До нечистих.)

Ви теж хороші!
Подумайте тільки, якого він рангу!

(Вказуючи на Мафусаїла.)

Це вам не Врангель —
ангел!

Мафусаїл.

З оцим угода?
Боронь боже!

Коваль.

Я тобі погоджусь!
Та на що це схоже!

Б'ють.

Угодовець

(плачучи).

Стараєшся по-доброму,
а виходить гидота.
Б'ють мене з двох боків. От робота!
Ух!
Ще так наугоджуюсь —
і геть з мене дух.

Батрак.

До обітованої!
Шукайте за раєм!
Крокуйте!
Рай ми кроками зриєм!

Хор.

Знайде́м!
Хоч і всесвіт увесь ми зриєм!

Мафусаїл

(дивлячись, як рай руйнують нечисті, заволав шаленим голосом).

Караул!
Хапайте!
Держіте!
Розірви їх блискавка і господь вседержитель!

При страшенному громі у хмарах з'являється зі жмутком блискавок сам Саваоф.

Саваоф.

Та я вас поб'ю громами!

Червоноармієць

(з докором).

Мов діти —
взяли і поскаржились мамі.

З перекривленим обличчям, бачачи, що назріває нечуваний скандал, заверещав угодовець.

Угодовець.

Уф!
Оф!
Сам Саваоф!
Дрижу!
Лежу!
Підкосились ноженьки!

(До нечистих.)

Отямтесь!
Узгодьтесь!
Куди ви?
Проти боженьки!

Саваоф

(показує кулак угодовцеві).

Якби не був всеблагий, то просто
показав би тобі таке угодовство!..

Коваль.

Нам,
робітникам,
до угоди з богом?
Вилізе в тебе узгодження боком!

Дубасять угодовця.

Угодовець

(плаксиво, але з пощаною).

Не ручуся за переконання.
Ну, і кулак!
Отак трохи ще наузгоджуюсь,
і зійде з мене меншовицький лак.

Машиніст

(вказуючи на Саваофа, що замахнувся стрілами блискавок, не бажаючи їх застосувати, щоб не зачепити своїх же Мафусаїлів).

Треба у бога блискавки повиривати.
Бери їх!
У ділі згодяться —
електрифікувати.
Нічого громами грюкать щодуху!

Кидаються, видирають блискавки.

Саваоф

(журливо).

Обідрали!
Ні пера, ні пуху!

Мафусаїл.

Чим же нам тепер грішників крить?
Доведеться крамничку зовсім закрить.

Нечисті ламають рай, підносячись угору з блискавками.

Коваль.

Зоря розгоряється —
далі!
За рай!
Там усі розговіємся...

Та коли крізь уламки долізли до верху, перебиває коваля швачка.

Та хіба ж нагодує голодних зоря!

Праля

(стомлено).

Ламаєм, ламаєм вправно ми
хмари.
Чи не час би мимо їм!
Чи скоро вже, скоро вже травнями
тіло натомлене вимиєм?

Ще голоси.

Куди?
Чи не опинимось в пеклі новому?
Обдурили нас!
Обдурили, відомо!
А далі що?
Чим далі, тим гірший злиднів круг.

(Подумавши.)

Вперед сажотруса! Іди, розвіднику!

З пітьми уламків раю постає нова картина. Від нечистих, що йдуть уперед, відділяється задуманий угодовець.

Угодовець.

Пройшли рай і пекло,
і кожен з них рад,
ідуть та ідуть.
Чи не вернутись хоч мені назад?
Путящий народ — оце ангельське кодло.
Отже, воно
нібито трохи узгоджено.
Нехай ідуть, — не печалюсь з розлук! —

(махає рукою услід нечистим, які відходять),

а я
біля Толстого—
тпрусь!
Туз!
Непроти́вленням злу
займусь...

Завіса

Коваль.

Гей!
Чого зупинився?
Рушай скоро!

Ліхтарник.

Не пролізеш,
на шляху згромадились гори.
В такій дорозі наберешся мороки!

Швачка.

Скільки уламків понабили за три роки!

Розглядають уламки.

Дивіться, ковчега шматок.

Червоноармієць.

Негуса абіссінського рештки.

Батрак.

Черепок з пекла.

Швець.

Шматочок райського неба.

Ліхтарник.

Що робити?
Не те що йти, —
сісти нікуди.

Коваль.

Що робити? Що робити?
Розчистити треба.

Батрак.

Значить, патякати нічого тут:
організуйся, товаришу,
та й берися за труд!

Червоноармієць
(поважно).

Організація від організації різниться.
Спочатку треба
накреслить правильні путі.
По-моєму, взяти організацію
і перетрясти.

Рудокоп
(з досадою).

Покинь
жарти лишень ці!
Безглуздо перетрушувати!
Потрібні призначенці.

Пряля
(задирливо).

Призначе́нство...
Мовляв, що хочеш бери!
Необхідні буфери.

Нечисті згромадилися, кричачи одне одному.

Ескімос.

А по-моєму,
усе це —
не по марксистській догмі і формі.
Я стою
на зовсім іншій платформі:
врятувати бажаю трудову Русь я,
дать відсіч голоду і злидням жахливим.

Батрак
(безнадійно).

Знову дискусія!

Коваль
(розбороняючи наступаючих).

Товариші,
облиште!
Тут же не профспілки вам.

Машиніст.

Буфери?!
Не в око влучила, а межи брів:

праля ж із буферами,
а паровоз без коліс, а не то що без буферів.

Коваль.

Тонемо в спорах,
не видно броду.
Через газетний ворох —
вперед!
За роботу!
Навіщо розливатись словесними ріками?
Натиснем лопатою!
Змахнем мотиками!

Хор

(розгрібаючи уламки).

Ану,
раз махнув,
і ще раз махну.
Лічба не про нас!
Раз махнув,
махну ще раз!

Угодовець

(з'являючись з-поза хмарки з написом «Берлін»).

О-о-о!
Товариші,
киньте працювати!
Самі розумієте,
я недаремно вам раю, —
усе мені видно з мого закордонного раю.
Кинь же роботу, милий мій люде,
із цього зовсім нічого не буде!
Погодьтесь зі мною...

Коваль.

Пику висунув
— гляди,
щоб молотом, буває, не свиснув
у лоб.

Угодовець.

Гоп!

(Миттю ж запнув хмару.)

Шахтар
(зупинився з піднятою киркою).

Товариші,
прислухайтесь!
Якесь виття!
В уламках
чиєсь загибає
життя!
Біжи — на виття!
Копай до пуття!

По закінченню його мови копають ще дужче, і з-за хмар з'являються паровоз і пароплав.

Паровоз.

Гей!
Прислýхайтесь до паровозного прокльону!
Не зітхнуть!
Зморився вкрай!
Чорний хліб з Дону
дайте!
Їсти дай!

Машиніст.

Ні,
тобі не вмерти.
Ні,
друже, спокійний будь.
Ми за вугіллям вриємось в надра земні,
нову дамо тобі путь.

Пароплав.

О-о-о!
Дайте випити рік потоки!
Діри в кожнім боку!
Введіть мене у доки!
Дайте нафти з Баку!
У-у-у-у-у!

Шахтар.

За мною, товариші,
слухай мене!
Чого затужили?
По вугілля —
під склепіння земне!

По нафту!
Не втечуть нафтоносні жили!

Х о р.

Вгору ж кирку-пушок!
Країну трудом прослав!
Здіймай сильніш обушок!
В землю встромляй бурав!

Р о з р у х а.

Назад!
Чого молотищами бухають?
Назад! Хто спірку веде
з розрухою?
Тут я владарюю —
цариця розруха:
жеру паровоз я,
зжираю машину.
Дмухну —
здмухну фабрику пухом.
Дмухну —
здмухну завод, мов пушину.
Я лиш зирну́ —
і чавунка завмерла.
Гризну —
і рейки потраплять в жерло.
І корчиться в голоді місто
і в холоді,
село вимирає з холоду
й голоду.
Назад!
Я ненавиджу праці й подобу.
Назад!
Я з вами сквитаюсь по-свійськи.
Сюди, моє військо, ви—шкурник, нероба!
Сюди, спекулянтів віддане військо!

Розруху оточує «військо».

Х о р.

Назад!
Чого молотищами бухають?
Назад!
Хто спірку веде
з розрухою?

Р о з р у х а.

Схиліться! Я ваша цариця — розруха,
стягну вам голодом горло туго.

К о в а л ь.

Доволі!
Царицю б молотом бухнуть!
Добре озброюйтесь!

Ш а х т а р
(наступає на розруху).

Беріться за вугіль!

(На мішечників.)

І цих ось!
Наїздились верхи вагонами,
доволі!
Всіх у роботу вгонимо.

К о в а л ь.

Ловіть шкурників!
Геть ледачих!
Всі за роботу!
За працю гарячу!

Нечисті рушили, і «військо» відступає.

Ш а х т а р
(підкопується під розруху).

Чи ж нам лякатись розрухи цієї?
Товариші!
Підкопуйте шахт траншеї!

Б а т р а к.

Окопи — борозни на шир лугу.

Б а т р а к і ш а х т а р.

Наша зброя —
хліб і вугіль.

К о в а л ь
(розруху добиває. Кінець промови йде на розбитій розрусі).

Ура!
Вже тікають!

Розруха здається!
Іще,
удар останній зостається...
Здалась!
Доволі!
Злазь!
Відкрився світ —
двері в майбутнє.

(Показує на спуск у шахту.)

Ось вхід.
Іди,
забивай за забоєм забій.
Співай, дій:
«І це буде
останній
і рішучий наш бій».

Ідуть у шахту. Голоси затихають вдалині.

Шахтар

(привозить вагонетку з вугіллям).

Перший Підмосковний.

Паровоз.

Спасибі.
Рад.
На ремонт стаємо —
вилазь на домкрат.

Машиніст

(котить бочку нафти).

Ось із Баку
бери дари.

Пароплав.

Готово:
в боці нема діри.

Шахтар

(ще вагонетку).

Ось тобі від Донбасу дари.

Пароплав.

Спасибі.
Зараз розведу пари.

Машиніст
(ще бочку).

Ось тобі ще цистерну викотив.

Пароплав.

Спасибі.
Зараз двигуни почнуть двигати.

Машиніст
(ще бочку).

Ось тобі ще подарунок від Ухти.

Шахтар
(ще вагонетку).

Ось тобі ще Урал.

Пароплав і паровоз.

Оживаєм.
Ура!

Паровоз.

Біжать колеса.

Пароплав.

Ожив.
Зараз піду по плесах.

З дірок шахт вибігають нечисті, кидаються один на одного.

Машиніст.

А я до тебе.

Шахтар.

А я до тебе.

Коваль.

А я до вас.

Праля.

А я до вас.

Червоноармієць.

Незвичайно!

Швачка.

Неймовірно!

Ескімос.

Фантастичну вість подає!

Шахтар.

Там, за останньою вишкою...

Шахтар і машиніст.

Там
щось є.

Шахтар.

До останнього оце йду забою...

Машиніст.

Оце я
останню бочку кочу перед собою...

Шахтар.

І чую —
далеко, глибóко...

Машиніст.

І бачу —
далеко, глибóко...
Звідки ледь-ледь досягає око...

Шахтар.

Співи чую,
коліс гуркотання,
фабрик дихання вогнисте...

Машиніст.

Сонце бачу,
зоря рання,
напевне, місто.

Червоноармієць.

Ми перемогли, здається.
Ми, здається,

вже з краю
дверей
в лоно справдешнього раю.

П а р о в о з.

Паровоз готовий.

П а р о п л а в.

Пароплав готовий.

М а ш и н і с т.

Вилазьте.
Ним
у майбутнє помчим.

Ч е р в о н о а р м і є ц ь

(лізе на паровоз, за ним — інші).

Добра путь,
рівна і чиста.
Першим будь —
вперед, машиністе!
На хвилі!
На рейки!
Здобутий в труді,
він близько,
майбутнього радісний дім.
Жеріть же простір
під сяйвом зірок.
Лише на машині
в майбутнє крок.
Змах за змахом!
За кроком крок!

Х о р

(повторює).

Вперед!
На машинах прискорюй крок!

З а в і с а

ДІЯ ШОСТА

Обітована земля. Величезна брама. Якісь кутки, що з них ледве намічаються вулиці і майдани земних місцевостей. Над брамою якісь райдуги, дахи-квіти незмірні. Біля брами розвідник, який збуджено викликає тих, що вилазять.

Ш а х т а р.

Сюди, товариші!
Сюди!
Висаджуйте-но десант!

Підводяться нечисті і з страшенним здивуванням дивляться на браму.

Ш а х т а р.

Чудеса!!

Т е с л я р.

Та це ж Іваново-Вознесенськ!
Добрі тобі чудеса!

С л у ж н и к.

Як же пройдисвітам вірити, відповісти прошу́ я!

К о в а л ь.

Та це не Вознесенськ —
слово честі.
Це Марсель.

Ш в е ц ь.

А по-моєму, Шуя.

Ш о ф е р.

Не Шуя зовсім.
Це — Манчестер.

М а ш и н і с т.

Плести дурниці чи не сором вам?
Який це Манчестер?
Це Москва.
Чи ви осліпли тепер?
Ось Тверська, ви погляньте,
ось вам Садова,
ось театр РРФСР.

Батрак.

Москва, Манчестер, Шуя —
не в цьому справа:
головне —
знов опинилися на землі,
знов біля того ж кутка.

Всі.

Кругла земля проклята,
ох, і кругла ж яка!

Праля.

Земля, та не та!
Як це розуміем ми, —
для землі
чи не надто мало тхне помиями?

Слуга.

Що це в повітрі —
ласощі якісь розабрикосені!

Швець.

Абрикоси?
В Шуї?
Та й час ніби йде до осені.

Підводять голови. Райдуга б'є у вічі.

Червоноармієць.

Ану, ліхтарнику,
з драбиною ти, —
лізь,
та оком окинь.

Ліхтарник

(лізе і зупиняється, завмерши, тільки мимрить).

Дурні ми!
Ну і дурні ж які!

Червоноармієць.

Та розповідай!
Дивиться, як гусак на блискавку!
Розповідай!
Кликай!

Ліхтарник.

Не можу!
Став
недоріка!
Дайте мені,
дайте стоверстий язичище,
щоб за сонячний промінь ясніший, чистіший,
щоб не ганчіркою висів,
щоб розсурмлювався лірою,
щоб цей язик розгойдували ювеліри,
щоб солов'ї розносили з рота слова.
Та що там!
І тоді не розповіси про всі дива!
Стоповерхов'я будинків — не відвести очей!
Через будинки
перестрибують спритні мости!
Під будинками
їжі!
Гори речей!
На мостах
поїздів вислизаючі вмить хвости!

Хор.

Хвости?

Ліхтарник.

Так, хвости!
Лампи
вирячили очі незвично!
В ці очі світлі
двигуни мільйонносилі
сяєво електричне
ллють!
Земля блищить і світить.

Хор.

Світить?

Ліхтарник.

Так, світить!

Червоноармієць.

Самі все робили.
Чого він дивується?

М а ш и н і с т.

Робити — робили,
а все-таки не віриться,
що чудо таке
трудом готується.

Б а т р а к.

Годі брехати!
Знайшли
лектора!
Ніде не родила ще фіг акація.

Л і х т а р н и к.

Та киньте базікать!
Це ж бо —
електрифікація!

Х о р.

Електрифікація?

Л і х т а р н и к.

Так,
електрифікація.
Стовпів розтяглася довга валка.

М а ш и н і с т.

Чудеса!
Не повірять ніякі учені.

Л і х т а р н и к.

Їде електротрактор!
Електромолотарка!
Електросівалка!
І за секунду
паляниці
печѐні.

Х о р.

Печені?

Л і х т а р н и к.

Так,
печені.

П е к а р.

А хазяйка розчепурена,
а хазяїн мопсовидний —
тротуари по місту вгинають, та й годі?

Л і х т а р н и к.

Ні,
звідси нікого не видно.
Нічого не помітив я в цьому роді.
Глянь на головищу цукрову!
Дві знову!

Ш в а ч к а.

Цукор?
Чуєш?
Що робити?
Я картки перед потопом не встигла прикріпити.

Х о р.

Та говори хоч докладніше трішки!

Л і х т а р н и к.

Та ходять всякі
страви,
речі.
У кожної ручка,
у кожної ніжка.
Фабрики в стягах.
За верстою верста.
Куди б ти не кинув погляд отак —
в квітах
без роботи стоять
верстат,
верстак.

Н е ч и с т і
(стурбовано).

Стоять?
Без роботи?
А ми тут граємось в спорт словесний!
Піде, можливо, дощ,
зіпсує машини чудесні!
Ломіться!
Гукайте!
Гей!
Хто тут?

Л і х т а р н и к
(з'їжджаючи).

Ідуть!

Всі.

Хто?

Ліхтарник.

Речі йдуть.

Брама відчиняється і відкривається місто. Але яке місто! Громадяться в небо розкриті махини прозорих фабрик і квартир. Сповиті райдугами, стоять поїзди, трамваї, автомобілі, а посередині — сад зірок і місяців, увінчаний осяйною короною сонця. З вітрин вилазять найкращі речі і, на чолі з серпом та молотом, з хлібом і сіллю йдуть до брами.

По занімілих лавах зіщулених нечистих.

Нечисті.

А-а-а-х-х-х!

Речі.

Ха-ха-ха-ха-ха!

Батрак.

Хто ви?
Чиї ви?

Речі.

Як чиї?

Батрак.

Хто ваш господар? Ви будете чиїми?

Речі.

Ніяких господарів.
Нічиї ми.
Ми — делегати.
Молот і серп
вас зустрічає —
республіки герб.

Батрак.

А для кого хліб-
сіль?
Цукрова голова?
Що це, губернатора виглядаєте звідусіль?

Речі.

Ні —
вас,
все вам.

П р а л я.

Годі брехать!
Ми в бувальцях були!
Напевне,
вас
продають з-під поли.
Напевне,
позаду
спекулянт на спекулянті.

Р е ч і.

Ніяких спекулянтів, —
гляньте.

С л у ж н и к.

Розумію!
Складуть в МПК
і через рік по столовій ложці видавати будуть.

Р е ч і.

Нікуди нас не складають.
Беріть хоч по пуду.

Р и б а л к а.

Спимо, мабуть.
Вигадки сну.

Ш в а ч к а.

Раз
отак
сіла на гальорочнім місці своїм.
На сцені бал.
Травіата.
Вечеря багата дуже.
Вийшла —
і таким уже здалося гірким
життя:
бруд,
калюжі.

Р е ч і.

Це тепер нікуди від вас не дінеться, —
це земля.

Коваль.

Годі морочить!
Яка ж це земля!
Земля — бруд,
земля — ночі.
На землі напрацюєшся — аж колька дере,
а жирний прийде і все зароблене відбере.

Праля
(до хліба).

Кличе,
а сам,
небійсь,
кусатись буде.
100 000 карбованців, як 100 000 зубів, напевне,
на кожному пуді.

Машиніст.

Теж!..
Підходить!..
Ходою пацючою.
Мало нам тіло машина викручує!
Вам би лиш зуби на робітників ростить.

Машини.

Прости, робітнику!
Робітнику, прости!
Ви нас склали,
здобули,
робили.
А нас забрали,
закабалили.
Рушай, махино, рушай, машино.
Сталеві, невтомні, —
не зводять і подих, —
нам жирних веліли возити на шинах,
веліли робити на них на заводах.
Вал на валі.
Вас віками
паса́ми рвали,
маховиками.
Горланьте, мотори,
радість і втіха, —
жирних збили,

я вільна навічно!
Гуди по заводах, колесами двигай,
кружляй по колії по залізничній.
Світ розкрутим
і віки́
світити вам будем,
робітники!

Речі.

А ми, допоміжні речі, навіщо?
Ми — молоти, пили, голки́ і кліщі.
От в смузі день ледь позначиться жовтій,
під нами зігнувшись, на фабрики йшов ти.
Тепер розквитались з хазяйською клікою, —
ми все тобі вистругаємо і викуєм.
Тобі, чиї руки від нас томились,
тобі здаємося сьогодні на милість.
В просторій кузні нового раю
хай, молот здіймаючи, кожен з вас грає!

Страви.

А ми — товари, питво і страви:
від нас трудящим невтішні справи.
Без хліба немає людської влади,
немає без цукру людської відради.
І, ледве здобуті трудами людськими,
не ви нас, а ми вас їли грошима.
Рот розчепіривши ціною страшенно,
ми псами з вітрин валували щоденно.
Та ось дармоїдам ви гримнули: злазьте!
Віднині і ласощі, й хліб в вашій ласці.
Все, що колись не далось вам, в злиго́дні,—
беріть ви, ріжте і їжте сьогодні.

Машини, речі і страви
(хором).

Своє беріте,
беріте!
Ідіте!
Все, чим робити,
всю їжу візьміте!
Ідіте, беріте!
Іди, ясний світе!

Коваль.

Мабуть, треба пред'явить мандата.
У нас мандатів нема,
ми просто із раю,
пройшли пекло і небо.

Речі.

Не треба,
ніяких мандатів не треба.

Батрак.

Нога не бритва, —
ачей, не затупим.
Давайте, братці, спробуєм!
Ступим!

Нечисті ступають.

Батрак
(торкає землю).

Землиця!
Вона!
Рідна землиця!

Усі.

Заспівати б тепер!
Закричать!
Замолиться!

Пекар
(до тесляра).

Цукор же —
я його лизнув.

Тесляр.

Ну?

Пекар.

Солодкий, солодкий просто.

Кілька голосів.

Тепер веселитися будемо вдосталь!

Батрак
(хміліючи).

Товариші речі,
знаєте що?

Для випроби годі себе готувать!
Давайте, ми будем робити вас,
ви ж нас — годувать.
А хазяїн нав'яжеться — не випустимо живим!
Заживем?

Всі.

Заживем!
Заживем!

Купчина

(розштовхуючи юрбу, обурений, вискакує).

Егеж!
Знайте міру тепера!
Треба щось лишити й для концесіонера.

Коваль.

Іди геть!
Ти скінчив роботу — і квити!
На молочко діточкам підзаробив ти!
Позичити в тебе хотіли знання —
підучились,
діждались свойого ми дня.

Викинутий, вилітає купчина. Нечисті жадібно поглядають на речі.

Батрак.

Я пилку б узяв. Не стояв би кволо...

Пилка.

Бери!

Швачка.

Я — голку малу б...

Коваль.

Рука не терпить — давайте молот!

Молот.

Бери! Голу́б!

Нечисті, речі і машини оточують колом сонячний сад.

Машиніст

(до машин).

Я б вас пустив.
Не кинетесь, злющі вкрай?

Машини.

Нічого!
Важелі повертай!

Машиніст повертає важелі. Спалахнули опуклі лампи. Закрутились колеса. Нечисті дивляться в захопленому подиві.

Машиніст.

Де іще світло таке знайдéте!
Хіба це земля, —
та де там!
З хвостом поїздів палаюча комета.
Чого волáми під'яремними мовчали?
Ждали,
ждали,
втомилися ждать —
і ніколи не помічали
під боком таку благодать.
І чого це люди лазять в музеї?
Живий скарб на скарбі — поглянь!
Що це — небо чи шматок бумазеї?
Якщо це справа наших змагань,
то які ж бо двері для нас не розпросторяться?
Ми — земель будівники,
планет декоратори,
ми — чудотворці,
жмутками мітел перев'яжемо промені,
щоб хмари з небес електрикою вимести.
Ми світи в медовій розплещемо повені,
земні вулиці зірками вимостим.
Рий!
Точи!
Пиляй!
Бурав!
Всі ура!
Всьому ура!
Сьогодні
це тільки бутафорії міри,
а завтра
стане явом сміття театральне все.
Ми це знаємо.
Ми в це вірим.
Сюди, глядачу!
Сюди, художнику!

Поете!
Режисер!

Виходять на сцену всі глядачі.

Всі хором.

Сонцепоклонники у світу в храмі —
покажем, як співати уміємо ми.
Ставайте хорами —
майбутньому псалми!

Звідки не візьмись, угодовець здивовано дивиться на комуну; зметикувавши, в чому справа, ввічливо знімає капелюх.

Угодовець.

Ні,
енергійній людині в раю не місце,
не люблю я оцих похмурих пик.
Соціалізм неминучий —
я це завжди говорити звик.

(До нечистих.)

Товариші, не треба голосити дарма,
якщо не узгодиш — то й співу нема.

(Відходить убік і тихо диригує ручкою. Коваль відсторонює його ввічливо.)

Нечисті
(співають).

Труда розбурканим громаддям
одвічний знищили ми гніт.
Рабів таврований прокляттям,
сьогодні визволено світ.
З насильством скінчено кривавим,
настав гнобителям всім край.
Комуна-казка стала явом.
Комуни двері відкривай!
    Цей наш гімн переможний,
    всесвіт, гордо грими!
    З Інтернаціоналом
    ми стали всі людьми.
Не рятували нас герої.
Ні бог, ні чорт не став за нас.
На бій сам вийшов, стисши зброю,
і владу взяв трудящий клас.

В одну комуну світ злили ми.
Весь світ ми обняли кругом.
Не вирвати руками злими
із наших рук міцних його.
Цей наш гімн переможний,
всесвіт, гордо грими!
З Інтернаціоналом
ми стали всі людьми.
Ввік про минуле спогад згине.
Буржуїв знищив наш удар.
Ми світом володієм нині,
солдати армії труда.
Сюди — од фабрик і заводів,
з ланів і сіл — сюди ходім!
Уся земля — всьому народу,
хто був нічим — той став усім.
Цей наш гімн переможний,
всесвіт, гордо грими!
З Інтернаціоналом
ми стали всі людьми.

Завіса

1920

КЛОП

Феерична комедія

Дев'ять картин

ПРАЦЮЮТЬ

Присипкін — П'єр Скрипкін — колишній робітник, колишній партієць, нині наречений.
Зоя Берьозкіна — робітниця.
Ельзевіра Давидівна — наречена, манікюрша, касирка в перукарні. } Ренесанс
Розалія Павлівна — мати-перукарка. } Ренесанс
Давид Йосипович — батько-перукар. } Ренесанс
Олег Баян — самородок, із домовласників.
Міліціонер.
Професор.
Директор зоосаду.
Брандмейстер.
Пожежники.
Шафер.
Репортер.
Робітники аудиторії.
Голова міськради.
Промовець.
Вузівці.
Розпорядник святкування.
Президія міськради, мисливці, діти.
Старики.

Центр — обертові дверища універмагу, боки — осклені, затоварені вітрини. Входять — порожні, виходять з пакунками. По всьому театру походжають приватники-лоточники.

Гудзиковий рознощик.

За гудзика — шлюбу не варто брати, за гудзика — шлюбу не варт розривати! Один рух великого й вказівного пальця, і брюки з громадян ніколи не зваляться.

Голландські
механічні
самопришивальні гудзики,
6 штук 20 копійок...
Прошу вас, мусью!

Розносщик ляльок.

Ось танцюють люди
із балетних студій!
Найкраща забавка
у садку і вдома,
танцює за вказівками
самого наркома!

Розноощиця яблук.

Ананасів!
нема...
Бананів!
нема...
Яблучка антонівка 4 штуки 15 копійок.
Накажете, громадяночко?

Розносщик гострильних каменів.

Німецький,
небиткий
гострильний брусок,
30
копійок
кожен
кусок!
Гострить
в бажаному
напрямі
і дусі

бритви,
ножі
і язики для дискусій!
Будь ласка, громадяни!

Рознощик абажурів.

Абажури
різного кольору,
різної масті!
Блакитні для затишку,
червоні для любострастя!
Улаштовуйтеся, товариші!

Продавець повітряних кульок.

Кулька-ковбаска.
Літай, будь ласка.
Таку б
генералові Нобіле, —
вони б
на полюсі
давно були.
Беріть, громадяни...

Рознощик оселедців.

А от
найпершосортніші
республіканські оселедці,
під них
горілка сама в пузо ллється!

Рознощиця галантереї.

Бюстгальтери на хутрі,
бюстгальтери на хутрі!

Продавець клею.

У нас
і за кордоном
і в цілому світі
громадяни викидають посуд битий.
Знаменитий
Ексцельзіор,
клей-порошок,

клеїть і Венеру,
й нічний горшок.
Чи не треба вам, мадамочко?

Р о з н о щ и ц я п а р ф у м і в.

Духи Ко́ті
на золотники!
Духи Ко́ті
на золотники!

П р о д а в е ц ь к н и г.

Що робить жона, коли мужа вдома нема. 105 веселих анекдотів колишнього графа Льва Миколайовича Толстого, замість карбованця двадцяти — п'ятнадцять копійок!

Р о з н о щ и ц я г а л а н т е р е ї.

Бюстгальтери на хутрі,
Бюстгальтери на хутрі!

Входять П р и с и п к і н, Р о з а л і я П а в л і в н а, Б а я н.

Р о з н о щ и ц я.

Бюстгальтери...

П р и с и п к і н
(*захоплено*).

Які аристократичні чепчики!

Р о з а л і я П а в л і в н а.

Та які ж це чепчики, це ж...

П р и с и п к і н

А я що, без очей, чи як? А якщо в нас близнятка народяться? Оце ось на Дороті, а це — на Ліліан. Я вже вирішив назвати їх аристократично-кінематографічно... так і гулятимуть укупі. Во! Дім у мене має бути аж по вінця! Захопіть, Розаліє Павлівно!

Б а я н
(*підхихикуючи*).

Захопіть, захопіть, Розаліє Павлівно! Хіба в них безсоромність у голові? Вони — молодий клас, вони все

по-своєму розуміють. Вони до вас старовинне незаплямоване пролетарське походження і профспілковий квиток в хату приносять, а ви карбованців шкодуєте! Дім у них має бути аж по вінця.

Розалія Павлівна, зітхнувши, купує.

Баян.

Я донесу... вони легенькі... не звольте турбуватися... за ті самі гроші.

Розносщик ляльок.

Ось танцюють люди із балетних студій...

Присипкін.

Мої майбутні потомствені діти повинні виховуватися у вишуканім дусі. Во! Захопіть, Розаліє Павлівно!

Розалія Павлівна.

Товаришу Присипкін...

Присипкін.

Не називайте мене товаришем, громадянко, ви ще з пролетаріатом не породичалися.

Розалія Павлівна.

Майбутній товаришу, громадянине Присипкін, адже за ці гроші п'ятнадцять чоловіка бороди поголять, не рахуючи дрібниць — усів та іншого. Краще пива на весілля ще одну дюжину. Га?

Присипкін
(строго).

Розаліє Павлівно! У мене дім...

Баян.

У нього дім має бути аж по вінця. І танці і пиво в нього мають бити фонтаном, наче з рогу достатку.

Розалія Павлівна купує.

Баян
(схоплюючи пакуночки).

Не звольте турбуватися, за ті самі гроші.

Р о з н о щ и к г у д з и к і в.

За гудзика шлюбу не варто брати!
За гудзика шлюбу не варт розривати!

П р и с и п к і н.

В нашій червоній сім'ї не має бути жодного міщанського побуту і брючних неприємностей. Во! Захопіть, Розаліє Павлівно!

Б а я н.

Поки ви не маєте профспілкового квитка, не дратуйте його, Розаліє Павлівно. Він — клас переможець, і він змете все на своїй путі, як лава, і брюки у товариша Скрипкіна мають бути аж по вінця.

Розалія Павлівна купує, зітхнувши.

Б а я н.

Дозвольте, я донесу за ті самі...

П р о д а в е ц ь о с е л е д ц і в.

Найпершосортніші
республіканські оселедці!
Під них
горілка сама в пузо ллється!

Р о з а л і я П а в л і в н а.

Оселедець — оце так! Це ви матимете для весілля річ. Це я да захоплю! Пройдіть, мосьйо мужчини! Скільки коштує ця кілька?

Р о з н о щ и к.

Ця лососина коштує 2.60 кіло.

Р о з а л і я П а в л і в н а.

2.60 за цього шпрота-переростка?

П р о д а в е ц ь.

Що ви, мадам, усього 2.60 за цього кандидата в осетрини!

Р о з а л і я П а в л і в н а.

2.60 за оці мариновані корсетні кістки? Чи ви чули, товаришу Скрипкін? Так ви правильно зробили, коли ви

вбили царя і прогнали пана Рябушинського! Ой, оці бандити! Я знайду мої громадянські права і мої оселедці в державній радянській громадській кооперації!

Баян.

Почекаємо тут, товаришу Скрипкін. Навіщо вам зливатися з цією дрібнобуржуазною стихією і купувати оселедці в такому дискусійному порядку? За ваші 15 карбованців і пляшку горілки я вам організую весіллячко на ять.

Присипкін.

Товаришу Баян, я проти цього міщанського побуту — канарок там та іншого... Я людина з високими вимогами... Я — дзеркальною шафою цікавлюсь...

Зоя Берьозкіна мало не натикається на співрозмовників, здивовано відходить, прислухаючись.

Баян.

Коли ваш весільний кортеж...

Присипкін.

Що ви верзете? Який картьож?

Баян.

Кортеж, я кажу. Так, товаришу Присипкін, зветься красивими чужоземними мовами кожна і особливо така весільна урочиста поїздка.

Присипкін.

А! Ну-ну-ну!

Баян.

Так от, коли кортеж під'їде, я вам заспіваю епіталаму Гіменея.

Присипкін.

Що ти верзеш? Які ще там Гімалаї?

Баян.

Не Гімалаї, а епіталаму про бога Гіменея. Це такий бог кохання був у греків, та не в цих жовтих, озвірілих угодовців Венізелосів, а в стародавніх, республіканських.

Присипкін.

Товаришу Баян, я за свої гроші вимагаю, щоб було червоне весілля і ніяких богів! Збагнув?

Баян.

Та що це ви, товаришу Скрипкін, не те, що збагнув, а силою, згідно з Плехановим, дозволеної марксистам уяви я ніби крізь призму бачу класове, піднесене, вишукане і чарівне торжество! Наречена вилазить із карети — червона наречена... вся червона, — упріла, значить, її виводить червоний весільний батько, бухгалтер Єрикалов,— він якраз чолов'яга огрядний, червоний, апоплексичний,— ведуть вас отак червоні шафери, увесь стіл у червоній шинці і пляшки з червоними головками.

Присипкін
(співчутливо).

Во! Во!

Баян.

Червоні гості кричать «гірко, гірко», і тут червона (вже дружина) випинає до вас червоні-червоні губки...

Зоя

(розгублено хапає за рукава обох. Обидва знімають її руки, збиваючи щиглем порох).

Ваню, про що це він? Що меле оця каракатиця в галстуці? Яке весілля? Чиє весілля?

Баян.

Червоне трудове одруження Ельзевіри Давидівни Ренесанс та...

Присипкін.

Я, Зоє Ванна, я кохаю іншу.
Вона вродливіша й струнка,
і груди їй тугі щільніше
жакетик дорогий стиска.

Зоя.

Ваню! А я? Що ж це значить: поженихався та й насміявся?

Присипкін
(відсторонює її рукою).

Ми розійшлись, як в морі кораблі...

Розалія Павлівна

(виривається з магазина, несучи оселедці над головою).

Кити! Дельфіни! *(До продавця оселедців.)* Ану, покажи, ану, прирівняй свого слимака! *(Міряє — лоточників оселедець більший; сплескує руками.)* На хвіст більший?! За що боролися, га, громадянине Скрипкін? За що ж ми вбили государя імператора і прогнали пана Рябушинського, га? В могилу мене закопає радянська ваша влада... На хвіст, на цілий хвіст більший!..

Баян.

Шановна Розаліє Павлівно, прирівняйте з другого кінця, — він же більший тільки на голову, а навіщо вам голівка, — її ж їсти не можна, відрізати й викинути.

Розалія Павлівна.

Ви чули, що він сказав? Голівку відрізати! Це вам голівку відрізати, громадянине Баян, нічого не вкоротиться і нічого не коштує, а йому відрізати голівку — коштує десять копійок на кілі! Ну! Додому! Мені дуже потрібний професійний спілчанський квиток у домі, а донька на прибутковім підприємстві — це теж вам не бик на паличці.

Зоя.

Жити хотіли, працювати хотіли... Значить, усе...

Присипкін.

Громадянко! Наше кохання зліквідоване. Не заважайте вільному громадянському почуттю, а то я міліцію покличу.

Зоя, плачучи, вчепилася в рукав. Присипкін виривається. Розалія Павлівна стає між ним і Зоєю, впускаючи з рук пакунки.

Розалія Павлівна.

Чого треба цій повії? Чого ви чіпляєтесь за мого зятя?

Зоя.

Він мій!

Розалія Павлівна.

А! Вона-таки з дітьом! Я їй заплачу аліменти, але я їй розіб'ю морду!

Міліціонер.

Громадяни, припиніть цю огидну сцену!

II

Молодіжний гуртожиток. Винахідник сопе й креслить. Хлопець валяється; на кінці ліжка — дівчина. Очкастий з головою встряг у книгу. Коли відчиняються двері, видно коридор з дверима й лампочки.

Босий хлопець
(репетує).

Де чоботи? Знову чоботи поцупили. Що ж мені їх на ніч у камеру для схову ручного і ніжного багажу на Курський вокзал односити, чи що?

Прибиральник.

Це в них Присипкін до своєї верблюдиці на побачення потупав. Одягав — лаявся. Востаннє, говорить, а ввечері, говорить, заявлюся в оновленому вигляді, відповіднішому до мого нового соціального становища.

Босий.

Наволоч!

Молодий робітник
(прибирає).

Та й сміття після нього стало якесь таке делікатне, тендітне. Раніше що? Сулія з-під пива та хвіст тарані, а тепер баночки Теже та стрічечки розрайдужені.

Дівчина.

Кинь базікати, хлопець галстука купив, так ви вже його Макдональдом лаєте.

Хлопець.

Типовий Макдональд! Не в галстуці справа, а в тім, що не галстук до нього, а він до галстука прив'язаний. Навіть не думає — головою ворухнути боїться.

Прибиральник.

Лаком дірки замазує; заспішив, дірку в шкарпетці видно, так він ногу на ходу чорнильним олівцем підмальовував.

Хлопець.

Вона в нього й без олівця чорна.

Винахідник.

А, може, не на тім місці чорна. Треба б йому шкарпетки переодягти.

Прибиральник.

Одразу добрав — винахідник! Патент заявляй. Дивись, щоб ідею не поцупили. *(Рвонув ганчіркою по столику, скидає скриньку — розкидаються віялом картки. Нахиляється позбирати, підносить до світла, заливається реготом, ледве скликаючи рукою товаришів.)*

Усі

(перечитують, проказують).

П'єр Скрипкін! П'єр Скрипкін!

Винахідник.

Це він собі прізвище винайшов. Присипкін. Ну, що це таке Присипкін? На що Присипкін? Куди Присипкін? Кому Присипкін? А П'єр Скрипкін — це вже не прізвище, а романс!

Дівчина

(мрійно).

А справді: П'єр Скрипкін — це дуже елегантно й незвичайно. Ви тут регочете, а він, може, культурну революцію вдома робить.

Хлопець.

Пикою він уже й Пушкіна перевершив. Висять баки, як хвіст у собаки, навіть не миє — покуйовдити боїться.

Дівчина.

У Гаррі Піля так само ця культура по всій щоці пущена.

Винахідник.

Це його вчитель по волосатій лінії розвиває.

Хлопець.

І на чім тільки в того вчителя волосся тримається: голови ніякої, а кучерявості скільки завгодно. Від вогкості такі заводяться, чи що?

Хлопець з книгою.

Н-і-і. Він — письменник. Що писав — не знаю. а тільки знаю, що прославлений! «Вечорка» про нього тричі писала: вірші, говорить, Апухтіна за свої продав, а той як образився, спростовання написав. Дурні, говорить, ви, неправильно все, — це я в Надсона списав. Хто з них рацію має — не знаю. Друкувати його більше не друкують, а прославлений він тепер дуже — молодь навчає. Кого віршів, кого співів, кого танців, кого так... гроші позичати.

Хлопець з мітлою.

Не робітнича це справа мозолю лаком натирати.

Слюсар, засмальцьований, входить посеред фрази, миє руки, обертається.

Слюсар.

З робітниками в нього нічого спільного, розрахунок сьогодні брав, жениться з дівицею, перукаревою дочкою — вона й касирка, вона й манікюрша. Пазури йому тепер стригтиме мадмуазель Ельзевіра Ренесанс.

Винахідник.

Ельзевір — шрифт такий єсть.

Слюсар.

Щодо шрифтів не знаю, а корпус у неї — це вірно. Картку бухгалтерові, щоб швидше розрахували, показував.

Ну та й милка, просто чудо —
самі перса по два пуди.

Босий.

Улаштувався!

Дівчина.

Ага! Завидки беруть?

Босий.

А що ж, я теж, коли техкером стану та щоденні чоботи заведу, я теж собі кращу квартирочку нанюхаю.

Слюсар.

Я тобі ось що раджу: ти завісочки собі придбай. Одіпнув завісочку — на вулицю глянув. Запнув завісочку — хабара хапнув. То тільки працювати самому сумно, а курку їсти самому веселіше. Правильно? З окопів такі теж улаштовуватися бігали, тільки ми їх шльопали. Ну що ж — пішов!

Босий.

І піду, і піду. А ти що з себе Карла Лібкнехта строїш? Тебе з вікна з квіточками помани, теж, мабуть, прожогом кинешся... Герой!

Слюсар.

Нікуди не піду. Ти гадаєш, що мені це дрантя і сморід до вподоби? Ні. Нас, бачте, багато. На всіх на нас непівських дочок не наготуєшся. Набудуємо домів та й двинемо разом... Разом усі... Але ми з цієї окопної дірки з білими прапорами не вилізем.

Босий.

Торочиш — окопи. Тепер не дев'ятнадцятий рік. Людям для себе жити хочеться.

Слюсар.

А що — не окопи?

Босий.

Брешеш!

Слюсар.

Вошей, скільки хочеш.

Босий.

Брешеш!

Слюсар.

А стріляють безшумним порохом.

Босий.

Брешеш!

Слюсар.

От уже Присипкіна із очної двостволки підстрелили.

Входить Присипкін у лакованих черевиках, у простягнутій руці несе за шнурки стоптані черевики, кидає Босому. Баян з пакунками. Затуляє від Скрипкіна слюсаря, що танцює.

Баян.

Ви, товаришу Скрипкін, уваги на ці брутальні танці не звертайте, вони вам народжуваний тонкий смак зіпсують.

Молодь з гуртожитку одвертається.

Слюсар.

Кинь уклонятися! Набалдашник розкокаєш!

Баян.

Я розумію вас, товаришу Скрипкін: тяжко, неможливо, з вашою ніжною душею, в їхньому брутальному товаристві. Ще на один урок залиште ваш терпець неувірваним. Найвідповідальніший крок у житті — перший фокстрот після шлюбу. На все життя повинен враження залишити. Ану, пройдіться з уявлюваною дамою. Чого це ви гупаєте, як на першотравневому параді?

Присипкін.

Товаришу Баян, черевики скину: по-перше, муляють, по-друге, стоптуються.

Баян.

От, от! Отак, отак, тихо ступайте, ніби в місячну ніч у мріях і в меланхолії з пивниці повертаєтесь. Отак, отак! Та не ворушіть ви нижнім бюстом, ви ж не вагонетку, а мадмуазель везете. Отак, отак! Де рука? Низько рука!

Присипкін

(рука не тримається на уявлюванім плечі).

Не держиться вона в мене у повітрі.

Баян.

А ви, товаришу Присипкін, легенькою розвідкою ліфчика виявіть і, ніби для відпочинку, великим пальчиком обіпріться, і дамі співчуття приємне, і вам

полегкість, — про другу руку подумати можете. Чого плечима затрясли? Це вже не фокстрот, це вже ви шимське «па» продемонструвати зволили.

Присипкін.

Ні. Це я так... на ходу почухався...

Баян.

Та хіба ж так можна, товаришу Присипкін! Коли з вами у вашому танцюристському натхненні такий казус станеться, ви зведіть очі, ніби даму ревнуєте, одійдіть по-іспанськи до стінки, швидко потріться об якусь скульптуру (у фешенебельному товаристві, де ви перебуватимете, так отих скульптур і ваз різних завжди до біса нагачено). Потріться, пересмикніться, блисніть очима та й промовте: «Я вас зрррозумів, зррраднице, ви мною граєтесь... але...» і знов — у танець, ніби поволі остигаючи і заспокоюючись.

Присипкін.

Отак?

Баян.

Браво! Чудово! Талант у вас, товаришу Присипкін! Вам в умовах буржуазного оточення і побудови соціалізму в одній країні — вам розгорнутися нема де. Хіба наш Середній Козячий завулок для вас достойне поле діяльності? Вам світова революція потрібна, вам вихід ув Європу потрібний, вам тільки Чемберленів та Пуанкарів зламати, і ви Мулен Ружі й Пантеони красою рухів тіла дивуватимете. Так і запам'ятайте, отак і замріть! Чудово! А я пішов. За тими шаферами потрібне око та й око, до весілля завдатком склянку і ні крапельки більше, а роботу виконають, тоді хоч і навхилки. Оревуар. *(Іде, кричачи з дверей.)* Не надягайте двох галстуків одночасно, особливо різнобарвних, і закарбуйте собі на носі: не можна на випуск носити крохмальну сорочку!

Присипкін приміряє обнови.

Хлопець.

Ванько, кинь ти оту бузу, чого це з тебе отаке стало опудало?

Присипкін.

Не ваша собача справа, шановний товаришу! За що я боровся? Я за хороше життя боровся. Ось воно в мене під руками: і дружина, і дім, і справжнє поводження. Я свій обов'язок, коли буде потрібно, завжди виконати зумію. Хто воював, той має право при тихій річці відпочить. Во! Може, я увесь свій клас своїм благоустроєм підношу. Во!

Слюсар.

Боєць! Суворов! Правильно!
Йшов горою,
йшов я низом,
ладив міст в соціалізм,
не наладив
і пристав
та й присів біля моста.
Травка сходить біля мосту.
По мосту ідуть ягнички.
Ми бажаєм —
дуже просто! —
відпочити біля річки...
Так, чи що?

Присипкін.

Та ну тебе! Відчепися ти від мене з твоїми грубими агітками... Во! *(Сідає на ліжко, наспівує під гитару.)*

На Луначарській вулиці
стоїть старезний дім
із чарівними сходами,
з віконцем розписним.

Постріл. Кидаються до дверей.

Хлопець

(з дверей).

Зо́я Берьозкіна застрелилась!

Всі кидаються до дверей.

Хлопець.

Ех, і покриють її тепер в осередку!

Голоси.

Швидше...
Швидше...
Швидку...
Швидку...

Голос.

Швидка! Швидше! Що? Застрелилась! Груди наскрізь. Середній Козячий, 16.

Присипкін сам, швидко збирає речі.

Слюсар.

Через тебе, падло волохате, і така баба вбилася! Геть! *(Бере Присипкіна за піджак і шпурляє його в двері і за ним викидає речі.)*

Прибиральник

(біжачи з лікарем, підтримує й підіймає Присипкіна, подає йому викинену шляпу).

А й з тріском же ти, хлопче, від класу одриваєшся!

Присипкін

(відвертаючись, гукає).

Візнику! Вулиця Луначарського, 17! З речами!

III

Велика перукарська кімната. Боки у дзеркалах. Перед дзеркалами паперові квітища. На бритвених столиках пляшки. Ліворуч на авансцені рояль з роззявленою пащею, праворуч грубка, що завертає труби по всій кімнаті. Посеред кімнати круглий весільний стіл. За столом: П'єр Скрипкін, Ельзевіра Ренесанс, двоє шаферів і шафериць, мамаша й папаша Ренесанс. Весільний батько — бухгалтер і така ж мати. Олег Баян розпоряджається в центрі столу спиною до залу.

Ельзевіра.

Почнемо, Скрипонько?

Скрипкін.

Зачекать.

Пауза.

Ельзевіра.

Скрипонько, почнемо?

Скрипкін.

Зачекать. Я бажаю одружуватись в організованому порядку і в присутності почесних гостей і особливо в присутності секретаря завкому, шановного товариша Лассальченка... Во!

Гість

(вбігаючи).

Шановне новоподружжя, даруйте великодушно за спізнення, але я уповноважений передати вам шлюбні побажання нашого шановного вождя, товариша Лассальченка. Узавтра, говорить, хоч у церкву, а сьогодні, говорить, прийти не можу. Сьогодні, говорить, партдень, і, хоч-не-хоч, а в осередок, говорить, пітить треба. Перейдемо, так би мовити, до чергових справ.

Присипкін.

Оголошую весілля відкритим.

Розалія Павлівна.

Товариші та мусьйо, призволяйтеся, будь ласка! Де ви тепер знайдете таких свиней? Я купила цей окіст три роки тому на випадок війни чи з Грецією, чи з Польщею. Але... Війни ще немає, а шинка вже псується. Призволяйтеся, мусьйо.

Всі

(підносять склянки й чарки).

Гірко! Гірко!..

Ельзевіра і П'єр цілуються.

Гірко! Гі-і-і-р-к-о-о!

Ельзевіра висне на П'єрі. П'єр цілує поважно і з почуттям класової гідності.

Весільний батько — бухгалтер.

Бетховéна! Шакеспеара! Прохаємо утнути чого-небудь! Недарма ж ми ваші ювілеї щодня святкуємо!

Тягнуть рояль.

Голоси.

Під крильце, під крильце її беріть! Ой, і зубів, зубів! От би вдарити!

Присипкін.

Не відтопчіть ніжки в моєї роялі.

Баян

(підводиться, похитується і розхлюпує чарку).

Я щасливий, я щасливий бачити елегантне завершення на даному відрізку часу сповненого боротьбою шляху товариша Скрипкіна. Щоправда, він загубив на цьому шляху один приватний партійний документик, але зате придбав багато документів державної позики. Нам пощастило ув'язати й погодити їхні класові і інші протиріччя, в чім не можна не бачити озброєному марксівським поглядом, так би мовити, як у краплі води, оте майбутнє щастя, що в простому народі зветься соціалізмом.

Всі.

Гірко! Гірко!

Ельзевіра і Скрипкін цілуються.

Баян.

Якими капітальними кроками ми йдемо вперед по путі нашого сімейного будівництва! Хіба, коли ми з вами помирали під Перекопом, а багато хто навіть помер, хіба ми могли передбачити, що ці троянди цвістимуть і пахнутимуть нам уже на данім відрізку часу? Хіба, коли ми стогнали в ярмі самодержавства, хіба хоча б наші великі вчителі Маркс і Енгельс могли б мріяти в здогадах чи навіть у мріях здогадуватися, що ми будемо єднати узами Гіменея безвісний, але великий труд з переможеним, але чарівним капіталом?

Всі.

Гірко! Гірко!

Баян.

Шановні громадяни! Краса — це рушійна сила прогресу! Чим би я був, бувши звичайнісіньким трудящим? Бочкіним — та й усе! Що я міг, бувши Бочкіним? Мимрити! Та й усе! А бувши Олегом Баяном — скільки завгодно! Наприклад:

Олег Баян

Від щастя, як туман...

І от я тепер Олег Баян, і я користуюсь, як повноправний член суспільства, всіма благами культури і можу висловлюватись різними виразами, тобто ні — висловлюватись я не можу, але можу розмовляти, хоча б як стародревні греки: «Ельзевіро Скрипкіна, передайте рибки нам». І мені може вся країна відповідати, мов які-небудь трубадури:

Щоб промити вам горлянку,
ми пропонуєм від серця:
от, Баяне, вам горілка,
от вам хвостик оселедця.

Всі.

Браво! Ура! Гірко!

Баян.

Краса є матір'ю...

Шафер

(похмуро і підхоплюючись).

Матірно! Хто сказав матірно? Прошу без виразів при молодих!

Шафера відтягають.

Усі.

Бетховéна! Камаринського!

Тягнуть Баяна до рояля.

Баян.

З'їздились до загсу трамваї —
червоне весілля було...

Всі

(підспівують).

Жених був у всій прозодежі,
із блузи стирчав профквиток!

Бухгалтер.

Збагнув! Усе збагнув! Це значить:

Будь здоров, Олег Баянчик,
кучерявенький баранчик...

Перукар

(з виделкою лізе до весільної мами).

Ні, мадам, справжніх кучерявих тепер, після революції, нема. Шиньйон гофре робиться так... Беруться щипці *(крутить виделкою)*, нагріваються на невеличкім огні, а ля етуаль (*тикає виделкою в полум'я грубки)*, і збивається на тім'ї отаке собі волосяне суфле.

Весільна мати.

Ви ображаєте мою гідність як матері і як дівчини... Пустіть! Сучий син!!!

Шафер.

Хто сказав «сучий син»?! Прошу без виразів при молодих!

Бухгалтер розбороняє, підспівуючи, намагаючись крутонути ручку касового лічильника, з яким він крутиться, мов із катеринкою.

Ельзевіра

(до Баяна).

Ах! Заграйте, ах! Вальс: «Туга Макарова за Вірою Холодною». Ах, це так шарман, ах, це просто петіт істуар...

Шафер

(озброєний гітарою).

Хто сказав «пісуар»? Прошу при молодих...

Баян розбороняє і накидається на клавіші.

Шафер

(придивляючись, загрозливо).

Ти що ж це на самій чорній кості граєш? Для пролетаріату, значить, на половині, а для буржуазії на всіх?

Баян.

Що це ви, що ви, громадянине? Я на білих костях особливо стараюсь.

Шафер.

Значить, знову-таки виходить, що біла кістка краща? Грай на всіх!..

Баян.

Та я на всіх!

Шафер.

Значить, з білими вкупі, угодовець?

Баян.

Товаришу... Так це ж... цедура.

Шафер.

Хто сказав «дура?» При молодих. Во!!! *(Трахкає гітарою по потилиці.)*

Перукар чіпляє на виделку волосся весільної матері. Присипкін відтискує бухгалтера від дружини.

Присипкін.

Ви що ж це моїй дружині оселедцем у груди тикаєте? Це ж вам не клумба, а груди, і це вам не хризантема, а оселедець!

Бухгалтер.

А ви нас лососиною частували? Частували? Так? А самі галасуєте — так?

У бійці перекидають газову наречену на грубку, грубка перекидається, полум'я, дим.

Вигуки.

Горимо!!! Хто сказав «горимо»?.. Пожежа! Лососину...
З'їздились із загсу трамваї...

IV

У найчорнішій ночі виблискує від недалекого полум'я каска пожежника. Начальник сам. Підходять і виходять з доповідями пожежники.

1-й пожежник.

Не впоратись, товаришу начальник! Дві години ніхто не викликав... П'яні стерви!!! Горить, наче пороховий склад. *(Іде.)*

Начальник.

А чого ж йому не горіти? Павутиння та спирт.

2-й пожежник.

Пригасає, вода на льоту змерзається. Льох водою залили рівніше за ковзанку. *(Іде.)*

Начальник.

Тіла знайшли?

3-й пожежник.

Одного навантажили, вся коробка попсована. Мабуть, сволоком розчавлено. Просто в морг. *(Іде.)*

4-й пожежник.

Навантажили... Одне обгоріле тіло невідомої статі з виделкою в голові.

1-й пожежник.

Під грубкою знайдено колишню жінку з дротяним віночком на потиличних кістках.

3-й пожежник.

Знайдено невідомого довоєнної будови тіла з касою в руках — очевидно, за життя бандит.

2-й пожежник.

Серед живих нема нікого... Серед трупів не долічуємо одного, так, що, згідно з невиявленням, вважаю — згорів уроздріб.

1-й пожежник.

Ну, й ілюмінація! Просто театр, тільки всі дійові особи погоріли.

3-й пожежник.

Везла їх з весілля карета,
карета з червоним хрестом...

Горніст скликає пожежників. Шикуються. Марширують через театр, вигукуючи.

Пожежники.

Горілка — отрута,
товариші й громадяни!
Республіку
по-дурному спалить
п'яний!

З тими камінами,
з тими примусами
згорить ваш дім,
і ви так само!
Міцний
сон
кінчається пожаром,
на сон
не читайте
Надсо́на і Жарова!

V

Амфітеатром підноситься величезний до стелі зал для засідань. Замість людських голів — радіорозтруби, поруч кілька висячих рук, як ото висуваються з автомобілів. Над кожним розтрубом кольорові електричні лампи, під самісінькою стелею екрани. Посередині трибуна з мікрофоном. Обабіч трибуни—розподільники і регулятори голосів і світла. Два механіки—старий і молодий—пораються в темній аудиторії.

Старий

(здуваючи розкуйовдженою щіткою пил з розтрубів).

Сьогодні важливе голосування. Помасти й перевір голосувальний апарат землеробських районів. Останнього разу була затримка. Голосували з рипом.

Молодий.

Землеробські? Гаразд! Центральні помащу. Протру замшею горло смоленським апаратам. На тому тижні знову похрипували. Треба підгвинтити руки службовим штатам столиць, а то в них якийсь ухильчик: права за ліву чіпляється.

Старий.

Уральські заводи готові. Металургійні курські ввімкнемо, там проведено новий апарат на шістдесят дві тисячі голосів другої групи електростанції Запоріжжя. З ними нічого, робота неважка.

Молодий.

А ти ще пам'ятаєш, як було колись? Смішно, мабуть?

Старий.

Мене одного разу матінка на руках на засідання носила. Народу зовсім мало — чоловіка з тисячу зійшлося, сидять, як дармоїди, і слухають. Справа була якась важлива й гучна, одним голосом пройшла. Мати була проти, а проголосувати не мала змоги, бо мене на руках тримала.

Молодий.

Ну, звичайно! Кустарництво!

Старий.

Колись такий апарат і не годився б. Було, людині першій руку піднести треба,— щоб її помітили, так вона її під ніс голові тикає, до самої ніздрі підносить обидві, шкодує тільки, що не древня богиня Ізіда, а то б у дванадцятеро рук голосувала. А багато хто рятувався. Про когось розповідали, що він якусь важливу дискусію всю в убиральні просидів — голосувати боявся. Сидів і задумувався, шкуру, значить, службову беріг.

Молодий.

Зберіг?

Старий.

Зберіг!.. Тільки на іншу спеціальність призначили. Бачать любов до убиралень — так його там головним призначили при милі та рушниках. Готово?

Молодий.

Готово!

Збігають униз до розподільних дощок і проводів. Людина в окулярах і з борідкою, відчинивши двері, прямою ходою входить на естраду, спиною до аудиторії, підносить руки.

Промовець.

Увімкнути водночас всі райони федерації!

Старший і молодший.

Єсть!

Одночасно засвічуються всі червоні, зелені й сині лампочки в аудиторії.

Промовець.

Алло! Алло! Говорить голова інституту людських воскрешень. Питання опубліковане телеграмами, обговорене,

нескладне й зрозуміле. На перехресті шістдесят другої вулиці й сімнадцятого проспекту колишнього Тамбова бригада, копаючи фундамент, на глибині семи метрів знайшла засипаний землею зледенілий льох. Крізь лід феномену просвічує заморожена людська постать. Інститут вважає за можливе воскрешення індивідуума, замерзлого п'ятдесят років тому.

Відрегулюємо різницю поглядів.

Інститут вважає, що кожне життя робітника має бути використане до останньої секунди.

Просвічування показало на руках в істоти мозолі, які були півстоліття тому ознакою трудящого. Нагадуємо, що після воєн, які пролетіли над світом, громадянських воєн, що утворили федерацію землі, декретом од 7 листопада 1965 року життя людське недоторканне. Доводжу до вашого відома заперечування епідемічної станції, яка побоюється загрози поширювання бактерій, що наповнювали колишні істоти колишньої Росії. Цілком усвідомлюючи відповідальність, беруся за рішення. Товариші, пам'ятайте, пам'ятайте, і ще раз пам'ятайте:

Ми
голосуємо
людське життя!

Лампи гаснуть, пронизливий дзвінок, на екрані засвічується резолюція, яку повторює промовець.

«В ім'я дослідження трудових навиків робітничого людства, в ім'я наочного порівняльного вивчення побуту вимагаємо воскрешення».

Голоси половини розтрубів: «Правильно, ухвалити!». Частина голосів: «Геть!» Голоси замовкають миттєво. Екран гасне. Другий дзвінок: засвічується нова резолюція. Промовець повторює.

«Резолюція санітарно-контрольних пунктів металургійних і хімічних підприємств Донбасу. Щоб уникнути небезпеки поширювання бактерій підлабузництва й пихи, характерних для двадцять дев'ятого року, вимагаємо лишити експонат в замороженому вигляді».

Голоси розтрубів: «Геть!» Поодинокі вигуки: «Правильно!».

Чи є ще резолюції і додатки?

Засвічується третій екран промовець повторює:

«Землеробські райони Сибіру просять воскрешати восени, по закінченні польових робіт, щоб полегшити можливість бути присутніми широким масам бажаючих».

Переважна більшість голосів-труб: «Геть», «Одхилити!» Лампи засвічуються.

Ставлю на голосування: хто за першу резолюцію, прошу піднести руки!

Підноситься переважна більшість залізних рук.

Опустити! Хто за сибірську поправку?

Підносяться дві ріденькі руки.

Збори федерації ухвалили: «Вос-кре-си-ти!»

Ревище всіх розтрубів — «Ура!» Голоси замовкають.

Засідання закрито!

Із двох відчинених дверей вриваються репортери. Промовець прорикається, радісно кидаючи на всі боки:

Воскресити! Воскресити! Воскресити!!!

Репортери витягають з кишень мікрофони, на ходу вигукуючи:

1-й репортер.

Алло!!! Хвиля 472 $^1/_2$ метра... «Чукотські вісті»... Воскресити!

2-й репортер.

Алло! Алло!!! Хвиля 376 метрів... «Вітебська вечірня правда»... Воскресити!

3-й репортер.

Алло! Алло! Алло! Хвиля 211 метрів... «Варшавська комсомольська правда»... Воскресити!

4-й репортер.

«Армавірський літературний понеділок». Алло! Алло!!!

5-й репортер.

Алло! Алло! Алло! Хвиля 44 метри... «Вісті чікагської ради»... Воскресити!

6-й репортер.

Алло! Алло! Алло! Хвиля 115 метрів... «Римська червона газета»... Воскресити!

7-й репортер.

Алло! Алло! Алло! Хвиля 78 метрів... «Шанхайська біднота»... Воскресити!

8-й репортер.

Алло! Алло! Алло! Хвиля 220 метрів... «Мадрідська батрачка»... Воскресити!

9-й репортер.

Алло! Алло! Алло! Хвиля 11 метрів... «Кабульський піонер»... Воскресити!

Газетярі вриваються з готовими відбитками.

1-й газетяр.

Розморозить
чи не розморозить?
Передовиці
у віршах і в прозі!

2-й газетяр.

Всесвітня анкета на найважливішу тему —
про можливість заносу підлабузницьких епідемій!

3-й газетяр.

Статті про древні
гітари й романси
та про інші способи
морочити маси!

4-й газетяр.

Останні новини!!! Інтерв'ю! Інтерв'ю!

5-й газетяр.

Науковий вісник,
хай не бере вас сполóх!
Повний перелік
так званих лайок!

6-й газетяр.

Останнє радіо!

7-й газетяр.

Теоретична постановка
історичної проблеми:
чи слона
тютюном
до смерті доведем ми?

8-й газетяр.

Сумно до сліз,
сміх бере на кольки.
Пояснення
слова «алкоголік»!

VI

Матові скляні двійчасті двері, крізь стіни просвічують металеві частини медичних приладів. Перед стіною старий професор і літня асистентка, що зберегла ще характерні риси Зої Берьозкіної. Обоє в білому, лікарняному.

Зоя Берьозкіна.

Товаришу! Товаришу професор, прошу вас, не робіть цього експерименту. Товаришу професор, знову піде буза...

Професор.

Товаришко Берьозкіна, ви почали жити спогадами і заговорили незрозумілою мовою. Суцільний словник вимерлих слів. Що таке «буза»? *(Шукає в словнику.)* Буза... Буза... Буза... Бюрократизм, богошукання, бублики, богема, Булгаков... Буза — це рід діяльності людей, що заважали всякому родові діяльності...

Зоя Берьозкіна.

Ота його «діяльність» п'ятдесят літ тому мало не коштувала мені життя. Я навіть дійшла до... замаху на самогубство.

Професор.

Самогубство? Що таке «самогубство»? *(Шукає в словнику.)* Самообкладання, самодержавство, самореклама, самоущільнення... Знайшов «самогубство». *(Здивовано.)* Ви стріляли в себе? Вирок? Суд? Ревтрибунал?

Зоя Берьозкіна.

Ні... Я сама.

Професор.

Сама? З необережності?

Зоя Берьозкіна.

Ні... З кохання.

Професор.

Дурниці... З кохання треба мости будувати та дітей родити... А ви... Так! Так! Так!

Зоя Берьозкіна.

Звільніть мене, я, справді, не можу.

Професор.

Оце й є... Як ви сказали... Буза. Так! Так! Так! Так! Буза! Суспільство пропонує вам виявити всі, що ви маєте, почуття для максимального полегшення розморожуваному суб'єктові подолання п'ятдесяти анабіозних років. Так! Так! Так! Так! Ваша присутність дуже, дуже важлива. Я радий, що ви знайшлися і прийшли. Він — це він! А ви — це вона! Скажіть, а вії в нього були м'які? На випадок поламаються при швидкому розморожуванні.

Зоя Берьозкіна.

Товаришу професор, як же я можу пам'ятати вії, які були п'ятдесят літ тому...

Професор.

Як?! П'ятдесят літ тому? Це вчора!.. А як я пам'ятаю колір волосся на хвості в мастодонта півмільйона літ тому? Так! Так! Так!.. А ви не пам'ятаєте, чи сильно він роздував ніздрі при вдихуванні у збудженому товаристві?

Зоя Берьозкіна.

Товаришу професор, як же я можу пам'ятати? Уже тридцять літ ніхто не роздуває ніздрів у таких випадках.

Професор.

Так! Так! Так! А ви не ознайомлені з обсягом шлунку й печінки, на випадок виділення можливого вмісту спирту

й горілки, що можуть загорітися при потрібному високому вольтажі?

Зоя Берьозкіна.

Звідки я можу запам'ятати, товаришу професор! Пам'ятаю, було якесь черево...

Професор.

Ах, ви нічого не пам'ятаєте, товаришко Берьозкіна! Принаймні, чи був він поривчастим?

Зоя Берьозкіна.

Не знаю... Можливо, але... тільки не зо мною.

Професор.

Так! Так! Так! Я боюсь, що ми розморожуємо його, а відмерзли поки що ви. Так! Так! Так! Ну, починаємо.

Натискує кнопку, скляна стіна тихо розходиться. Посередині, на операційному столі блискучий оцинкований ящик, розміром як на людину. Біля ящика — крани, під кранами відра. До ящика — електропроводка. Циліндри з киснем; довкола ящика шість лікарів, білих і спокійних. Перед ящиком на авансцені шість фонтанних умивальників. На невидимому дроті, як у повітрі, шість рушників.

Професор

(переходячи од лікаря до лікаря, говорить).

(Першому.)

Струм увімкнути за моїм сигналом.

(Другому.)

Доведіть теплоту до 36,4, п'ятнадцять секунд кожна десята.

(Третьому.)

Подушки з киснем напоготові.

(Четвертому.)

Воду випускати поволі, замінюючи кригу повітряним тиском.

(П'ятому.)

Кришку відкрити одразу.

(Шостому.)

Стежити в дзеркало стадії оживання.

Лікарі нахиляють голови на знак розуміння й розходяться по своїх місцях.

Починаємо.

Вмикається струм, вдивляються в температуру. Капає вода. Біля маленької правої стінки з дзеркалом вп'явся лікар.

6-й лікар.

З'являється натуральне забарвлення!

Пауза.

Звільнений од криги!

Пауза.

Груди вібрують!

Пауза.

(Злякано.)

Професоре, зверніть увагу на ненатуральну поривчастість...

Професор.

(підходить, вдивляється, заспокійливо).

Рухи нормальні, чухається,— очевидно, оживають властиві подібним індивідуумам паразити.

6-й лікар.

Професоре, незрозуміла річ: рухом лівої руки відокремлюється від тіла...

Професор

(вдивляється).

Він зрісся з музикою, вони називали це «чутливою душею». В давнину жили Страдіваріус і Уткін. Страдіваріус робив скрипки, а це робив Уткін, і звалося це гітарою.

Професор оглядає термометр і апарат, що реєструє тиск крові.

1-й лікар.

36,1.

2-й лікар.

Пульс 68.

6-й лікар.

Дихання вирівняно.

Професор.

По місцях!

Лікарі відходять од ящика. Кришка вмить одкинулась, із ящика підводиться скуйовджений і здивований Присипкін, озирається, притиснувши гітару.

Присипкін.

Ну й виспався! Пробачте, товариші, звісно, під чаркою був! Це яке відділення міліції?

Професор.

Ні, це зовсім інше відділення! Це — відділення від криги шкірних покривів, що ви їх одморозили...

Присипкін.

Що таке? Це ви щось там собі одморозили. Ще побачимо, хто з нас були п'яні. Ви, як специ-лікарі, завжди самі біля спиртів крутитеся. А я себе, як особу, завжди посвідчити зможу. Документи при мені. *(Вискакув, вивертає кишені.)* 17 крб. 60 коп. при мені. У Мопр? Заплатив. В Осовіахім? Вніс. «Геть неписьменність»? Будь ласка. А це що? Виписка із загсу! *(Свиснув.)* То я ж учора оженився! Де ви тепер, хто вам цілує пальці? Ну, й дадуть же ж мені дома! Розписка шаферів — тут! Профспілковий квиток — тут. *(Погляд падає на календар, тре очі, озирається з жахом.)* 12 травня 1979 року! Це ж за скільки в мене у профспілку не плачено? П'ятдесят літ! Довідок, довідок скільки зажадають! Губвідділ! ЦК! Господи! Жона!!! Пустіть! *(Тисне всім, хто його оточує, руки, кидається в двері.)*

За ним стурбована Берьозкіна. Лікарі оточують професора.

Хором.

Що це він руками робив? Тикав і трусив, трусив і тикав...

Професор.

У старовину був такий антисанітарний звичай.

Шість лікарів і професор вдумливо миють руки.

І. В. Іллінський у ролі Присипкіна

Присипкін

(натикається на Зою).

Які ви, громадяни, власне є? Хто я? Де я? Чи не матінка Зої Берьозкіної ви будете?

Рев сирени повернув Присипкінову голову.

Куди я потрапив? Куди мене потраплено? Що це?.. Москва?.. Париж?.. Нью-Йорк?.. Візнику!!!

Рев автомобільних сирен.

Ні людей, ні коней! Автодори, автодори, автодори!!! *(Притискується до дверей, почухується спиною, шукає п'ятірнею, обертається, бачить, як з комірця на білу стіну перелазить клоп.)* Клоп, клопик, клопуля!!! *(Перебирає гітару, співає.)* Не покидай, побудь зі мною... *(Ловить клопа п'ятірнею; клоп уповз.)* Ми розійшлись, як в морі кораблі... Поповз!.. Сам! Та відгуку нема, знову тут сам я... Сам!!! Візнику, автодори... Вулиця Луначарського, 17! Без речей! *(Хапається за голову, падає непритомний на руки Берьозкіної, що вибігла з дверей.)*

VII

Середина сцени — трикутник сквера. В сквері три штучних дерева. Перше дерево: на зелених квадратах-листках величезні тарілки, на тарілках мандарини. Друге дерево — паперові тарілки, на тарілках яблука. Третє — зелене, з ялинковими шишками — розкриті флакони духів. По боках трикутника — довгі лави. Входить репортер, за ним четверо: чоловіки й жінки.

Репортер.

Товариші, сюди, сюди! У холодок! Я вам розповім по порядку про всі ці похмурі й дивовижні пригоди. По-перше... Передайте мені мандарини. Це правильно робить міське самоврядування, що сьогодні дерева мандариняться, а то вчора були самі груші — і не соковито, і не смачно, і не поживно...

Дівчина знімає з дерева тарілку з мандаринами, слухачі чистять, їдять, з цікавістю нахиляючись до репортера.

1-й чоловік.

Ну, швидше, товаришу, розповідайте про все докладно і по порядку.

Репортер.

Так от... Які соковиті долечки... Не хочете? Ну, гаразд, гаразд, розповідаю. Подумаєш, терпець увірвався! Звісно, мені, як президентові репортажу, відомо все... Так от, бачите, бачите?..

Швидкою ходою проходить людина з лікарським ящиком з термометрами.

Репортер.

Це — ветеринар. Епідемія шириться. Бувши залишений самому собі, отой воскрешений ссавець заспілкував з усіма хатніми тваринами в хмарочосі, і тепер усі собаки показилися. Він навчив їх стояти на задніх лапах. Собаки не гавкають і не граються, тільки служать. Тварини чіпляються до всіх, хто обідає, підлащуються й підлизуються. Лікарі говорять, що люди, покусані такими тваринами, наберуть усіх первинних ознак епідемічного підлабузництва.

Слухачі.

О-о-о!!!

Репортер.

Дивіться, дивіться!

Проходить, хитаючись, людина, навантажена кошиками з пляшками пива.

Перехожий

(наспівує).

В дев'ятнадцятім столітті
всім було чудесно жити —
хто горілку пив, хто пиво,
сизий ніс висів, мов слива!

Репортер.

Дивіться, пропаща, хвора людина! Це один із ста сімдесяти п'яти робітників другої медичної лабораторії. Щоб полегшити перехідне існування, лікарі приписали поїти воскрешеного ссавця мішаниною, отруйливою у великих дозах і огидливою в малих, так званим пивом. У них

від отруйних випаровувань замакітрилась голова, і вони помилково ковтнули цієї прохолодної мішанини. І відтоді змінюють уже третю партію робітників. П'ятсот двадцять робітників лежать по лікарнях, але страшна епідемія трьохгорної чуми піниться, вирує й підкошує ноги.

Слухачі.

А-а-а!!!

Чоловік

(мрійно й млосно).

Я б себе віддав у жертву науці, — хай прищеплять і мені цю загадкову хворобу!

Репортер.

Готовий! І цей готовий! Тихо... Не злякайте цю лунатичку...

Проходить дівчина, ноги заплітаються в па фокстрота й чарлстона, бурмоче вірші по книжці в двох пальцях простягнутої руки. У двох пальцях другої руки уявлювана троянда, підносить до ніздрів і зітхає.

Нещасна, вона живе поруч його, отого скаженого ссавця, і от уночі, коли місто спить, крізь стінку їй почали вчуватися гітарні рокотання, потім протяжні нестямні придихання й співучі схлипи, — як це в них зветься? «Романси» чи що? Далі — більше, і нещасна дівчина почала божеволіти. Вбиті горем батьки скликають консиліум. Професори говорять, що це напади гострої «закоханості», — так звалася старовинна хвороба, коли людська статева енергія, розумно розподілювана на все життя, раптом скоротечно конденсується за тиждень в одному запальному процесі, приводячи до нерозсудливих і надзвичайних учинків.

Дівчина

(затуляє очі руками).

Я краще не дивитимусь, я почуваю, як повітрям розносяться ці жахливі закохані мікроби.

Репортер.

Готова... і ця готова... Епідемія океаниться.

Тридцять герлс проходять у танці.

Дивіться на цю тридцятиголову шестидесятиніжку. Подумайте тільки — оце піднімання ніг вони *(до аудиторії)* узивали мистецтвом!

Фокстротує пара.

Епідемія дійшла... дійшла... до чого дійшла? *(Дивиться у словник.)* До а-по-гею, ну... це вже двостатева чотиринога.

Вбігає директор зоологічного саду з невеличкою скляною шкатулкою в руках. За директором юрба, озброєна зоровими трубами, фотоапаратами і пожежними драбинами.

Директор

(до всіх).

Бачили? Бачили? Де він? Ах, ви нічого не бачили! Загін мисливців повідомив, що чверть години тому його бачили тут: він перелазив на четвертий поверх. Рахуючи середню його швидкість за годину півтора метра, він не міг піти далеко. Товариші, негайно огляньте стіни!

Спостерігачі розгвинчують труби, із лав зіскакують, вдивляються, заслоняючи очі. Директор розподіляє групи, керує пошуками.

Голоси.

Хіба його знайдеш? Треба голу людину на матраці в кожному вікні поставити — він на людину біжить.

Не кричіть — злякаєте!!!
Якщо я знайду, я нікому не віддам...
Не смієш: він комунальне майно...

Захоплений голос.

Знайшов!!! Єсть! Лізе!..

Біноклі й труби встановлені в одну точку. Мовчання, порушуване клацанням фото- та кіноапаратів.

Професор

(приглушено, пошепки).

Так... Це він! Поставте засідки та охорону! Пожежники, сюди!!!

Люди з сітками оточують місце. Пожежники пригвинчують драбину, люди деруться один за одним.

Директор

(опускаючи трубку, плачливим голосом).

Утік... На сусідню стіну втік... SOS! Зірветься — вб'ється! Сміливці, добровольці, герої!!! Сюди!!!

Розгвинчують драбину перед другою стіною, деруться. Глядачі завмирають.

Захоплений голос зверху.

Упіймав! Ура!!!

Директор.

Швидше!!! Обережніше!!! Не впустіть, не помніть тварині лапки...

По драбині із рук у руки передають звіра, що врешті опинився в директорових руках. Директор заховує звіра в шкатулку і підносить шкатулку над головою.

Спасибі вам, непомітні трударі науки! Наш зоологічний сад ощасливлений, ошедеврений... Ми впіймали найрідкісніший екземпляр вимерлої і найпопулярнішої на початку століття комахи. Наше місто може пишатися — до нас будуть з'їжджатися учені й туристи... Тут, у моїх руках, єдиний живий «клопус нормаліс». Одійдіть, громадяни: тварина заснула, тварина схрестила лапки, тварина хоче відпочити! Я запрошую вас усіх на урочисте відкриття в зоопарк. Найважливіший, найтривожніший акт ловіння закінчено!

VIII

Рівні, опалові, напівпрозорі стіни в кімнаті. Згори з-поза карниза рівна смуга блакитнуватого світла. Ліворуч велике вікно. Перед вікном робочий стіл для креслення. Радіо. Екран. Три-чотири книги. Праворуч висунуте із стіни ліжко, на ліжку під якнайчистішою ковдрою щонайбрудніший Присипкін. Вентилятори. Довкола Присипкіна закуток забруднений. На столі недокурки, перекинуті пляшки. На лампі обривок рожевого паперу. Присипкін стогне. Лікар нервово ходить по кімнаті.

Професор

(входить).

Як справи хворого?

Лікар.

Хворого — не знаю, а мої огидні! Коли ви не влаштуєте зміну щопівгодини, — він поперезаражує всіх! Як дихне, так у мене ноги підламуються! Я вже сім вентиляторів поставив: дихання розганяти.

Присипкін.

О-о-о!

Професор кидається до Присипкіна

Присипкін.

Професоре, о, професоре!!!

Професор тягне носом і відхитується в запамороченні, ловлячи повітря руками.

Присипкін.

Похмелитися...

Професор наливає пива на денце склянки, подає.

Присипкін

(зводиться на лікті. Докірливо).

Воскресили... і знущаються... Що це мені — як слону лимонад!..

Професор.

Суспільство сподівається розвинути тебе до людського ступня.

Присипкін.

Чорт із вами і з вашим суспільством! Я вас не прохав мене воскрешати! Заморозьте мене назад! Во!!!

Професор.

Не розумію, про що ти говориш? Наше життя належить колективові, і ні я, ні хтось інший не можуть це життя...

Присипкін.

Та яке ж це життя, коли навіть фото коханої дівчини не можна до стінки прикнопити? Всі кнопки об кляте скло ламаються... Товаришу професор, дайте похмелитися.

Професор
(наливає склянку).

Тільки не дихайте на мене.

Зоя Берьозкіна входить з двома купками книг. Лікарі перемовляються з нею пошепки, виходять.

Зоя Берьозкіна

(сідає коло Присипкіна, розпаковує книги).

Не знаю, чи знадобиться це. Про що ти говорив, того нема, і ніхто про це не знає. Є про троянди тільки в підручниках садівництва, марення тільки в медицині, у відділі сновиддів. От дві дуже цікаві книги приблизно того часу. Переклад з англійської: Хувер — «Як я був президентом».

Присипкін
(бере книгу, одкидає).

Ні, це не для серця, треба таку, щоб завмирало...

Зоя Берьозкіна.

Ось друга —якогось Муссоліні... «Листи із заслання».

Присипкін
(бере, одкидає).

Ні, це ж не для душі. Відчепіться ви з своїми грубими агітками. Треба, щоб лоскотало...

Зоя Берьозкіна.

Не знаю, що це таке? Завмирало, лоскотало... лоскотало, завмирало...

Присипкін.

Що ж це? За що ми старалися, кров проливали, коли мені, гегемонові, значить, у своєму суспільстві в нововивченім танці й розтанцюватися не можна?

Зоя Берьозкіна.

Я показувала ваші рухи тіла навіть директорові центрального інституту рухів. Він каже, що бачив таке на старих колекціях паризьких листівок, а тепер, говорить, про таке й запитати нема в кого. Є кілька бабусь — пригадують, а показати не можуть з причин ревматичних.

Присипкін.

То навіщо ж я в собі спадкову елегантну освіченість виробляв? Працювати ж я й до революції міг.

Зоя Берьозкіна.

Я візьму тебе взавтра на танець десяти тисяч робітників і робітниць, посуватимуться майданом. Це буде весела репетиція нової системи польових робіт.

Присипкін

Товариші, я протестую!!! Я ж не на те розмерз, щоб ви мене тепер засушили. *(Зриває ковдру, хапає загорнуту купу книг і витрушує її з паперу. Хоче роздерти папір і раптом вдивляється в літери, перебігаючи від лампи до лампи.)* Де? Де ви це взяли?..

Зоя Берьозкіна.

На вулицях усім роздавали... Мабуть, у бібліотеці в книги поклали.

Присипкін

Врятований!!! Ура!!! *(Кидається до дверей, розмахуючи мов прапором папірцем.)*

Зоя Берьозкіна

(сама).

Я прожила п'ятдесят літ уперед, а могла вмерти п'ятдесят літ тому назад через таку-от нікчему...

IX

Зоологічний сад. Посередині на п'єдесталі клітка, задрапірована тканинами й прапорами. Ззаду клітки — два дерева. За деревами клітки слонів і жирафів. Ліворуч клітки трибуна, праворуч підвищення для почесних гостей. Довкола музиканти. Групами підходять глядачі. Розпорядники з бантами розставляють глядачів за професією й зростом.

Розпорядник.

Товариші чужоземні кореспонденти, сюди! Ближче до трибуни! Посуньтеся й дайте місце бразільцям! Їхній авіакорабель якраз приземляється на центральному аеродромі. *(Відходить, милується.)* Товариші негри, стійте

впереміжку з англійцями красивими барвистими групами, англосаксонська білість ще більше підкреслить вашу оливковість... Студенти з вишів — ліворуч, до вас направлені три бабусі й троє дідусів із спілки столітніх. Вони доповнюватимуть пояснення професорів оповіданнями самовидців.

В'їжджають на колясках бабусі й дідусі.

1-ша бабуся.

Як тепер оце пам'ятаю...

1-й дідусь.

Ні — це я пам'ятаю, як тепер оце!

2-га бабуся.

Ви пам'ятаєте, як тепер оце, а я пам'ятаю, як колись.

2-й дідусь.

А я як тепер оце пам'ятаю, як колись.

3-я бабуся.

А я пам'ятаю, як іще давно колись, зовсім, зовсім іще колись.

3-й дідусь.

А я пам'ятаю, і як тепер оце і як колись.

Розпорядник.

Тихше, самовидці, не пепелявте! Розступіться, товариші, дорогу дітям! Сюди, товариші! Швидше! Швидше!!

Діти

(маширують колоною, з піснею).

Ми все в класах
учимо
на давнє на «ять»!
Зате ж
і найлучче ми
умієм
гулять!
Ікси
та ігреки —
здані
вони,

йдемо
туди,
де тигрики
і де
слони!
Сюди,
де звір двоногий є,
малят ведемо,
до саду
зоології
йдемо!
Йдемо!
Йдемо!!!

Р о з п о р я д н и к.

Громадяни, що бажають чимось зробити експонатам втіху, а також використати їх з науковою метою, мають купувати дозовані екзотичні продукти і наукове приладдя тільки в офіціальних служників зоосаду. Дилетантство й гіпербола в дозах — смертельні. Просимо користуватися тільки цими продуктами й приладами, виробленими центральним медичним інститутом та міськими лабораторіями точної механіки.

Садом і театром ідуть с л у ж н и к и зоосаду.

1-й с л у ж н и к.

У кулак
бактерії
розглядати тупо!
Товариші,
беріть
мікроскопи й лупи!

2-й с л у ж н и к.

Придбати
радить
доктор Тоболкін —
на випадок плюне —
розчин карболки.

3-й с л у ж н и к.

Годування експонатів —
не забути картину!

Беріть
дози
алкоголю та нікотину!

4-й служник.

Поїть алкоголем,
і забезпечені тваринки
подагрою,
ідіотизмом
та розширенням печінки.

5-й служник.

Дим і вогонь —
вам на загрозу —
гарантують
100
процентів
склерозу.

6-й служник.

На вуха навушники
треба
набути,
тоді лайки
чути
не буде!

Розпорядник

(звільняє прохід до трибуни міськради)..

Товариш голова і його найближчі співробітники залишили важливу роботу і під древній державний марш прибули на наше торжество. Вітаймо дорогих товаришів!

Всі аплодують, проходить група з портфелями, поважно вклоняючись і наспівуючи.

Всі.

Службові
турботи
не лякають
нас.

Після
роботи
розвазі —
час!
Привіт вам
од города,
хоробрі ловці!
Ми вами
горді,
ми — города
отці!!!

Голова
(сходить на трибуну, змахує прапором, все затихає).

Товариші, оголошую торжество відкритим. Наші роки багаті на глибокі потрясіння й переживання внутрішнього порядку. Зовнішні події — рідкісні. Людство, вимучене попередніми подіями, навіть радіє з цього відносного спокою. Проте ми ніколи не відмовляємося від видовища, яке, бувши феєричним зовні, заховує під райдужним оперенням глибокий науковий зміст. Сумні випадки в нашому місті, наслідки необачного допущення в нього двох паразитів, випадки ці моїми силами і силами світової медицини ліквідовано. Однак ці випадки, що жевріють слабеньким нагадуванням минулого, підкреслюють страхіття поваленого часу і могутність та труднощі культурної боротьби трудящого людства.

Хай загартуються душі й серця нашої молоді на цих зловісних прикладах!

Не можу не відмітити подякою і надаю слово уславленому нашому директорові, що розгадав зміст дивних явищ і зробив із згубних явищ наукову й веселу розвагу.

Ура!!!

Усі кричать «ура», музика грає туш, на трибуну вилазить, розкланюючись, директор зоологічного саду.

Директор.

Товариші! Я й радію й ніяковію від вашої уваги. Враховуючи і свою власну участь, я проте не можу не подякувати відданим трудівникам спілки мисливців, що є безпосередніми героями впіймання, а також поважному професорові інституту воскрешень, що переборов заморожувальну смерть. Хоч я й не можу не вказати, що перша помилка

шановного професора була посередньою причиною відомого лиха. За зовнішніми мімікрійними ознаками — мозолями, одежею та іншим — шановний професор помилково відніс розмороженого ссавця до «гомо сапієнс» і до його найвищого виду — до класу робітників. Не приписую успіх тільки своїм довгим стосункам з тваринами і розумінню їхньої психології. Мені допоміг випадок. Невиразна, підсвідома надія підказувала: «Напиши, дай, пошир оголошення». І я дав:

«Виходячи з принципів зоосаду, шукаю живе людське тіло для постійних обкусувань і для утримання й розвитку свіжопридбаної комахи у звичних для неї, нормальних умовах».

Голос із юрби.

Ах, кий жжжах!

Директор.

Я розумію, що жах, я сам не вірив власному абсурдові і раптом... істота з'являється! І... зовнішність майже людська... Ну, от як і ми з вами...

Голова ради

(дзвонить у дзвінок).

Товаришу директор, я закликаю вас до порядку!

Директор.

Пробачте, пробачте! Я, звісно, зараз же, шляхом опиту і порівняльної звірології пересвідчився, що ми маємо справу із жахливим людиноподібним симулянтом і що це найпроразючіший паразит. Не буду торкатися подробиць, тим паче, що вони вам самі відкриються в оцій справді-таки разючій клітці.

Їх двоє — різних розмірів, але однакових суттю: це славнозвісні «клопус нормаліс» і... і «обивателіус вульгарис». Обоє плодяться в затхлих матрацах часу.

«Клопус нормаліс», розжирівши і впившись на тілі одної людини, падає під ліжко.

«Обивателіус вульгарис», розжирівши й впившись на тілі всього людства, падає на ліжко. Вся різниця!

Коли трудяще людство революції обчісувалося й корчилося, скребучи з себе бруд, вони робили собі в цьому самому бруді кубла й будиночки, били жінок і клялися

Бебелем та відпочивали й розкошували в наметах власних галіфе. Але «обивателіус вульгарис» страшніший. З його дивовижною мімікрією він заманює обкусуваних, удаючи з себе то цвіркуна-віршомаза, то романсоголосого птаха. За тих часів навіть одежа була в них мімікрійна — пташаче обличчя — крилатка й хвостатий фрак з білими-білими крохмальними грудятами. Такі птахи звивали собі кубельця по театральних ложах, мостилися на дубах опер, під Інтернаціонал, у балетах, чухали ногу об ногу, звисали з гілочок рядків, стригли Толстого під Маркса, голосили й завивали в обурливій кількості і... даруйте на слові, але ми на науковій доповіді, гадили так, що це вже не могло вважатися за дрібну пташачу неприємність.

Товариші! Проте... пересвідчуйтеся самі!

Робить знак, служники одпинають клітку; на п'єдесталі клоп'яча шкатулка, за нею підвищення з двоспальним ліжком. На ліжку Присипкін з гітарою. Поверх клітки звисає жовта абажурна лампа. Над головою в Присипкіна осяйний віночок — віяло з листівок. Бутлі стоять і валяються на підлозі. Клітка оточена плювальними урнами. На стінах клітки — написи, з боків фільтри та озонатори. Написи: 1. «Обережно — плюється!» 2. «Без повідомлення не заходити!» 3. «Бережіть вуха—воно вигукує вирази!» Музика заграла туш; освітлення бенгальське; юрба, що була відсахнулася, наближається, занімівши з захвату.

Присипкін.

На Луначарській вулиці
стоїть старезний дім
з затіненими сходами,
з віконцем розписним.

Директор.

Товариші, підходьте, не бійтеся — воно зовсім сумирне. Підходьте, підходьте! Не турбуйтеся: чотири фільтри по боках затримують вирази на внутрішній поверхні клітки, і назовні проходять нечисленні, але зовсім пристойні слова. Фільтри прочищають щодня спеціальні служники в протигазах. Дивіться, воно зараз буде так зване «палити цигарку».

Голос із юрби.

Ах, який жах!

Директор.

Не бійтеся — зараз воно буде так зване «набиратися натхнення». Скрипкін, — вихиліть!

Скрипкін тягнеться до пляшки з горілкою.

Голос із юрби.

Ах, не треба, не треба, не мучте бідне звірятко!

Директор.

Товариші, та це ж зовсім не страшно: воно ручне! Дивіться, я його виведу зараз на трибуну. *(Іде до клітки, одягає рукавички, оглядає пістолети, одчиняє двері, виводить Скрипкіна, становить його на трибуну, повертає лицем туди, де сидять почесні гості.)* А ну, скажіть щось таке коротеньке, наслідуючи людську інтонацію, голос і мову.

Скрипкін

(покірно стає, кахикає, підіймає гітару і раптом озирається й кидає погляд на зал. Обличчя Скрипкіна змінюється від захвату. Скрипкін одпихає директора, шваргає гітару й кричить у зал до глядачів).

Громадяни! Братця! Свої! Рідні! Звідки? Скільки вас? Коли ж це вас усіх розморожено? Чого ж це я сам один у клітці? Рідні, братця, будь ласка, до мене! За що ж я страждаю?! Громадяни!..

Голоси гостей.

— Дітей, виведіть дітей...
— Намордника... намордника йому...
— Ах, який жах!
— Професоре, припиніть!
— Ах, тільки не стріляйте!

Директор з вентилятором, в супроводі двох служників, вбігає на естраду. Служники відтягають Скрипкіна. Директор провітрює трибуну. Музика грає туш. Служники запинають клітку.

Директор.

Пробачте, товариші... Пробачте... Комаха стомилася. Шум та освітлення привели її до стану галюцинації. Заспокойтеся. Нічого такого нема. Взавтра вона заспокоїться... Тихше, громадяни, розходьтеся до завтра. Музико, марш!

1928

Кінець

БАНЯ

Драма на шість дій з цирком і фейерверком

ДІЙОВІ ОСОБИ

Т о в а р и ш П о б є д о н о с и к о в — головний начальник управління узгодженням, головначупуз.
П о л я — його жінка.
Т о в а р и ш О п т и м і с т е н к о — його секретар.
І с а к Б е л ь в е д о н с ь к и й — портретист, баталіст, натураліст.
Т о в а р и ш М о м е н т а л ь н и к о в — репортер.
М і с т е р П о н т К і ч — іноземець.
Т о в а р и ш к а У н д е р т о н — друкарка.
Р о з т р а т н и к Н о ч к і н.
Т о в а р и ш В е л о с и п е д к і н — легкий кавалерист.
Т о в а р и ш Ч у д а к о в — винахідник.
М а д а м М е з а л ь я н с о в а — співробітниця ВОКС.
Т о в а р и ш Ф о с к і н, Т о в а р и ш Д в о й к і н, Т о в а р и ш Т р о й к і н — робітники
П р о х а ч і.
Г о л о в а д о м к о м у.
Р е ж и с е р.
І в а н І в а н о в и ч.
Ю р б а з у с т а н о в и.
М і л і ц і о н е р.
К а п е л ь д и н е р.
Ф о с ф о р и ч н а ж і н к а.

I Д І Я

Праворуч стіл, ліворуч стіл. Звідусіль звисають і скрізь розкидані рисунки. Посередині товариш Ф о с к і н запаює повітря паяльною лампою. Ч у д а к о в переходить від лампи до лампи, переглядаючи рисунок.

В е л о с и п е д к і н

(вбігаючи).

Що, все ще в Каспійське море впадає підла Волга?

Чудаков

(розмахуючи рисунком).

Так, але це тепер не надовго. Годинники заставляйте і продавайте.

Велосипедкін.

От добре, що я ще й не купував.

Чудаков.

Не купуй! Не купуй ні в якому разі! Незабаром оте цокотливе плескате безглуздя стане кумедніше, ніж каганець на Дніпробуді, безпорадніше, ніж бик в Автодорі.

Велосипедкін.

Покінчили, значить, із Швейцарією?

Чудаков.

Та не ляскай ти язиком на дрібній сьогоднішній політичній рахівниці! Моя ідея грандіозніша. Волга людського часу, в яку нас, мов колоди в сплав, кидало наше народження, кидало борсатися і пливти за течією, — оця Волга відтепер підкоряється нам. Я примушу час і стояти й мчати у будь-якому напрямі і з будь-якою швидкістю. Люди зможуть вилазити з днів, як пасажири з трамваїв та автобусів. З моєю машиною ти можеш зупинити секунду щастя і втішатися місяць, аж поки набридне. З моєю машиною ти можеш звихрити розтягнуті тягучі роки горя, втягти голову в плечі, і понад тобою, не зачіпаючи і не ранячи, сто разів на хвилину линутиме снаряд сонця, прикінчуючи чорні дні. Дивись, фейєрверкові фантазії Уельса, футуристичний мозок Ейнштейна, звірячі навички сплячки ведмедів та йогів — все, все спресоване, стиснуте й злите в цій машині.

Велосипедкін.

Майже нічого не розумію і в усякому разі зовсім нічого не бачу.

Чудаков.

Та напни ж ти окуляри! Тебе засліплюють ці планки з платини й кришталю, це сяйво променевих сплетень. Бачиш? Бачиш?..

Велосипедкін.

Ну, бачу...

Чудаков.

Дивись, чи помітив ти ці дві лінійки, горизонтальну й вертикальну, з поділками, мов на терезах?

Велосипедкін.

Ну, бачу...

Чудаков.

Цими лінійками ти відмірюєш куб потрібного простору. Дивись, чи бачиш ти цей колісний регулятор?

Велосипедкін.

Ну, бачу...

Чудаков.

Цим ключем ти ізолюєш увімкнений простір і відрізуєш від усіх тягарів усі потоки земного тяжіння і оцими дивненькими важельками вмикаєш швидкість і напрям часу.

Велосипедкін.

Розумію! Здорово! Надзвичайно!!! Це означає — збирається, наприклад, всесоюзний з'їзд у питанні про заспокоєння збуджуваних питань, ну, і, звичайно, надається слово для привітання від Державної академії наукових мистецтв державному товаришеві Когану, і тільки-но він почав: «Товариші, крізь щупальця світового імперіалізму червоною ниткою проходить хвиля...» — я його відгороджую від президії і запускаю час із швидкістю півтораста хвилин за чверть години. Він собі пріє, вітає, вітає і пріє години з півтори, а публіка дивиться. Академік тільки рота роззявив — і вже бурхливі оплески. Всі полегшено зітхнули, підняли з крісел свіженькі зади і гайда працювати. Так?

Чудаков.

Фу, яка мерзота! Чого ти мені якогось там Когана тичеш? Я тобі пояснюю цю справу всесвітньої відносності, справу переведення визначення часу з метафізичної субстанції, з ноумену у реальність, підпорядковану хімічному і фізичному впливові.

Велосипедкін.

А я що кажу? Я це й кажу: ти собі побудуй реальну станцію з повним хімічним і фізичним впливом, а ми від неї проведемо проводи, ну, скажімо, на всі курячі інкубатори, за п'ятнадцять хвилин будемо вирощувати півпудову курку, а потім їй під крильце штепсель, вимкнемо час — і сиди собі, курко, та й чекай, аж поки тебе підсмажать та з'їдять.

Чудаков.

Які інкубатори, які кури?!! Я тобі...

Велосипедкін.

Гаразд, гаразд, ти думай собі хоч про слонів, хоч про жирафів, коли тобі про дрібну худобу й думати принизливо. А ми все це до наших сіреньких курчат самі пристосуємо...

Чудаков.

Ну, яке безглуздя! Я почуваю, що ти із своїм практичним матеріалізмом скоро з мене самого курку зробиш. Тільки я розмахнусь і хочу летіти — ти з мене пір'я вискубуєш.

Велосипедкін.

Ну, гаразд, гаразд, не хвилюйся. А коли я в тебе навіть якусь пір'їну і вискубнув, ти пробач, я тобі її назад вставлю. Лети, ширяй, фантазуй, ми твоєму ентузіазмові помічники, а не перешкода. Ну, не сердься, хлопче, запускай, закручуй свою машину. Чим допомогти?

Чудаков.

Увага! Я тільки торкну колесо, і час рвонеться й почне стискувати й змінювати простір, увімкнений нами у клітку ізоляторів. Зараз я відбиваю хліб у всіх пророків, ворожок і віщунів.

Велосипедкін.

Стривай, Чудаков, дай-но я стану сюди, може, я за п'ять хвилин вийду з комсомольця в отакі бородаті Маркси. Або ні, буду старим більшовиком з трьохсотрічним стажем. Я тоді все одразу тобі проведу.

Чудаков

(відтягуючи злякано).

Обережно, божевільний! Якщо в ідучих роках тут проляже сталева ферма підземної залізниці, то, вміщуючись своїм кволим тільцем у зайнятий сталлю простір, ти моментально обернешся на зубний порошок. І, може, у майбутньому, вагони гепнуться з рейок, а тут небувалим часотрусом, у тисячу балів, під три чорти розкидає увесь підвал. Зараз небезпечно вирушати туди, треба почекати тих, хто йде звідти. Повертаю повільно-повільно — усього за хвилину п'ять років...

Фоскін.

Стривай, товаришу, зажди хвилиночку. Тобі ж однаково крутити машину. Будь ласка, сунь у твою машину мою облігацію, — недаремно ж я в неї вчепився і не продаю,— може, вона через п'ять хвилин вже сто тисяч виграє.

Велосипедкін.

Догадався! Тоді весь Наркомфін туди засунути треба, а то ти ж виграєш, а вони однаково тобі не повірять — таблиці зажадають.

Чудаков.

Ну от, я вам у майбутнє двері пробиваю, а ви на карбованці сповзли... Тьху, історичні матеріалісти!

Фоскін.

Дурепо, я ж для тебе з виграшем кваплюся. У тебе на твій дослід є гроші?

Чудаков.

Так... Гроші є?

Велосипедкін.

Гроші?

Стукіт у двері. Входять Іван Іванович, Понт Кіч, Мезальянсова і Моментальников.

Мезальянсова

(до Чудакова).

Ду ю спік інгліш? Ах, шпрехен зі дейч? Парле ву франсе, нарешті? Ну, я так і знала! Це втомно занадто. Я виму-

шена робити традюксьйон з нашої на робітничо-селянську. Мосьйо Іван Іванович, товариш Іван Іванович! Ви, звичайно, знаєте Івана Івановича?

Іван Іванович.

Здрастуйте, здрастуйте, дорогий товаришу! Не церемоньтесь! Я показую наші досягнення, як полюбляє говорити Олексій Максимич. Я сам іноді... але, розумієте, це навантаження! Нам, робітникам і селянам, дуже, дуже потрібен свій, червоний Едісон. Звичайно, криза нашого зростання, маленькі хиби механізму, ліс рубають— тріски летять... Ще одне зусилля — і це буде викоренено. У вас є телефон? У вас нема телефону! Ну, я скажу Миколаю Івановичу, він не відмовить. А як він відмовить, можна піти до самого Володимира Панфілича, він, звичайно, піде назустріч. Бо навіть і сам Семен Семенович мені повсякчас каже: «Потрібен, — каже, — нам, робітникам і селянам, потрібен червоний, свій, радянський Едісон». Товаришу Моментальников, треба відкрити широку кампанію.

Моментальников.

Ечеленца, накажіть нам!
Апетит малий у нас.
Лиш зав-да-да-да-даннячко скажіть нам, —
виконаєм все ураз.

Мезальянсова.

Мосьйо Моментальников, товариш Моментальников! Співробітник! Попутник! Бачить — радянська влада йде, — приєднався. Бачить — ми йдемо, — зайшов. Побачить — вони йдуть,— піде.

Моментальников.

Цілком, цілком правильно,— співробітник! Співробітник дореволюційної і післяреволюційної преси. От тільки революційна в мене, розумієте, якось випала. Тут білі, там червоні, а ще там зелені, Крим, підпілля... Довелося торгувати в крамничці. Не моя, батькова або навіть, здається, просто дядина. Сам я робітник з переконань. Я завжди казав, що краще вмерти під червоним прапором, ніж під парканом. Під цим гаслом можна об'єднати багато

інтелігенції мого напряму. Ечеленца, накажіть нам,—апетит малий у нас!

П о н т К і ч.

Кхе! Кхе!

М е з а л ь я н с о в а.

Пардон! Пробачте! Містер Понт Кіч, пан Понт Кіч. Британський англосакс.

І в а н І в а н о в и ч.

А ви були в Англії? Ах, я був в Англії!.. Скрізь англійці... Я саме купив кепку у Ліверпулі і обдивлявся будинок, де жив Антидюрінг. Напрочуд цікаво! Треба відкрити широку кампанію.

М е з а л ь я н с о в а.

Містер Понт Кіч, відомий, відомий і в Лондоні і в Сіті філателіст. Філателіст (сконапель, марколюб — російською мовою), і він дуже, дуже цікавиться хімічними заводами, авіацією і взагалі мистецтвом. Дуже, дуже культурна і компанійська людина. Навіть меценат. Сконапель... ну, як це вам перекласти?.. допомагає усяким, там, кінопрацівникам, винахідникам... ну, такий, такий... зовсім як PCI, тільки навпаки... Ву компрене? Він уже дивився на Москву з хмарочоса «Известий» (Нахріхтен), він уже був у Анатолія Васильїча, а тепер, каже, до вас... Такий культурний, компанійський, навіть нам вашу адресу сказав.

Ф о с к і н.

Носата сволота: з нюхом!

М е з а л ь я н с о в а.

Пліз, сер!

П о н т К і ч.

Ай Іван в двері ревів, а звірі обідали. Ай ішов у рай манекен, а єнот в Індостан, переперчив ой звірі винахідейшен.

М е з а л ь я н с о в а.

Містер Понт Кіч хоче сказати властивою йому мовою, що на його туманній батьківщині всі, від Макдональда до Черчілля, зовсім як звірі, зацікавлені вашим винаходом, і він дуже, дуже просить...

Чудаков.

Ну, звичайно, звичайно! Мій винахід належить усьому людству, і я, звичайно, зараз же... Я дуже, дуже радий. *(Відводить іноземця, який дістає блокнота, показує і пояснює.)* Оце отак. Так... так... так... Отут два важельки, а на паралельній кришталевій вимірчій лінійці... Так... так... так... от сюди. А оце отак... Ну так...

Велосипедкін

(відводячи Івана Івановича).

Товаришу, треба допомогти хлопцеві. Я ходив усюди, куди «без повідомлення не входити», і годинами стовбичив скрізь, де «скінчив справу...» і так далі, і майже що ночував під вивіскою «коли ви прийшли до занятої людини, то виходьте» — і ніякої користі. Через тяганину і боязкість асигнувати з десяток червінців, гине, може, грандіозний винахід. Товаришу, ви повинні з вашим авторитетом...

Іван Іванович.

Так, це жахливо! Ліс рубають — тріски летять. Я зараз же безпосередньо в Головне управління узгодженням. Я скажу зараз же Миколаю Гнатовичу... А якщо він відмовить, я розмовлятиму із самим Павлом Варфоломійовичем... У вас є телефон? Ах, у вас нема телефону! Маленькі хиби механізму... Ах, які механізми в Швейцарії! А ви бували в Швейцарії? Я був у Швейцарії. Скрізь самі швейцарці. Напрочуд цікаво!

Понт Кіч

(кладучи блокнот у кишеню і потискуючи Чудакову руку).

Дід звів у рай трам з дверей в двері ліз і не дійшов туго. Дуй Іван. Червінцлі?..

Мезальянсова.

Містер Понт Кіч каже, що коли вам потрібні червінці...

Велосипедкін.

Йому? Йому не потрібні, йому начхати на червінці. Я щойно для нього збігав у Держбанк і прийшов геть увесь у червінцях. Навіть огидно. Крізь кишеню муляють. Отут натикані купюри по два, отут по три, а в цих двох

кишенях так тільки десятичервінцеві. Ол райт! Гуд бай! *(Трусить Кічу руку, обіймає його обома руками і захоплено проводжає до дверей.)*

Мезальянсова.

Я дуже прошу вас трошечки такту: з вашими комсомольськими замашками назріє, коли ще не назрів, величезний міжнародний конфлікт. Гуд бай — до побачення!

Іван Іванович

(поляскуючи по плечу Чудакова і прощаючись).

Я теж у ваші роки... Ліс рубають — тріски летять. Нам потрібен, потрібен радянський Едісон. *(Уже з дверей.)* У вас нема телефону? Ну, нічого, я обов'язково скажу Никандрові Пірамідоновичу.

Моментальников

(дріботить, наспівуючи).

Ечеленца, накажіть нам...

Чудаков

(до Велосипедкіна).

Це добре, що є гроші.

Велосипедкін.

Грошей нема!

Чудаков.

Тобто, як же це так нема грошей? Я не розумію, навіщо тоді вихвалятися й казати... А тим більше відмовлятися, коли такі солідні пропозиції роблять іноземці...

Велосипедкін.

Хоч ти і геній, а йолоп! Ти хочеш, щоб твоя ідея обзалізилась і влетіла до нас з Англії прозорим дредноутом, який командував би часом,— невидимо бити по наших заводах і радах?

Чудаков.

А це ж вірно, вірно... Як же це я йому все розповів? А він ще в блокнот вписував! А ти чого ж мене не смикнув? Сам іще у двері ведеш, обіймаєшся!

Велосипедкін.

Дурепо, я ж його недаремно обіймав. Колишня безпритульщина придалась. Я не його — я кишеню його обіймав. Ось він, блокнот англійський. Загубив блокнота англієць.

Чудаков.

Браво, Велосипедкін! Ну, а гроші?

Велосипедкін.

Чудаков, я піду на все. Я буду гризти пельки й ковтати кадики. Я буду битися так, аж щоки літатимуть у повітрі. Я переконував, я горлав на цього Оптимістенка. Він гладенький і полірований, наче дачна куля. На його дзеркальній чистоті тільки начальство відбивається, і то догори ногами. Я майже розагітував бухгалтера Ночкіна. Але що можна зробити із цим проклятим товаришем Победоносиковим? Він просто пригнічує кожного своїми заслугами і стажем. Ти знаєш його біографію? На запитання: «Що робив до 17 року?», в анкетах ставив: «Був у партії». В якій — невідомо, і невідомо, чи в нього «бе» чи «ме» у дужках стояло, а може, ні бе, ні ме не було. Потім він утік із тюрми, засипавши варті тютюном очі. А тепер, через двадцять п'ять років, сам час засипав йому очі тютюном дрібниць і хвилин, очі в нього сльозяться від задоволення та благодушності. Що можна побачити такими очима? Соціалізм? Ні, лише чорнильницю та прес-папьє.

Фоскін.

Товариші, що ж це я слиною паятиму, чи що? Тут ще двох поставити треба. Двісті шістдесят карбованців мінімаксом.

Поля

(вбігає, розмахуючи пачкою).

Гроші — сміх!

Велосипедкін

(Фоскіну передає гроші. Фоскін вибігає.)

Ну, жени! На таксі жени! Хапай матеріал, помічників — і назад. *(До Полі.)* Ну, що, умовила начальство по сімейній лінії?

Поля.

Хіба з ним можна просто? Сміх! Він сичить паперовим удавом щоразу, коли повертається додому, вагітний резолюціями. Не сміх. Це Ночкін... це такий бухгалтерчик в його установі, я його і бачу оце вперше... Прибігає сьогодні під час обіду, пакет суне, передайте, каже... секретно... Сміх! А мені, каже, до них не можна... у зв'язку з можливістю підозри у спільництві. Не сміх.

Чудаков.

Може, ці гроші...

Велосипедкін.

Так. Тут є чого поміркувати, щось мені здається... Гаразд! Однаково. Завтра розберемось.

Входять Фоскін, Двойкін і Тройкін.

Готово?

Фоскін.

Є!

Велосипедкін

(згрібаючи всіх).

Ну, гайда! Шквар, товариші!

Чудаков.

Так, так... Проводки спаяно. Ізоляційні перегородки в порядку. Напругу вивірено. Здається, можна. Вперше в історії людства... Відійдіть! Вмикаю... Раз, два, три!

Бенгальський вибух, дим. Відсахуються, через секунду приливають до місця вибуху. Чудаков вихоплює, обпікаючись, уривок прозорого склистого паперу з відбитим, рваним краєм.

Чудаков.

Стрибайте! Регочіть! Дивіться на це! Це — лист! Це написано п'ятдесят років тому вперед. Розумієте — тому вперед!! Яке найнезвичайніше слово! Читайте!

Велосипедкін.

А чого читати?.. «Бе де 8—24—20». Це що, телефон, чи що, якогось товариша Беде?

Чудаков.

Не «бе де», а «бу-ду». Вони пишуть одними лише приголосними, а 8 — це вказівка на порядкову голосну. А—е—є—и—і—ї—о—у: «Буду». Економія двадцять п'ять процентів на алфавіті. Зрозумів? 24 — це завтрашній день. 20 — це години. Він, вона, воно — буде тут завтра — о восьмій вечора. Катастрофа! Що?.. Чи бачиш ти, чи бачиш оцей обпалений, знесений край? Це означає — на шляху часу зустрілася перешкода, тіло, що в один з п'ятдесяти років запаяє цей тепер порожній простір. Звідси й вибух. Негайно, щоб не вбити те, що йде звідти, потрібні люди і гроші... Багато! Треба негайно винести дослід якнайвище, на найпорожніший простір. Коли мені не допоможуть, я на власній спині витягну цю махину. Але завтра буде все вирішено. Товариші, ви зі мною!

Кидаються до дверей.

Велосипедкін.

Ходімо, товариші, візьмемо їх за комір, примусимо! Я жертиму чиновників і випльовуватиму гудзики.

Двері широко відчиняються назустріч.

Голова домкому.

Я скільки разів казав: вимітайтеся ви звідси з вашою приватною крамничкою. Ви смердите вгору відповідальному наймачеві товаришу Побєдоносикову. (*Помічає Полю.*) І... і... ви-и... теж тут? Я кажу, боже поможи вашій громадській діяльності. У мене для вас відкладено чудесний вентиляторчик. Моє вам вітаннячко.

II ДІЯ

Канцелярська стіна приймальної. Праворуч двері із світною вивіскою «Без повідомлення не входити». Біля дверей за столом Оптимістенко приймає довгу, на всю стіну, низку прохачів. Прохачі копіюють рухи один одного, наче падаючі карти. Коли стіна освітлюється зсередини, видно тільки чорні силуети прохачів і кабінет Побєдоносикова.

Оптимістенко.

У чім справа, громадянине?

Прохач.

Я вас прошу, товаришу секретар, ув'яжіть, будь ласка, ув'яжіть.

Оптимістенко.

Це можна. Ув'язати і узгодити — це можна. Усяке питання можна і ув'язати і узгодити. У вас є відношення?

Прохач.

Є відношення... таке відношення, що просто проходу не дає. Матюкає ще й б'ється, б'ється ще й матюкає.

Оптимістенко.

Це хто ж, питання, вам проходу не дає?

Прохач.

Та не питання, а Пашка Тигролапов.

Оптимістенко.

Пробачте, громадянине, як же можна Пашку ув'язати?

Прохач.

Це правильно, одному ніяк не можна ув'язати. Але вдвох, втрьох, якщо ви накажете, то його і зв'яжуть, і ув'яжуть. Я вас прошу, товариші, ув'яжіть ви цього хулігана. Уся квартира від нього стогне...

Оптимістенко.

Тьху! Чого ж ви з отакими дрібницями до великої державної установи лізете? Зверніться до міліції... Вам чого, громадяночко?

Прохачка.

Узгодити, батечку, узгодити.

Оптимістенко.

Це можна, можна і узгодити, можна і ув'язати. Усяке питання можна і ув'язати, і узгодити. У вас є ухвала на ув'язання?

Прохачка.

Ні, батечку, не можна йому ув'язнення давати. У міліції сказали, можна, кажуть, його на тиждень ув'язнити,

а я що, батечку, їстиму? Він із ув'язнення вийде, він же знову мене поб'є.

Оптимістенко.

Пробачте, громадяночко, ви ж заявляли, що вам узгодити треба. А чого ж ви мені чоловіком баки забиваєте?

Прохачка.

От мене з чоловіком і треба, батечку, узгодити, не згідно ми живемо, ні, п'є він дуже вдумливо. А чіпати його боїмося, як він партєйний.

Оптимістенко.

Тьху! Та я ж вам кажу, не суйтеся ви з дрібницями до великої державної установи. Ми дрібницями займатися не можемо. Держава великими речами цікавиться — хвордизми різні, те, се...

Вбігають Чудаков і Велосипедкін.

О! А ви ж куди ж?

Велосипедкін

(намагаючись відсунути Оптимістенка).

До товариша Побєдоносикова екстрено, терміново, негайно!

Чудаков

(повторює).

Терміново... негайно...

Оптимістенко.

Ага-га! Я вас пізнаю. Це ви самі чи ваш брат? Тут ходив якийсь парубок.

Чудаков.

Оце я сам і є.

Оптимістенко.

Та ні... Він же ж без бороди.

Чудаков.

Я був навіть і без вусів, коли почав тягатися до вас. Товаришу Оптимістенко, із цим треба покінчити. Ми йдемо до самого головначупуза, нам потрібен сам Побєдоносиков.

Оптимістенко.

Не треба. Не треба вам його турбувати. Я же ж вас можу власною особою цілком задовольнити. Усе в порядку. На вашу справу є повне рішення.

Чудаков

(перепитуючи радісно).

Цілком задовольнити? Так?

Велосипедкін

(перепитуючи радісно).

Повне рішення? Так? Зламали, значить, бюрократів? Так? Здорово!

Оптимістенко.

Та що це ви, товаришу! Який же може бути бюрократизм перед чисткою? У мене все на індикаторі без вхідних та вихідних, за новітньою картковою системою. Раз — знаходжу ваш ящик. Раз — хапаю вашу справу. Раз — у руках повна резолюція — от, от!

Усі втикаються.

Я ж казав — повне рішення. От! Від-мо-ви-ти.

Перший план гасне. Внутрішність кабінету.

Побєдоносиков

(перегортає папери, додзвонюється по телефону. Мимохідь диктує).

«...Отже, товариші, цей гучний, революційний, закличний трамвайний дзвінок повинен дзвоном гудіти в серці кожного робітника і селянина. Сьогодні рейки Ілліча пов'яжуть «Площу імені десятиріччя радянської медицини» з колишнім оплотом буржуазії «Сінним базаром»... *(До телефону.)* Так. Алло, алло! *(Продовжує.)* Хто їздив у трамваї до 25 Жовтня? Декласовані інтелігенти, попи й дворяни. Почім їздили? Вони їздили по п'ять копійок станцію. В чому їздили? В жовтому трамваї. Хто буде їздити тепер? Тепер будемо їздити ми, велика армія труда. Як ми будемо їздити? Ми будемо їздити з усіма радянськими вигодами. В червоному трамваї. Почім? Всього по десять копійок. Отже, товариші...» *(Дзвінок по телефону.*

У телефон.) Так, так, так. Немає... На чому ми зупинилися?

Д р у к а р к а У н д е р т о н.

На «Отже, товариші...»

П о б є д о н о с и к о в.

Так, так... «Отже, товариші, пам'ятайте, що Лев Толстой — найвидатніший і незабутній художник пера. Його спадщина минулого сяє на грані двох світів, як велика художня зірка, як ціле сузір'я, як найбільше з великих сузір'їв — Велика Ведмедиця. Лев Толстой...»

У н д е р т о н.

Пробачте, товаришу Побєдоносиков. Ви там про трамвай писали, тут ви чомусь Льва Толстого в трамвай на ходу впустили. Скільки можна зрозуміти, тут якесь порушення літературно-трамвайних правил.

П о б є д о н о с и к о в.

Що? Який трамвай? А, так, так... Із цими безперервними привітаннями й промовами... Попрошу без зауважень у робочий час! Для самокритики вам відведено стінну газету. Продовжуємо... «Навіть Лев Толстой, навіть ця велика ведмедиця пера, якби їй пощастило глянути на наші досягнення у вигляді вищезгаданого трамвая, навіть вона заявила б перед лицем світового імперіалізму: «Не можу мовчати». От вони, червоні плоди загальної і обов'язкової освіти. І в ці дні ювілею...» Неподобство! Жах! Викликати мені сюди товариша... громадянина бухгалтера Ночкіна.

Кабінет Побєдоносикова гасне. Знову черга біля кабінету. Вдираються Ч у д а к о в і В е л о с и п е д к і н.

В е л о с и п е д к і н.

Товаришу Оптимістенко, це знущання!

О п т и м і с т е н к о.

Та ні же ж, жодного знущання немає. Слухали — ухвалили: відмовити. Не входить ваш винахід до перспективного плану на найближчий квáртал.

В е л о с и п е д к і н.

Але ж не на одному найближчому квартáлі соціалізм будується.

Оптимістенко.

Та не заважайте ви із своїми фантазіями нашій державній діяльності! *(Увіходить Бельведонський. До нього.)* Будь ласка! Шкварте! Поширюйтесь! *(До Велосипедкіна.)* Ваша пропозиція не ув'язана з Наркомшляхом і не треба якнайширшим робітникам і селянам.

Велосипедкін.

При чому тут Наркомшлях? Що за головотяпство!

Чудаков.

Звичайно, не можна передбачити усієї грандіозності наслідків, і можливо, можливо згодом пристосувати з користю мій винахід і до транспортних завдань — при максимальній швидкості і майже поза часом...

Велосипедкін.

Ну так, так, можна з Наркомшляхом ув'язати. Наприклад, сідаєте ви о третій ночі, а о п'ятій ранку — уже в Ленінграді.

Оптимістенко.

Ну от, а я що сказав? Відмовити! Нежиттьове. І навіщо нам бути о п'ятій ранку в Ленінграді, коли всі же ж установи ще зачинені? *(Запалюється червона лампочка телефону, Слухає, гукає.)* Ночкіна — до товариша Побєдоносикова!

Відстороняючись від Чудакова і Велосипедкіна, які кидаються до нього, до дверей Побєдоносикова тюпцем пробігає Ночкін.
Кабінет Побєдоносикова.

Побєдоносиков

(крутить і дме в телефон).

Тьху! Іван Никанорич? Здоров, Іване Никаноричу! Я тебе попрошу два квитки. Ну так, міжнародним. Як, уже не завідуєш? Тьху! Із цим навантаженням просто відриваєшся від мас. Потрібен квиток, так не знати кому телефонити! Алло! Алло! *(До друкарки.)* На чому зупинилися?

Ундертон.

«Отже, товариші...»

Побєдоносиков.

«Отже, товариші, Олександр Семенич Пушкін, неперевершений автор як опери «Євгеній Онєгін», так і п'єси тієї ж назви...»

Ундертон.

Пробачте, товаришу Побєдоносиков, але ви спочатку пустили трамвай, потім посадили туди Толстого, а тепер заліз Пушкін — без усякої трамвайної зупинки.

Побєдоносиков.

Який Толстой? До чого трамвай?! Ах, так, так! Із цими безперервними привітаннями... Попрошу без заперечень! Я тут витримано і удосконалено пишу на одну тему і без усяких ухилів та збочень, а ви... І Толстой, і Пушкін, і навіть, коли хочете, Байрóн — це всі, хоч і в різний час, але спів'ювілейники, і взагалі. Я, може, напишу одну загальну керівну статтю, а ви б могли потім, без усяких перекручень самокритики, розрізати статтю по окремих питаннях, якщо ви взагалі на своєму місці. Але ви взагалі більше думаєте про пофарбувати губки та припудритися, і вам не місце в моїй установі. Давно вже час коштом молодих комсомолок оробітничити секретаріат. Попрошу сьогодні ж...

Увіходить Бельведонський.

Здрастуйте, здрастуйте, товаришу Бельведонський! Завдання виконано? В ударному порядку?

Бельведонський.

Виконано, звичайно, виконано. Майже не заплющуючи очей, так би мовити, у соціалістичному змаганні із самим собою, але виконано все згідно з соціальним замовленням і авансом на всі триста процентів. Зволите, товаришу, поглянути на ваші майбутні меблі?

Побєдоносиков.

Продемонструйте!

Бельведонський.

Будь ласка! Ви, звичайно, знаєте і бачите, як сказав славетний історик, що стилі бувають різних Луїв. Оце Луї Каторз Чотирнадцятий, прозваний так французами після революції сорок восьмого року за те, що йшов

безпосередньо після тринадцятого. Далі оце Луї Жакоп, і, нарешті, дозволю собі і пораджу, як найсучасніше, Луї Мове Гу.

Побєдоносиков.

Стилі нічого собі, добре підібрані. А як ціна?

Бельведонський.

Усі троє Луїв приблизно в одну ціну.

Побєдоносиков.

Тоді, я вважаю, ми візьмемо Луя Чотирнадцятого. Але, звичайно, у згоді з вимогою РСІ про здешевлення, запропоную вам у терміновому порядку випрямити в стільців і диванів ніжки, зняти золото, пофарбувати під морений дуб і розкидати там і сям радянський герб на спинках та інших випнутих місцях.

Бельведонський.

Чудово! Понад п'ятнадцять Людовіків було, а до цього додуматися не могли. А ви одразу — по-більшовицькому, по-революційному! Товаришу Побєдоносиков, дозвольте мені продовжити ваш портрет і відтворити вас як новатора-адміністратора, а також розподільника кредитів. «Тюрма і заслання» за вами плаче, журнал, звичайно. Музей революції за вами плаче, — оригінал туди — відірвуть з руками! А копії з невеличкою розстрочкою і при утримуванні з утримання розхапають вдячні співробітники. Дозвольте?

Побєдоносиков.

Ні в якому разі! Для таких дурниць я, звичайно, від керма влади відриватися не можу, та коли потрібно для повноти історії і коли на ходу, не припиняючи роботи, то, будь ласка. Я сяду тут, за письмовим столом, але ти зобрази мене ретроспективно, тобто начебто на коні.

Бельведонський.

Коня вашого я вже дома намалював по пам'яті, набирався натхнення на бігах і навіть, не повірите, у потрібних місцях сам у дзеркало дивився. Мені тепер тільки вас до коня присобачити лишається. Дозвольте відсунути вбік кошика з папірчиками. Яка скромність при таких

заслугах! Очистіть мені лінію вашої бойової ноги. Як чобіток яскраво виблискує, просто — хоч лизни. Тільки у самого Мікель Анжéло траплялась така чиста лінія. Ви знаєте Мікель Анжéло?

Побєдоносиков.

Анжéлов, вірменин?

Бельведонський.

Італієць.

Побєдоносиков.

Фашист?

Бельведонський.

Та що ви!

Побєдоносиков.

Не знаю.

Бельведонський.

Не знаєте?

Побєдоносиков.

А він мене знає?

Бельведонський.

Не знаю... Він теж художник.

Побєдоносиков.

А! Ну, він міг би й знати. Знаєте, художників багато, головначупуз — один.

Бельведонський.

Олівець тремтить. Не відтворити діалектику характеру при загальній побутовій скромності. Самоповага у вас, товаришу Побєдоносиков, титанічна! Блисніть очима через праве плече і через самописну ручку. Дозвольте увічнити цей момент.

Побєдоносиков.

Увійдіть!

Входить Ночкін.

Побєдоносиков.

Ви?!!

Ночкін.

Я...

Побєдоносиков.

Двісті тридцять?

Ночкін.

Двісті сорок.

Победоносиков.

Пропили?..

Ночкін.

Програв.

Победоносиков.

Жахливо! Незбагненно! Хто? Розтратник! Де? У мене! В яку пору? У ту пору, коли я веду мою установу до соціалізму по геніальних стопах Карла Маркса і згідно з вказівками центра...

Ночкін.

Ну що ж, Карл Маркс теж картами розважався.

Победоносиков.

Карл Маркс? Картами? Ніколи!!!

Ночкін.

Ну от, ніколи... А що писав Франц Мерінг? Що він писав на сімдесят другій сторінці своєї капітальної праці «Карл Маркс в особистому житті»? Грав! Грав наш великий учитель...

Победоносиков.

Я, звичайно, читав і знаю Мерінга. По-перше, він перебільшує, а по-друге, Карл Маркс дійсно грав, але не в азартні, а в комерційні гри.

Ночкін.

А от однокласник, знавець і тогочасний діяч, відомий Людвіг Фейєрбах пише, що і в азартні теж.

Победоносиков.

Ну так, я читав, звичайно, товариша Феєрбахова. Карл Маркс інколи, бувало, грав і в азартні, але не на гроші...

Ночкін.

Ні... На гроші.

Победоносиков.

Так, але на свої, а не на казенні.

Ночкін.

Хоч правда, кожен, хто студіював Маркса, знає, що був одного разу пам'ятний випадок і з казенними.

Победоносиков.

Звичайно, цей історичний випадок примусить нас, з огляду на історичний прецедент, підійти уважніше до вашої провини, але все ж...

Ночкін.

Та киньте ви воловодити! Не грав ніколи Карл Маркс ні в які карти. Та що мені вам розповідати! Хіба ви людину зрозумієте? Вам тільки щоб зразкам та параграфам відповідало. Ех ти, портфель набитий! Кліпса канцелярська!

Победоносиков.

Що?! Глузувати? І з свого безпосереднього, відповідального начальства і з посередньої... та ні, що я кажу! з безвідповідальної тіні Маркса... Не пускати! Затримати!!!

Ночкін.

Товаришу Победоносиков, не турбуйте себе дзвінками, я сам карний розшук повідомлю.

Победоносиков.

Припиню! Не дозволю!!!

Бельведонський.

Товаришу Победоносиков! Мить! Збережіть позу як таку. Дайте увічнити оцей моментик.

Ундертон.

Ха-ха-ха!

Победоносиков.

Співчуття! Розтратникові? Сміятися? Та ще нафарбованими губами?.. Геть! *(Один, покручуючи телефон.)* Алло, алло! Фу, фу!.. Хто це? Олександре Петровичу? Та я ж тебе три дні... Пройшов? Вітаю. Ну ще б пак, ще б пак! Які можуть бути сумніви!.. Як завжди, цілі дні, цілі ночі... Так, нарешті сьогодні... Два квитки. М'які. Перший. Із стенографісткою. При чому тут РСІ? Потрібно додиктувати звіт. Яке мають значення двісті сорок

карбованців туди і назад? Так, проведемо їх як добові або ще які-небудь. В ударному порядку, з кур'єром... Ну, звичайно, твоє просуну... От, от! Зелений Мис... Мені. Ну, тисну руку, з відповідальним привітом. *(Кидає трубку. Мотивом тореадора.)* Алло, алло!

Приймальна. Чудаков і Велосипедкін наступають.

Оптимістенко.

Та куди же ж ви прете, нарешті? Майте ж повагу до трудів і діяльності державного персоналу.

Входить Мезальянсова. Знову рвонулися Чудаков і Велосипедкін.

Ні, ні... Поза чергою, згідно з телефонограмою. *(Проводить під ручку, вимовляючи.)* Усе готово... А як же ж. Я йому розповів із значенням, що дружина його по комсомольцях пішла. Він попервах як розсердиться! Не потерплю, каже, нестримані залицяння без серйозного стажу і службового базису, а потім навіть зрадів. Секретарку вже ліквідував з причин неетичності губів. Ідіть прямо, не бійтесь! І під кожним її листком був готовий місцевком...

Мезальянсова виходить.

Чудаков.

Ну от, тепер цю пропустили! Товаришу, та збагніть же ви — жодна наукова, жодна нечиста сила вже не може зупинити того, що насувається. Коли ми не винесемо дослід у простори понад містом, то може навіть статися вибух.

Оптимістенко.

Вибух? Ну, це ви облиште! Не загрожуйте державній установі. Нам нервуватися і хвилюватись невдобно, а коли станеться вибух, тоді й заявимо на вас куди слід.

Велосипедкін.

Та зрозумій ти, дуряча голово!.. Це тебе треба розпрозаявити і куди слід і куди не слід. Люди горять працювати на весь робітничий всесвіт, а ти, сліпа кишка, канцелярськими розмовами мочишся на їх ентузіазм. Атож...

Оптимістенко.

Попросю не впирати на особу! Особа в історії не відіграє особливої ролі. Це вам не царський час. Це раніше

вимагався ентузіазм. А тепер у нас історичний матеріалізм, і жодного ентузіазму з вас не вимагається.

Мезальянсова входить.

Оптимістенко.

Розходьтеся, громадяни, прийом закрито.

Мезальянсова
(з портфелем).

О баядеро, від твоєї краси! Тара-рам-тара-рам...

III ДІЯ

Сцена — продовження театральних рядів. У першому ряді кілька вільних місць. Сигнал: «Починаємо». Публіка дивиться в біноклі на сцену, сцена дивиться в біноклі на публіку. Починаються свистки, тупіт, вигуки: «Пора!»

Режисер.

Товариші, не хвилюйтесь! На кілька хвилин доведеться затримати третю дію з незалежних обставин.

Хвилина, знову вигуки: «Пора!»

Режисер.

Одну хвилину, товариші! *(Вбік.)* Ну що, ідуть? Незручно так затягувати. Кінчати розмову, нарешті, можна й потім; пройдіть у фойє, як-небудь ввічливо натякніть. А, ідуть!.. Будь ласка, товариші. Ні, що ви! Дуже приємно! Ну, не біда, одну хвилину, навіть півгодини, це ж не поїзд, завжди можна затримати. Кожен розуміє, в таку пору живемо. Можуть бути всякі там державні, навіть планетарні справи. Ви дивилися перший і другий акт? Ну як, як? Нас усіх, звичайно, цікавить враження і взагалі погляд...

Побєдоносиков.

Нічого, нічого! Ми от кажемо з Іваном Івановичем. Гостро схоплено. Підмічено. Але все ж це якось не те...

Режисер.

Так це все ж можна виправити, ми завжди прагнемо. Ви тільки зробіть конкретні вказівки, — ви, звичайно, оглянутися не встигнете...

Побєдоносиков.

Перебільшено все це, у житті так не буває... Ну, скажімо, оцей Побєдоносиков. Незручно все-таки... Показується, судячи по всьому, відповідальний товариш, і якось його виставили в такому висвітленні і назвали ще якось «головначупуз». Не буває у нас таких, ненатурально, нежиттьове, несхоже! Це треба переробити, пом'якшити, опоетизувати, округлити...

Іван Іванович.

Так, так, це незручно! У вас є телефон? Я подзвоню Федорові Федоричу, він, звичайно, піде назустріч... Ах, під час дії незручно? Ну, я потім. Товаришу Моментальников, треба відкрити широку кампанію.

Моментальников.

Ечеленца, накажіть нам!
Апетит малий у нас.
Лиш словечко ви скажіть нам, —
вилаємо все ураз.

Режисер.

Що ви! Що ви, товариші! Це ж у порядку опублікованої самокритики і з дозволу Губліту виведено тільки як виняток літературний негативний тип.

Побєдоносиков.

Як ви сказали? «Тип»? Хіба ж так можна висловлюватися про відповідального державного діяча? Так можна сказати тільки про якого-небудь зовсім безпартійного пройдисвіта. Тип! Це все ж таки не «тип», а, як-ніяк, поставлений керівними органами головначупуз, а ви — тип! І коли в його вчинках є протизаконні порушення, треба повідомити куди слід з метою розгляду і, нарешті, перевірені прокуратурою відомості — відомості, опубліковані РСІ, перетворити на символічні образи. Оце я розумію, але виводити на загальне сміховище у театрі...

Режисер.

Товаришу, ви маєте цілковиту рацію, але ж це за ходом дії.

Побєдоносиков.

Дії? Які там дії? Ніяких дій у вас бути не може. Ваша справа показувати, а діяти, не турбуйтесь, будуть без вас відповідні партійні й радянські органи. А потім треба показувати і світлі сторони нашої дійсності. Взяти що-небудь зразкове, наприклад, нашу установу, в якій я працюю, або мене, наприклад...

Іван Іванович.

Так, так, так! Ви підіть в його установу. Директиви виконуються, циркуляри проводяться, раціоналізація налагоджується, папери роками лежать у повному порядку. Для прохань, скарг і відношень — конвейєр. Справжній куточок соціалізму. Напрочуд цікаво!

Режисер.

Але, товаришу, дозвольте...

Побєдоносиков.

Не дозволю!!! Не маю права і навіть дивуюсь, як це взагалі вам дозволено! Це навіть дискредитує нас перед Європою. *(Мезальянсовій.)* Це ви не перекладайте, будь ласка.

Мезальянсова.

Ах, ні, ні, ол райт! Він щойно поїв ікри на банкеті і тепер дрімає.

Побєдоносиков.

А кого ви нам протиставите? Винахідника? А що він винайшов? Тормоз Вестінгауза він винайшов? Самописну ручку він вигадав? Трамвай без нього ходить? Раціолярію він канцеляризував?

Режисер.

Як?

Побєдоносиков.

Я кажу, канцелярію він раціоналізував? Ні! Тоді про що ж мова? Мрійники нам не потрібні! Соціалізм — це облік!

Іван Іванович.

Так, так. А ви бували в бухгалтерії? Я бував у бухгалтерії, — скрізь цифри і цифри, і маленькі і великі,

найрізноманітніші, а під кінець усі одна з одною сходяться. Облік! Напрочуд цікаво!

Режисер.

Товаришу, не зрозумійте нас погано. Ми можемо помилятися, але ми хотіли поставити наш театр на службу боротьби і будівництва. Подивляться — і запрацюють, подивляться — і збентежаться, подивляться — і викриють.

Победоносиков.

А я вас попрошу від імені усіх робітників і селян мене не бентежити. Подумаєш, будильник! Ви повинні мені пестити вухо, а не бентежити, ваша справа пестити око, а не бентежити.

Мезальянсова.

Так, так, пестити...

Победоносиков.

Ми хочемо відпочити після державної і громадської діяльності. Назад, до класиків! Вчіться у найвидатніших геніїв проклятого минулого. Скільки разів я вам казав. Пам'ятаєте, як співав поет:

Від засідання й наради —
нам ні радість, ні печаль,
не чекати нам розради,
нам, тарам, тарам, не жаль...

Мезальянсова.

Ну, звичайно, мистецтво повинне відтворювати життя, красиве життя, красивих живих людей. Покажіть нам красивих живчиків на красивих ландшафтах і взагалі буржуазний розклад. Навіть, коли це потрібне для агітації, то й танок живота. Або, скажімо, як проходить на прогнилому Заході свіжа боротьба із старим побутом. Показати, наприклад, на сцені, що у них у Парижі жінвідділу нема, але зате фокстрот, або які спідниці нового фасону носить старий, здряхлілий світ — сконапель бо монд. Зрозуміло?

Іван Іванович.

Так, так! Зробіть нам красиво! У Великому театрі нам завжди роблять красиво. Чи були ви на «Червоному маку»?

Я був на «Червоному маку». Напрочуд цікаво! Скрізь з квітами пурхають, співають, танцюють різні ельфи і... сифіліди.

Режисар.

Сильфіди, ви хотіли сказати?

Іван Іванович.

Так, так, так! Це ви влучно зауважили — сильфіди. Треба відкрити широку кампанію. Так, так, так, літають різні там ельфи... і цвельфи... Напрочуд цікаво!

Режисер.

Пробачте, але ельфів було забагато, і їх дальше розплідненння не передбачене в п'ятирічці. Та й за ходом п'єси вони нам ніяк не підходящі. Але щодо відпочинку я вас, звичайно, розумію, і в п'єсу буде введено відповідні зміни у вигляді бадьорих і граціозних додаткових вставок. От, наприклад, і так званий товариш Побєдоносиков, коли дати йому лоскотливу тему, — може всіх розреготати. Я зараз же зроблю пару вказівок, і роль просто розалмазиться. Товаришу Побєдоносиков, візьміть у руки які-небудь три-чотири речі, наприклад, ручку, підпис, папір і партмаксимум, зробіть кілька жонглерських вправ. Кидайте ручку, хапайте папір — ставте підпис, беріть партмаксимум, ловіть ручку, беріть папір — ставте підпис, хапайте партмаксимум. Раз, два, три, чотири. Раз, два, три, чотири. Рад-день — парт-день — бю-ро-кра-та. Рад-день — парт-день бю-ро-кра-та. Доходить?

Побєдоносиков
(захоплено).

Добре! Бадьоро! Жодного занепадництва — нічого не падає. На цьому можна розім'ятися.

Мезальянсова.

Вуй, се тре педагожік.

Побєдоносиков.

Легкість рухів, повчальна для кожного, хто починає кар'єру. Доступно, нескладно, на це можна навіть дітей водити. Між нами, ми — молодий клас, робітник — це велика дитина. Воно, звичайно, сухувато, нема цієї округленості, соковитості...

Режисер.

Ну, коли вам це подобається, тут горизонти фантазії неосяжні. Ми можемо дати просто символістичну картину з усіх наявних акторських кадрів. *(Плескає в долоні.)* Вільний чоловічий персонал — на сцену! Станьте на одно коліно і зігніться з поневоленим виглядом. Збивайте невидимою киркою видимою рукою невидиме вугілля. Обличчя, обличчя хмурніші... Сили ворожі вас гноблять жорстоко. Добре! Пішло!.. Ви будете капітал. Станьте сюди, товаришу капітал. Танцюйте над усіма з виглядом класового панування. Уявлювану даму обіймайте невидимою рукою і пийте уявлюване шампанське. Пішло! Добре! Продовжуйте! Вільний жіночий склад — на сцену!

Ви будете — свобода. У вас поводження відповідне. Ви будете рівність, значить, все рівно, кому грати. А ви братерство, — інших почуттів ви однаково не збудите. Приготувались? Пішли! Підбурюйте уявлюваним закликом уявлювані маси. Заражайте, заражайте всіх ентузіазмом! Що ви робите?!

Вище піднімайте ногу, симулюючи уявлюване піднесення. Капітале, підтанцьовуйте ліворуч з виглядом Другого інтернаціоналу. Чого руками розмахались! Простягайте щупальця імперіалізму... Немає щупальців? Тоді нічого лізти в актори. Простягайте, що хочете. Спокушайте уявлюваним багатством танцюючих дам. Дами, відмовляйтесь різким рухом лівої руки. Так, так, так! Уявлювані робітничі маси, повстаньте символічно! Капітале, красиво падайте! Добре!

Капітале, здихайте ефектно!

Дайте мальовничі корчі!

Чудово!

Чоловічий вільний склад, скидайте уявлювані кайдани, підносьтесь до символу сонця. Розмахуйте переможно руками. Свобода, рівність і братерство, симулюйте залізний крок робітничих когорт. Ставте нібито робітничі ноги на нібито повалений нібито капітал.

Свобода, рівність і братерство, робіть посмішку, немов радієте. Вільний чоловічий склад, вдайте, що ви — «хто був нічим», і уявіть, що ви — «той стане всім». Здирайтеся на плечі один одному, відтворюючи ріст соціалістичного змагання.

Добре!

Побудуйте башту з нібито могутніх тіл, уособлюючи в пластичному образі символ комунізму.

Розмахуйте вільною рукою з уявлюваним молотом у такт вільній країні, даючи відчути пафос боротьби. Оркестр, підбавте до музики індустріального гуркоту.

Так! Добре!

Вільний жіночий склад — на сцену!

Обвивайте уявлюваними гірляндами працівників всесвітньої святої армії труда, символізуючи квіти щастя, розквітлі в добу соціалізму. Добре! Будь ласка! Готово! Відпочивальна пантоміма на тему «Боротьба труда й капіталу акторів нагодувала».

П о б є д о н о с и к о в.

Браво! Прекрасно! І як це ви можете з таким талантом розмінюватися на злободенні дрібниці, на дріб'язкові фейлетони! Оце справжнє мистецтво — зрозуміле і доступне і мені, і Івану Івановичу, і масам.

І в а н І в а н о в и ч.

Так, так, напрочуд цікаво! У вас є телефон? Я подзвоню... Кому-небудь подзвоню. Просто душа через край. Це заражає! Товаришу Моментальников, треба відкрити широку кампанію.

М о м е н т а л ь н и к о в.

Ечеленца, накажіть нам!
Апетит малий у нас.
Лиш про грошики скажіть нам, —
все похвалимо ураз.

П о б є д о н о с и к о в.

Дуже добре. Все є! Ви тільки введіть сюди ще самокритику. Отаким символістичним образом, тепер це дуже вчасно. Поставте куди-небудь осторонь столик, і нехай собі статті пише, поки ви тут свою справу робите. Спасибі, до побачення. Я не хочу опошлювати і обтяжувати враження після такої витонченої кінцівочки. З товариським привітом!

І в а н І в а н о в и ч.

З товариським привітом! До речі, як прізвище оцієї артисточки, третя збоку? Дуже красиве і ніжне... обдарування... Треба відкрити широку кампанію, а можна

навіть і вузьку, ну так... я і вона. Я подзвоню телефоном. Або нехай вона подзвонить.

Моментальников.

Ечеленца, накажіть нам!
Сором же малий у нас.
Лиш адресу, адресу лиш скажіть нам,—
стелефонимо ураз.

Двоє капельдинерів зупиняють Велосипедкіна, який лізе в перший ряд.

Капельдинер.

Громадянине, громадянине, вас ввічливо просять, забирайтеся ви звідси геть! Куди ви прете?

Велосипедкін.

Мені треба в перший ряд...

Капельдинер.

А безплатних тістечок вам не треба? Вас ввічливо просять, громадянине, громадянине? У вас квиток у робітничій смузі, а ви в чисту публіку прете.

Велосипедкін.

Я іду в перший ряд до товариша Побєдоносикова в справі.

Капельдинер.

Громадянине, громадянине, у театр для розваги ходять, а не в справі. Вам ввічливо кажуть, котіться звідси ковбасою!

Велосипедкін.

Розвага діло післязавтрашнє, а я в справі в сьогоднішній, і, коли буде потрібно, не тільки перший — ми вам усі ряди поперевертаємо з ложами.

Капельдинер.

Громадянине, вам ввічливо кажуть, вимітайтеся звідси! За гардероб не платили, програму не купили, та й ще без квитка!

Велосипедкін

Та я не дивитися прийшов. У моїй справі я й з партійним квитком сюди пройду... Я до вас, товаришу Побєдоносиков!

Побєдоносиков.

Чого ви кричите? І хто це такий? Якийсь Побєдоносиков?!!

Велосипедкін.

Жарти геть, облиште бавитись. Ви і є він, і я до вас, який і є головначупуз Побєдоносиков.

Побєдоносиков.

Треба дізнатися якщо не ім'я і по батькові, то бодай прізвище, перед тим як звертатися до вищесидячого відповідального товариша.

Велосипедкін.

Раз що ти відповідальний, ти й відповідай, чому в тебе в канцелярії заморожують винахід Чудакова? У нашому розпорядженні хвилини. Нещастя буде непоправне. Відпустіть негайно гроші, винесемо дослід на максимальну височину і...

Побєдоносиков.

Що за нісенітниці?! Який Чудаков? Які височини? Я взагалі сам сьогодні виїжджаю на височини Кавказу.

Велосипедкін.

Чудаков — це винахідник...

Побєдоносиков.

Винахідників багато, а я один, і взагалі прошу не турбувати мене хоч би в нечасті, урегульовані належними інстанціями хвилини відпочинку. Зайдіть у п'ятницю.

Режисер посилено махає рукою Велосипедкіну.

Велосипедкін.

До тебе зайдуть — і не в п'ятницю, а сьогодні, і не я, а...

Побєдоносиков.

Нехай заходить хто хоче, і не до мене, а до мого заступника. Якщо в наказі оголошено про мою відпустку, значить мене немає. Треба розуміти конструкцію нашої конституції. Це неподобство!

Велосипедкін
(до Івана Івановича).

Втовкмачте йому, втелефонуйте йому, ви ж обіцяли!

Іван Іванович.

Чіплятися із справами до особи, яка у відпустці!!! Напрочуд цікаво! У вас є телефон? Я подзвоню Миколаю Олександровичу. Треба берегти здоров'я старих відповідальних, поки вони ще молоді.

Режисер.

Товаришу Велосипедкін, благаю вас, не робіть скандалу! Він же ж не з п'єси. Він просто схожий, і благаю вас, щоб вони не догадалися. Ви матимете цілковите задоволення за ходом дії.

Победоносиков.

Прощайте, товаришу! Нічого сказати, зветеся ррреволюційним театром, а самі дратуєте... як це ви сказали?.. бентежите, чи що, відповідальних працівників. Це не для мас, і робітники й селяни цього не зрозуміють, і добре, що не зрозуміють, і поясняти їм цього не треба. Чого ви з нас якихось дійових осіб робите? Ми хочемо бути бездіяльними... як вони звуться? — глядачами. Ні-і! Іншим разом я піду в інший театр!

Іван Іванович.

Так, так, так! Чи бачили ви «Вишневу квадратуру»? А я був на «Дяді Турбіних». Напрочуд цікаво.

Режисер
(до Велосипедкіна).

Що ви наробили? Ви мало не зірвали всю виставу. Прошу на сцену! П'єса продовжується!

IV ДІЯ

Сцена переплетена вхідними сходами. Кути сходів, площадки і двері квартир. На верхню площадку виходить одягнутий і з чемоданом Победоносиков. Намагається плечем притиснути двері, але Поля відчиняє двері і вибігає на площадку. Кладе руку на чемодан.

Поля.

Що ж, я так і лишусь?.. Не сміх!

Побєдоносиков.

Я прошу тебе припинити цю розмову. Яке сімейне міщанство! Кожен лікар скаже, що для цілковитого відпочинку потрібно вирвати себе, саме себе, а не тебе, із звичайного оточення, ну і я їду відновити важливий для держави організм, зміцнити його у різних гірських місцевостях.

Поля.

Я ж знаю, ну, бачила, — тобі принесли два квитки. Я могла думати... Ну, чим, чим я тобі заважаю? Сміх!

Побєдоносиков.

Облиш ти ці міщанські уявлення про відпочинок. Мені на човнах кататися нема часу. Це дрібні розваги для різних там секретарів. Пливи, моя гондоло! У мене не гондола, а державний корабель. Я тобі не загоряти їду. Я завжди обмірковую поточний момент, а потім там... доповідь, звіт, резолюція — соціалізм. За моїм громадським становищем мені законом присвоєна стенографістка.

Поля.

Коли я твоїй стенографії заважала? Сміх! Ну, гаразд, ти перед іншими ханжити стараєшся, але чого ти мене дуриш? Не сміх! Чого ти мене ширмою тримаєш! Пусти ти мене, бога ради, і стенографуй хоч цілу ніч! Сміх!

Побєдоносиков.

Цить!!! Ти мене компрометуєш своїми неорганізованими, тим більше релігійними вигуками. «Бога ради». Цить!!! Внизу живе Козляковський, він може передати Павлові Петровичу, а той знайомий домами із Семеном Афанасійовичем.

Поля.

Чого приховувати? Сміх!

Побєдоносиков.

Тобі, тобі треба приховувати, приховувати твої баб'ячі міщанські, занепадницькі настрої, що створили такий нерівний шлюб. Ти вдумайся хоч би перед лицем природи, на яку я їду. Вдумайся! Я — і ти! Зараз не та пора, коли досить було іти поруч у розвідку і спати під однією шинелею.

Я піднявся вгору по розумових, службових і по квартирних щаблях. Треба й тобі вміти самоосвічуватися і діалектично лавірувати. А що я бачу в твоїй особі? Пережиток минулого, кайдани старого побуту!

П о л я.

Я тобі заважаю? Чим? Сміх! Це ти з мене зробив обскубану квочку.

П о б є д о н о с и к о в.

Цить!!! Годі цих ревчощів! Сама вештаєшся по чужих квартирах. Комсомольські втіхи, так? Думаєш, я не знаю? Не могла собі навіть бахурів знайти відповідно до мого громадського становища. Шкодлива спідниценоска!

П о л я.

Замовчи! Не сміх!

П о б є д о н о с и к о в.

Цить!!! Я тобі сказав, внизу живе Козляковський. Зайдімо в квартиру. Цьому треба, нарешті, покласти край!

Грюкає дверима, випитовхуючи Полю в квартиру. На нижньому східці з'являється В е л о с и п е д к і н, за ним Ч у д а к о в, навантажений невидимою машиною. Невидиму машину підтримують Д в о й к і н і Т р о й к і н.

В е л о с и п е д к і н.

Натискай, товариші! Ще східців із двадцять. Тягни тихо! Щоб він не сховався знову за секретарів та папірці. Нехай ця бомба часу розірветься в нього.

Ч у д а к о в.

Боюсь, не встигнемо донести. Прорахунок у десяту секунди дасть різницю на цілу годину за нашим часом.

Д в о й к і н.

Ти почуваєш, як нагріваються частини під рукою? Скло закипає.

Т р о й к і н.

З мого боку планка розжарюється до неможливості. Плита! Слово честі, плита! Ледве тримаюсь, щоб не розтулити долоні.

Ч у д а к о в.

Вага машини збільшується з кожною секундою. Я майже можу поручитися, що в машині матеріалізується стороннє тіло.

Д в о й к і н.

Товаришу Чудаков, крокуй швидше! Підтримувати нема змоги. Вогонь несемо!!!

В е л о с и п е д к і н
(підбігає і підтримує, обпікаючись).

Товариші, не здавайтесь. Ще східців десять-п'ятнадцять, він зараз же отут, нагорі. О, чорт, пекельне полум'я! *(Віддирає обпечену руку.)*

Ч у д а к о в.

Тягти далі не можна. Мабуть, лишаються секунди. Швидше! Хоч би до площадки! Звалюйте тут!

З дверей вибігає П о б є д о н о с и к о в, двері зачиняє з гуркотом, потім стукає. Двері прочиняються, показується П о л я.

П о б є д о н о с и к о в.

Ти, звичайно, не хвилюйся... Ти, Полечко, пам'ятай, що ти сама можеш зрозуміти, що наше життя, моє життя може влаштувати тільки твоє добре бажання.

П о л я.

Моє? Сама? Не сміх!

П о б є д о н о с и к о в.

До речі, я забув сховати браунінг. Він мені, мабуть, не буде потрібен. Сховай, будь ласка. Пам'ятай, він заряджений, і щоб вистрілити, треба тільки відвести оцей от запобіжник. Прощай, Полечко!

Зачиняє двері, притискує вухо до замкової щілини, прислухається. На нижньому східці з'являється М е з а л ь я н с о в а.

М е з а л ь я н с о в а.

Носику, ти скоро?

П о б є д о н о с и к о в.

Цить!!!

Гуркіт, вибух, постріл. Побєдоносиков прожогом відчиняє двері і кидається в квартиру. На нижній площадці фейерверковий вогонь. На місці поставленого апарата світна жінка із сувоєм, вкритим світними літерами. Горить слово «Мандат». Загальне остовпіння. Вискакує Оптимістенко, на ходу підтягує штани, у нічних пантофлях на босу ногу, озброєний.

Оптимістенко.

Де? Кого?!

Фосфорична жінка.

Привіт, товариші! Я делегатка 2030 року. Я увімкнена на двадцять чотири години у сьогоднішній час. Строк короткий, завдання надзвичайні. Перевірте повноваження і сповістіться.

Оптимістенко

(кидається до делегатки, вдивляється в мандат, швиденько буркочучи текст).

«Інститут історії народження комунізму...» Так... «Дано повноваження...» Правильно... «Відібрати найкращих....» Зрозуміло... «для перекинення в комуністичний вік...» Ой, що робиться! Що робиться, господи!.. *(Кидається вгору по східцях.)*

На порозі з'являється роздратований Побєдоносиков.

Оптимістенко.

Товаришу Побєдоносиков, до вас делегат з центра.

Побєдоносиков знімає кепку, впускає чемодан, розгублено продивляється мандат, потім квапливо запрошує рукою в квартиру. До Оптимістенка пошепки, потім до Фосфоричної жінки.

Побєдоносиков

(до Оптимістенка).

Накрути хвоста телефону. Довідайся там, знаєш у кого, чи можлива це річ, чи відповідає це партетиці і чи можна безвірникові вірити в такі надприродні явища. *(До Фосфоричної жінки.)* Я, звичайно, уже в курсі цієї справи і подав всіляке сприяння. Ваші компетентні органи зробили цілком продумано, надіславши вас до мене. У нас це питання вже проробляється в комісії і зараз же з одержанням керівних директив буде з вами узгоджене. Пройдіть просто в мій кабінет, не звертаючи уваги на певне міщанство внаслідок неув'язки висот культурного рівня подружжя.

(До Велосипедкіна.) Будь ласка! Я ж вам казав — заходьте просто до мене!

Побєдоносиков пропускає Фосфоричну жінку, яка поступово охолоджується і набирає нормального вигляду.

Побєдоносиков

(до нього підбіг Оптимістенко).

Ну що, що?

Оптимістенко.

Вони сміються й кажуть, що це поза межами людського розуміння.

Побєдоносиков.

Ах, поза межами! Значить, треба з ВОКС'ом ув'язати. Найдрібнішу річ треба розтлумачувати. Самі аніякісінької ініціативи не можуть виявити. Товаришко Мезальянсова, стенографія відкладається. Піднімайтеся нагору для негайного наднормового культурного зв'язку.

V ДІЯ

Лаштунки другої дії, тільки безладні. Напис: «Бюро добору і перекинення в комуністичний вік». Уздовж стіни сидять Мезальянсова, Бельведонський, Іван Іванович, Кіч, Побєдоносиков, Оптимістенко секретарює на прийомі. Побєдоносиков ходить незадоволений, притримуючи двома руками два портфелі.

Оптимістенко.

В чім справа, громадянине?

Побєдоносиков.

Ні, так тривати не може! Я про це ще побалакаю. Я і в стінну газету про це напишу. Обов'язково напишу!!! З бюрократизмом і протекціонізмом треба боротися. Я вимагаю пропустити мене поза чергою!

Оптимістенко.

Товаришу Побєдоносиков, та який же може бути бюрократизм перед перевіркою і перед добором? Не треба вам її турбувати. Ідіть собі поза чергою. От черга пройде, і шкварте прямо самі по собі і без усякої черги.

П о б є д о н о с и к о в.

Мені треба зараз, цієї ж години!

О п т и м і с т е н к о.

Цієї ж години? Будь ласка, цієї ж години! Тільки же ж у вас годинник з їхнім годинником неузгоджений. У неї же ж, товаришу, час інший, і як вона мені скаже, ви цієї же ж години й підете...

П о б є д о н о с и к о в.

Але ж мені треба у зв'язку з перекиненням з'ясувати безліч справ: і платню, і квартиру, і всяке інше.

О п т и м і с т е н к о.

Тьху! Та я же ж вам кажу, не суньтеся ви з дрібницями до великої держустанови! Ми дрібницями займатися не можемо. Держава великими речами цікавиться: хвордизми, скажімо, машини часу, те, се...

І в а н І в а н о в и ч.

А ви коли бували в черзі? Я вперше буваю в чергах. Напрочуд нецікаво!

Колишній кабінет Побєдоносикова повний. Піднесення і бойовий безлад перших жовтневих днів. Ф о с ф о р и ч н а ж і н к а промовляє.

Ф о с ф о р и ч н а ж і н к а.

Товариші, сьогоднішня зустріч — наспіх. З багатьма ми проведемо роки. Я розповім вам ще багато подробиць нашої радості. Тільки-но поширилася звістка про ваш дослід, учені встановили вартування. Вони багато чим допомогли вам, ураховуючи і корегуючи ваші неминучі прорахунки. Ми йшли одне до одного, як дві бригади, прокопуючи тонель, аж поки зустрілися сьогодні. Ви самі не бачите всієї грандіозності ваших справ. Нам видніше: ми знаємо, що увійшло в життя. Я з здивуванням оглядала квартирки, що зникли у нас і старанно реставруються музеями, і я обдивлялася гіганти сталі й землі, вдячна пам'ять про які, досвід яких і тепер ще височать у нас зразком комуністичного будівництва й життя. Я розглядала непомітних вам засмальцьованих юнаків, імена яких палають на плитах анульованого золота. Тільки сьогодні із свого короткого обльоту я обдивилась і зрозуміла

могутність вашої волі і гуркіт вашої бурі, що виросла так швидко у щастя наше і в радість усієї планети. З яким захопленням бачила я сьогодні ожилі букви легенд про вашу боротьбу — боротьбу проти всього збройного світу паразитів і поневолювачів. За вашою роботою вам нема часу відійти і полюбуватися собою, але я рада сказати вам про вашу велич.

Чудаков.

Товаришко, пробачте, я вас переб'ю. Але часу лишається наших шість годин, і мені потрібні ваші останні вказівки. Скільки буде відправлено, рік призначення, швидкість?

Фосфорична жінка.

Напрям — безмежність, швидкість — секунда-рік, місце — 2030 рік, скільки і хто — невідомо. Відома тільки станція призначення. Тут — цінність неясна. Майбутньому минуле — долоня. Приймуть тих, хто збережеться у ста роках. Починайте, товаришу! Хто з вами?

Фоскін.

Я!

Двойкін.

Я!

Тройкін.

Я!

Фосфорична жінка.

А хто з математиків — для рисунків і керівництва?

Фоскін.

Ми!

Двойкін.

Ми!

Тройкін.

Ми!

Фосфорична жінка.

Як? Ви й робітники, ви й математики?

Велосипедкін.

Звичайна річ! Ми й робітники, ми й вузівці.

Фосфорична жінка.

Для нас звичайна. Я не знала, чи звичайний для вас перехід від конвейєра до керування, від рашпіля до арифмометра.

Двойкін.

Не такі переходи робили, товаришко. Ми панцерники виробляли, потім запальнички, із запальничками скінчили—багнети почали, багнетів понаробили —на трактори перейшли, та ще всяке навчання на вуз намотували. І в нас багато хто не вірив, тільки ми цю зневіру у робітничий клас ліквідували. Коли ви наш час вивчали, у вас невеличкий прорахуночок вийшов. Ви, здається, про минулий рік думаєте?

Фосфорична жінка.

Я бачу, з вашим би рухливим кур'єрським мозком стати просто в наші лави і в нашу роботу.

Велосипедкін.

Оцього ми й побоюємося, товаришко. Машину ми пустимо і, звичайно, підемо, коли осередок пошле. Але, будь ласка, краще поки не беріть нас нікуди. У нас саме наш цех на безперервку переходить —дуже важливо й цікаво знати, чи виконаємо ми п'ятирічку за чотири роки.

Фосфорична жінка.

Обіцяю одне. Зупинимося на станції 1934 рік для довідок. Але коли таких, як ви, багато, то й довідок не треба.

Чудаков.

Ходімо, товариші!

Стіна канцелярії. Пробігають Чудаков, Велосипедкін, Двойкін, Тройкін, Фоскін, на ходу звіряючи плани. Победоносиков тупцює за Чудаковим. Чудаков відмахується.

Победоносиков

(збуджено розмахуючи).

Подумаєш, якийсь там Чудаков користується тим, що винайшов якийсь апаратисько часу і познайомився із цією бабою, відповіджінкою, раніше. Я ще не певен взагалі, що тут не просто побутовий розклад, і взагалі зв'язки фрідляндського гатунку. Стать і характер! Так! Так!

Л. М. Штраух у ролі Победоносикова

(До Оптимістенка.) Підлеглий товаришу Оптимістенко, ви ж мусите збагнути, що питання стосується найважливішої речі про поїздку мою, відповідального працівника, на чолі цілої установи у сторічне службове відрядження.

Оптимістенко.

Та не узгоджена ваша подорож!

Побєдоносиков.

Тобто як то неузгоджена? Я вже зранку собі і літери і мандати виписав!

Оптимістенко.

Ну, бачите, а з Наркомшляхом не ув'язано.

Побєдоносиков.

Але до чого ж тут Наркомшлях? Це ж головотяпство. Це же ж не поїзд. Тут за одну секунду сорок чоловік або вісім коней мчать уперед на цілий рік.

Оптимістенко.

Відмовити! Нежиттьове! Хто же ж погодиться їздити у відрядження, коли йому за сто років добові потрібні, а йому секундові виписуватимуть?

Кабінет Побєдоносикова.

Фосфорична жінка.

Товариші...

Поля.

Прошу слова! Пробачте за настирливість, я без усякої надії, яка може бути надія! Сміх! Я просто по довідку, що таке соціалізм. Мені про соціалізм товариш Побєдоносиков багато чого розповідав, але все це якось не сміх.

Фосфорична жінка.

Вам недовго лишилося чекати. Ви поїдете разом з чоловіком, з дітьми.

Поля.

З дітьми? Сміх! У мене немає дітей. Чоловік каже, що в наш бойовий час краще не зв'язуватися з таким несвідомим не то елементом, не то аліментом.

Фосфорична жінка.

Добре. Вас не зв'язують діти, але ж вас зв'язує багато чого іншого, раз ви живете з чоловіком.

Поля.

Живу! Сміх! Я не живу з чоловіком. Він живе з іншими, що дорівнюють йому розумом, розвиненістю. Не сміх!

Фосфорична жінка.

Чому ж ви звете його чоловіком?

Поля.

Щоб усі бачили, що він проти розбещеності. Сміх!

Фосфорична жінка.

Розумію. Значить, він просто дбає про вас, щоб у вас усе було?

Поля.

Так... він дбає, щоб у мене нічого не було. Він каже, що обростання мене новим платтям компрометує його в очах товаришів. Сміх!

Фосфорична жінка.

Не сміх!

Стіна канцелярії. Проходить Поля.

Победоносиков.

Поля? Ти як тут? Доносила? Скаржилась?

Поля.

Скаржилась? Сміх!

Победоносиков.

Ти їй, головне, розповіла, як ми йшли вкупі, плече в плече, назустріч сонцю комунізму? Як ми боролися із старим побутом? Жінки люблять сентиментальність. Їй це подобалось? Так?

Поля.

Вкупі? Сміх!

Побєдоносиков.

Ти дивися, Полю! Ти не повинна заплямувати мою честь як члена партії з видатним стажем. Ти мусиш пам'ятати про партійну етику і не виносити сміття з хати. До речі, ти пішла б у хату, тобто в квартирку, і прибрала б, винесла б сміття і склала речі. Я їду. Я проти сумісництва і поки що поїду сам один, а тебе випишу, коли взагалі виписуватиму родичів. Іди додому, Полю, а то...

Поля.

Що «а то»? Не сміх!

Кабінет Побєдоносикова.

Фосфорична жінка.

Вибір на вашу установу припав випадково, як і винаходи здаються випадковими. Мабуть, найкращі зразки людей у тій установі, де працюють Тройкіни і Двойкіни. Але у вас на кожному кроці будівництво, гарні екземпляри людей можна вивезти і звідси.

Ундертон.

Скажіть, а мені можна з вами?

Фосфорична жінка.

Ви звідси?

Ундертон.

Поки що нізвідки.

Фосфорична жінка.

Як так?

Ундертон.

Скорочена.

Фосфорична жінка.

Що це означає?

Ундертон.

Кажуть, фарбувала губи.

Фосфорична жінка.

Кому?

Ундертон.

Собі.

Фосфорична жінка.

Більше нічого не робили?

Ундертон.

Перестукувала. Стенографувала.

Фосфорична жінка.

Добре?

Ундертон.

Добре.

Фосфорична жінка.

Чому ж нізвідки?

Ундертон.

Скорочена.

Фосфорична жінка.

Чому?

Ундертон.

Губи фарбувала.

Фосфорична жінка.

Кому?

Ундертон.

Та собі ж!

Фосфорична жінка.

Та яке ж їм діло?

Ундертон.

Скорочена.

Фосфорична жінка.

Чому?

Ундертон.

Губи, кажуть, фарбувала!

Фосфорична жінка.

Та навіщо ж ви фарбували?

Ундертон.

Не пофарбувати, то й зовсім не приймуть.

Фосфорична жінка.

Не розумію. Якби ви ще комусь іншому, скажімо, тим, хто приходить по довідки, на роботі фарбували б, ну, тоді б могли сказати — заважає, відвідувачі ображаються. А так...

Ундертон.

Товаришко, ви мені пробачте за губи. Що мені робити? У підпіллі я не була, а ніс у мене в ластовинні, на мене тільки і увагу звернуть, що я губами кидаюсь. Якщо у вас і без цього на людей дивляться, ви скажіть, тільки покажіть ваше життя — хоч краєчком! Звичайно, там у вас всі поважні... з заслугами, там Побєдоносикови різні. Я їм на вічі не траплятимусь, але все ж пустіть... Якщо не підійду, я назад повернусь... вишлете зараз же. А в дорозі я можу дещо зробити, враження будете диктувати або звіт у витрачанні — я настукаю.

Ночкін.

А я підлічу. Я краще у вас в карний розшук заявлю, а то поки тут суди розберуться...

Сцена приймальні.

Побєдоносиков.

Запишіть, занесіть у протокол! В такому разі я мушу заявити, що я знімаю з себе всяку відповідальність, і коли внаслідок неознайомлення з попереднім листуванням, а також невдалого добору особового складу станеться катастрофа...

Оптимістенко.

Ну, це ви облиште!.. Не загрожуйте великій державній установі, нам нервуватися і хвилюватись невдобно. А коли станеться катастрохва, ми тоді й доведемо до відома міліції з метою складення протоколу.

Проходить Ночкін, ховаючись за Ундертон.

Побєдоносиков

(зупиняючи Ночкіна і міряючи Ундертон очима).

Як? Ще в установі?! Ще на волі?!! Товаришу Оптимістенко! Чому не вжито заходів? Але, проте, раз ви ще на волі, ви не можете ухилятися від термінової роботи.

Треба відповідно до моїх відряджень виписати підйомні і добові, виходячи з нормального розуміння часу і середнього заробітку за сто років, ну й там командировочні та підзвітні... В разі псування машини, може, десь доведеться простояти, на якомусь глухому полуріччі, років з двадцять, тридцять, треба все це передбачити і врахувати. Не можна так неорганізовано котити...

Ночкін.

А ти організовано котися ковбасою!!! *(Зникає.)*

Іван Іванович.

Ковбасою? А ви бували на засіданнях? Я бував на засіданнях. Скрізь бутерброди з сиром, з шинкою, з ковбасою — напрочуд цікаво!

Побєдоносиков

(сам один, розвалюється в кріслі).

Ну, гаразд, я піду! При такому ставленні я скажу, що я йду у відставку. Нехай потім вивчають мене за спогадами сучасників і портретами. Я йду, але вам же, товариші, гірше!

Виходить Фосфорична жінка.

Оптимістенко.

Прийом закрито! Прийдіть завтра, у порядку живої черги.

Фосфорична жінка.

Який прийом? Яке завтра? Яка черга?!!

Оптимістенко

(вказуючи на вивіску «Без повідомлення не входити»).

Згідно з основними законами.

Фосфорична жінка.

А, ви оце безглуздя зняти забули?!

Побєдоносиков

(схоплюючись і йдучи поряд з Фосфоричною жінкою).

Здрастуйте, здрастуйте, товаришко. Пробачте, що я спізнився, але ці справи... Я все-таки до вас заїхав на

хвилинку. Я відмовлявся. Але ніхто й слухати не хоче. Їдь, кажуть, представникувати. Ну, раз колектив просить,— довелося погодитись. Тільки майте на увазі, товаришко, я працівник центрального значення, хай собі інші колгоспляться. Ви це зважте наперед і знесіться. Товариш Оптимістенко може дати блискавку нашим коштом. Ви, звичайно, самі розумієте, що мені доведеться надати посаду згідно із стажем і громадським становищем як найвидатнішому працівникові у своїй галузі.

Фосфорична жінка.

Товаришу, я нікого нікуди не призначаю, я з'явилася до вас тільки для переконливості. Не маю сумніву, що з вами зроблять так, як ви заслуговуєте.

Победоносиков.

Інкогніто? Розумію! Але між нами, як наділеними обопільною довірою, не може бути таємниць. І я, як старший товариш, мушу вам зауважити, що вас оточують люди не цілком стопроцентні. Велосипедкін курить. Чудаков — п'є, мабуть, п'є відповідно до фантазії. Мушу сказати й про свою дружину, не смію притаїти від організації, — міщанка і схиляється до нових зв'язків і до нових спідниць, що сукупно зветься старим побутом.

Фосфорична жінка.

Ну, яке вам діло? Працюють зате...

Победоносиков.

Ну що ж, що зате? Я теж за те, але я зате не п'ю, не курю, не даю «на чай», не загинаю наліво, не спізнююсь, не... *(нахиляється до вуха)*, не надуживаю нічим, не покладаю рук...

Фосфорична жінка.

Це ви кажете про все, чого ви «не, не, не»... Ну, а є щонебудь, що ви «так, так, так»?

Победоносиков.

Так, так, так? Ну, так! Директиви проводжу, резолюції підшиваю, зв'язок налагоджую, партвнески плачу, партмаксимум одержую, підписи ставлю, печатку

прикладаю... ну, просто куточок соціалізму. У вас там, мабуть, циркуляція папірців налагоджена, конвейєр, га?

Фосфорична жінка.

Не знаю, про що ви кажете, але, звичайно, папір для газет подається в машину справно.

Входять Понт Кіч і Мезальянсова.

Понт Кіч.

Кхе, кхе!

Мезальянсова.

Пліз, сер.

Понт Кіч.

Асєєв, бегемот, дай у борг, лик збитий, і вартість знизилась май пуд годинникейшен...

Мезальянсова.

Містер Понт Кіч хоче сказати, що він може по приступній державній ціні скупити, з огляду на цілковиту непотрібність, усі годинники, і тоді він повірить у комунізм.

Фосфорична жінка.

Зрозуміло й без перекладу. Спочатку визнайте — вигоди потім! Товариші! Приходьте вчасно,— точно о дванадцятій годині на станцію 2030 рік вирушає перший поїзд часу.

VI ДІЯ

Підвал Чудакова. З двох боків невидимої машини пораються Чудаков і Фоскін, Велосипедкін і Двойкін. Фосфорична жінка звіряє з планом невидиму машину. Тройкін стереже двері.

Фосфорична жінка.

Товаришу Фоскін! Щити для ослаблення вітру ставте ординарні. П'ятирічка привчила до темпу й швидкості. Перехід майже не буде помітно.

Фоскін.

Скло поміняю. Півміліметра. Небитке.

Фосфорична жінка.

Товаришу Двойкін! Перевірте ресори. Дивіться, щоб не трусило на вибоїнах свят. Безперервка розпестила плавним ходом.

Двойкін.

Пройдемо плавно, аби тільки не валялися горілчані пляшки на дорозі.

Фосфорична жінка.

Товаришу Велосипедкін! Стежте за манометром дисципліни. Хто відхилиться, тих зріже й знесе.

Велосипедкін.

Нічого! Підтягнемо струною!

Фосфорична жінка.

Товаришу Чудаков, готово?

Чудаков.

Відмітимо лінію стояння, і можна пускати.

Біла стрічка-рулон розмотана між колесами невидимої машини.

Велосипедкін.

Тройкін, пускай!

З чотирьох боків з плакатами під «Марш часу» вливаються пасажири.

МАРШ ЧАСУ

У пісні
величайся,
прудкий
в майбутнє лет!
Впе-
ред,
ча-
се!
Ча-
се,
вперед!

Отчизно,
відзначайся,
позбувшися
тенет!
Впе-
ред,
ча-
се!
Ча-
се,
вперед!
Комуну
зустрічай всі,
найвищу
з ясних мет!
Впе-
ред,
ча-
се!
Ча-
се,
вперед!
Отчизно,
в рух включайся,
швидкий,
мов біг планет!
Впе-
ред,
ча-
се!
Ча-
се,
вперед!
Гніт побуту,
кінчайся,
неволі
згинь,
скелет!
Впе-
ред,
ча-
се!

Ча-
се,
вперед!
Хоч як,
старе,
пручайся, —
комуна
вб'є скаред!
Впе-
ред,
ча-
се!
Ча-
се,
вперед!
У пісні
величайся,
прудкий
в майбутнє лет!
Впе-
ред,
ча-
се!
Ча-
се,
вперед!

Оптимістенко

(відокремлюючись від юрби, до Чудакова).

Товаришу, я вас мушу конхвіденціально запитати — бухвет буде? Так і знав! А чому не сповіщено наказом? Забули? Ну, нічого, питва вистачить, з їжею перебудемося. Заходьте в ваше купе. Яка місцинка?

Чудаков.

Ставайте поруч. Плече до плеча. Про втому не турбуйтесь. Тільки поворот оцього колеса — і за секунду...

Победоносиков

(увіходить у супроводі Мезальянсової).

Дзвінка ще не було? Можна давати. Одразу другий! *(До Двойкіна.)* Товаришу, ти партійний? Так? Не в службу,

а в дружбу,— допоможи там з речами. Документи важливі, о-о-о!!! Не можна довіряти різним там безпартійним носіям, що носять тільки за гроші, а тобі, як висуванцеві, будь ласка, — неси! Довіряю!.. Хто тут завголовнач посадки? Де моє купе? Моє місце, звичайно, нижнє...

Фосфорична жінка.

Машина часу ще не цілком устаткована. Вам, як піонерам цього виду транспорту, доведеться стояти з усіма.

Победоносиков.

До чого тут піонери? Піонерський зліт закінчено, і попрошу ніколи більше не надокучати мені з піонерами. Ця кампанія проведена! Я просто не поїду! Чорт зна що таке! Треба, нарешті, навчитися берегти старого гвардійця, а то я піду з гвардії. Нарешті, я вимагаю компенсації за невикористану відпустку!.. Одне слово, де речі?

Двойкін штовхає вагонетку з перев'язаними стосами паперів, шляпними картонками, портфелями, мисливськими рушницями і шафою-скринею Мезальянсової. З чотирьох кутків вагонетки чотири сетери. За вагонеткою Бельведонський з чемоданом, ящиками, пензлями, портретом.

Фосфорична жінка.

Товаришу, що це за величезний універмаг?

Оптимістенко.

Та ні ж. Це малюсеньке обростання.

Фосфорична жінка.

Ну, навіщо вам? Хоч частину залиште!

Оптимістенко.

Звичайно, товаришу, поштою дошлете.

Победоносиков.

Попрошу без зауважень! Розвісьте собі стінну газету і зауважуйте там. Я мушу представити циркуляри, літери, копії, тези, перекопії, поправки, витяги, довідки, карти, резолюції, звіти, протоколи і інші виправдальні документи при хоч би речових собаках. Я міг би зажадати додатковий вагон-біс, але я не жадаю відповідно до скромності в особистому житті. Не втрачайте політику далекого прицілу. Вам це теж дуже й дуже придасться. Одержавши

штати, я переведу канцелярію у всесвітній масштаб. Розширивши штати, я переведу масштаб у міжпланетний. Сподіваюсь, ви не хочете обезканцелярити і дезорганізувати планету?

О п т и м і с т е н к о

(до Фосфоричної жінки).

Не заперечуйте, громадянко. Шкода же ж планети.

Ф о с ф о р и ч н а ж і н к а.

Тільки порайтесь швидше!

П о б є д о н о с и к о в.

Я попрошу вас не втручатися не в свою компетенцію. Це занадто! Попрошу не забувати — це мої люди, і поки мене не знято, я тут розпронайголовніший. Мені це набридло! Я буду скаржитися всім на всі вчинки рішуче всіх, тільки-но вступлю в кермо. Посуньтесь, товариші! Ставте речі сюди. Де портфель світложовтого молодого теляти з монограмою? Оптимістенко, збігайте! Не хвилюйтесь, почекають! Я зупиняю поїзд з державної потреби, а не по дурничках.

Оптимістенко кидається, назустріч П о л я з портфелем.

П о л я.

Будь ласка, не сичи! Я прибирала вдома, як ти звелів, — зараз повернусь, доприбираюсь. Бачу — забув. Думаю — важливе! Сміх! Прибігла — будь ласка! *(Передає портфель.)*

П о б є д о н о с и к о в.

Беру портфель і беру до відома. Треба нагадувати раніше! Наступним разом я буду розглядати це як прорив і послаблення подружньої дисципліни. Провожаті, вийдіть! Прощавай, Полю! Коли я влаштуюсь, я тобі присилатиму третину чого-небудь у згоді з практикою суду аж до зміни застарілого законодавства.

П о н т К і ч

(входячи і зупиняючись).

Кхе, кхе!

Мезальянсова.

Пліз, сер!

Понт Кіч.

Злодій зух драв з лип жасмін дай нам плюньте квіткетер...

Мезальянсова.

Містер Кіч хоче сказати і каже, що він без квитка, бо не знав, який потрібен — чи партійний, чи залізничний, але що він згоден вростати у перший-ліпший соціалізм, аби тільки це йому було вигідно...

Оптимістенко.

Пліз, пліз, сер. По дорозі домовимось.

Іван Іванович.

Привіт! Наше вам і вашим і нашим досягненням. Ще одне останнє зусилля — і все буде викоренено. А ви бачили соціалізм? Я зараз побачу соціалізм — напрочуд цікаво.

Победоносиков.

Отже, товариші... Чому і на чому ми зупинились?

Ундертон.

Ми зупинились на «Отже, товариші...»

Победоносиков.

А, так! Прошу слова! Беру слово! Отже, товариші, ми переживаємо той час, коли в моєму апараті винайдено апарат часу. Цей апарат звільненого часу винайдено саме в моєму апараті, бо у мене в апараті було скільки завгодно вільного часу. Сучасний біжучий момент характеризується тим, що він момент стоячий. А через те, що в стоячому моменті невідомо, де кінчається початок і де починається кінець, то я спочатку скажу прикінцеве слово, а потім вступне. Апарат прекрасний, апаратові рад — рад і я і мій апарат. Ми раді тому, що, раз ми їдемо раз на рік у відпустку і не пустимо вперед рік, ми можемо бути у відпустці щороку два роки. І, навпаки, тепер ми одержуємо платню один день на місяць, але раз ми можемо пропустити весь місяць за один день, то ми можемо одержувати платню щодня весь місяць. Отже, товариші...

Голоси.

— Годі!
— Досить!!
— Шквар без молебнів!!!
— Чудаков, вимкни йому час!

Чудаков підкручує Побєдоносикова. Побєдоносиков продовжує жестикулювати, але його вже зовсім не чути.

Оптимістенко.

В свою чергу беру собі особливе слово, щоб у вашій особі привітати від особового нашого складу особу, яка стоїть на чолі установи, бо ми поважаємо тільки ту особу, яка поставлена і стоїть. І скажу, що, незважаючи на особи, особовому нашому складові приємно, що це знову ваша приємна особа. Через те підношу вам від особового нашого складу і особисто від власної своєї особи цього годинника, бо годинник цей, що безупинно весь час іде, личитиме вам особливо, як особі, що весь час безупинно стоїть на чолі...

Голоси.

— Геть!!!
— Посоліть йому язика!!
— Закрути йому кран, Чудаков!

Чудаков вимикає Оптимістенка. Оптимістенко теж жестикулює, але його не чути.

Фосфорична жінка.

Товариші! На перший сигнал ми мчимо вперед, перервавши здряхлілий час. Майбутнє прийме всіх, у кого виявиться хоч би одна риса, властива колективові комуни,— радість працювати, жадоба жертвувати, невтомність винаходжувати, вигода віддавати, гордість людяністю. Подесятерімо і продовжімо п'ятирічні кроки. Держіться масою міцніш, ближче одне до одного. Летячий час змете й зріже баласт, обтяжений мотлохом, баласт спустошених невір'ям.

Побєдоносиков.

Відійди, Полю!

Ночкін

(вбігає, переслідуваний).

Мені б тільки добігти до соціалізму, там уже розберуть.

Міліціонер

(доганяє, свистить).

Тримай!!! *(Встрибують у машину.)*

Фосфорична жінка.

Раз, два, три!

Бенгальський вибух. «Марш часу». Темрява. На сцені Побєдоносиков, Оптимістенко, Бельведонський, Мезальянсова, Понт Кіч, Іван Іванович, скинуті і розкидані чортовим колесом часу.

Оптимістенко.

Злізай, приїхали!

Побєдоносиков.

Полю, Полечко! Помацай мене, оглянь мене з усіх боків. Здається, мене переїхало часом. Поліно!.. Завезли? Затримати! Догнати й перегнати! Котра година? *(Дивиться на подарований годинник.)*

Оптимістенко.

Віддавайте, віддавайте годинника, громадянине! Побутовий хабар нам не личить як такий, особливо, коли ще я сам від особового усього складу місячну платню у цей годинник вгатив. Ми знайдемо собі іншу особу, щоб дарувати годинники та поважати.

Іван Іванович.

Ліс рубають — тріски летять. Маленькі... великі хиби механізму. Треба піти залучити радянську громадськість. Напрочуд цікаво!

Побєдоносиков.

Художнику, лови момент, відтвори живу людину у смертельній образі!

Бельведонський.

Ні-і! Ракурс у вас якийсь-то став невдалий. На модель треба дивитися, мов качка на балкон. У мене тільки знизу вгору виходить цілком художньо.

Победоносиков

(до Мезальянсової).

Гаразд, гаразд, нехай спробують, поплавають без вождя і без вітрил! Іду собі в особисте життя писати спогади. Ходімо, я з тобою, твій носик!

Мезальянсова.

Я вже з носиком, і навіть з носом, і навіть з дуже великим. Ні соціалізму не змогли влаштувати, ані женщини. Ах ви, імпо... зантна фігурочка, нічого сказати! Гуд бай, адьйо, ауфідерзейн, прощавайте! Пліз, май Кічику, май Пончику! *(Виходить з Понтом Кічем.)*

Победоносиков.

І вона, і ви, і автор — що ви цим хотіли сказати,— що я й подібні не потрібні для комунізму?!

Кінець

1929

МОЄ ВІДКРИТТЯ АМЕРИКИ

МЕКСІКА

Два слова

Моя остання дорога — Москва, Кенігсберг (повітря), Берлін, Париж, Сантназер, Жіжон, Сантандер, мис ла-Коронь (Іспанія), Гавана (острів Куба), Вера-Крус, Мехіко-сіті, Лоредо (Мексіка), Нью-Йорк, Чікаго, Філадельфія, Детройт, Пітсбург, Клівленд (Північно-Американські Сполучені Штати), Гавр, Париж, Берлін, Рига, Москва.

Мені необхідно їздити. Перебування серед живих речей майже заміняє мені читання книжок.

Їзда хапає сьогоднішнього читача. Замість вигаданих цікавостей про нудні речі, образів і метафор — речі, цікаві самі по собі.

Я жив занадто мало, щоб виписати правильно і докладно деталі.

Я жив досить мало, щоб вірно дати загальне.

18 днів океану. Океан — справа уяви. І на морі не видно берегів, і на морі хвилі більші, аніж потрібні в домашньому вжитку, і на морі не знаєш, що під тобою.

Але тільки уявлення, що праворуч нема землі до полюса і що ліворуч нема землі до полюса, попереду зовсім новий, другий світ, а під тобою, можливо, Атлантида, — тільки це уявлення є Атлантичний океан. Спокійний океан нудний. 18 днів ми повземо, наче муха по дзеркалі. Добре поставлене видовище було лише один раз; вже по дорозі назад із Нью-Йорка в Гавр. Суцільна злива спінила білий

океан, білим заштрихувала небо, зшила білими нитками небо й воду. Потім була райдуга. Райдуга відбилася, замкнулася в океані, — і ми, мов циркачі, кидалися в райдужний обруч. Потім — знов плавучі губки, летючі рибки, летючі рибки і знов плавучі губки Саргасового моря, а зрідка в урочистих випадках — фонтани китів. І весь час набридлива (навіть до нудоти) вода і вода.

Океан набридає, а без нього нудно.

Потім уже довго-довго потрібно, щоб гриміла вода, щоб заспокійливо шуміла машина, щоб у такт подзвонювали мідяшки люків.

Пароплав «Еспань». 14 000 тонн. Пароплав маленький, на взірець нашого «ГУМ'у». Три класи, дві труби, одно кіно, кафе-їдальня, бібліотека, концертний зал і газета.

Газета «Атлантік». А втім, паршива. На першій сторінці великі люди: Балієв та Шаляпін, у тексті опис готелів (матеріал, очевидно, заготовлений на березі) таріденький стовпець новин — сьогоднішнє меню і останнє радіо, на зразок: «У Марокко все спокійно».

Палуба прикрашена різнокольоровими ліхтариками, і всю ніч танцює перший клас з капітанами. Всю ніч шкварить джаз:

Маркіто,
Маркіто,
Маркіто моя!
О зглянься,
Маркіто,
люблю тебе я...[1]

Класи — найсправжнісінькі. В першому — купці, фабриканти капелюхів та комірців, тузи мистецтва і монашки. Народ дивний: турки національністю, розмовляють лише англійською мовою, живуть завжди в Мексіці, — представники французьких фірм з парагвайськими і аргентінськими паспортами. Це — сьогоднішні колонізатори, мексіканські штучки. Як раніше за копійчані брязкальця супутники і нащадки Колумба обдирали індійців, так тепер за червоний галстук, що прилучає негра до європейської цивілізації, на гавайських плантаціях згинають у три

[1] Переклад всіх віршових уривків у цьому томі, під якими не позначено прізвище перекладача, належить Є. Дроб'язку.

погибелі червоношкірих. Тримаються відокремлено. У третій і в другий ідуть лише по гарненьких дівчаток. Другий клас — дрібні комівояжери, початківці у мистецтві і стукаюча по ремінгтонах інтелігенція. Завжди непомітно від боцманів, бочком протискуються в палуби першого класу. Стануть і стоять, — мовляв, чим же я від вас відрізняюся: комірці на мені ті ж, манжети теж. Але їх відрізняють і майже ввічливо просять іти до себе. Третій — начинка трюмів. Шукачі роботи з Одес усього світу — боксери, сищики, негри.

Самі нагору не потикаються. У тих, хто заходить з інших класів, питаються з похмурою заздрістю: «Ви з преферанса?» Звідси підіймаються задушливий запашище поту і чоботищ, кислий сморід просушуваних пелюшок, скрип гамаків і похідних ліжок, що обліпили всю палубу, зарізаний рев дітей і шепіт матерів, які майже по-російському їх урезонюють: «Заспокойся ти, кицюню моя, заплакана».

Перший клас грає у покер і маджонг, другий — у шашки і на гітарі, третій —завертає руку за спину, заплющує очі, ззаду ляскають з усієї сили по долоні, — треба вгадати, хто ляснув з цілої юрби, і впізнаний заступає вдареного. Раджу вузівцям спробувати цю іспанську гру.

Перший клас блює, куди хоче, другий — на третій, а третій сам на себе.

Подій ніяких.

Ходить телеграфіст, вигукує про зустрічні пароплави. Можете послати радіо в Європу.

А завідуючий бібліотекою, через невисокий попит на книжки, зайнятий і іншими справами: розносить папірець з десятьма цифрами. Внеси 10 франків і запиши прізвище; якщо цифра пройдених миль закінчиться на твою — одержуй 100 франків із цього тоталізатора.

Моє незнання мови і мовчання було сприйняте як мовчання дипломатичне, і якийсь із купців, зустрічаючи мене, завжди для підтримки знайомства з високим пасажиром чомусь горлав: «Хорош Плевна», — два слова, заучені ним від єврейської дівчинки третьої палуби.

Напередодні приїзду в Гавану пароплав пожвавився. Влаштували «Томболу» — морське благодійне свято на користь дітей загиблих моряків.

Перший клас провів лотерею, пив шампанське, відмінював ім'я купця Макстона, який пожертвував 2 000 франків,—

ім'я це було вивішено на дошці об'яв, а груди Макстона під загальні оплески було прикрашено трикольоровою стрічкою з його, Макстоновим, прізвищем, тисненим золотом.

Третій теж влаштував свято. Але мідяки, які кидали перший і другий у капелюхи, третій збирав на свою користь,

Головний номер — бокс. Мабуть для англійців і американців, які люблять цей спорт. Боксувати ніхто не вмів. Гидко — б'ють морду у спеку. В першій парі пароплавний кок — голий, щуплий, волохатий француз у чорних дірявих карпетках на голу ногу.

Кока били довго. Хвилин з п'ять він тримався від уміння і ще хвилин двадцять із самолюбства, а потім заблагав, опустив руки і пішов, випльовуючи кров і зуби.

У другій парі бився дурень-болгарин, який хвастовито відкривав груди,— з американцем-сищиком. Сищика, професіонального боксера, брав сміх, — він розмахнувся, але від сміху і подиву не влучив, а зламав власну руку, яка погано зрослася після війни.

Увечері ходив арбітр і збирав гроші на зламаного сищика. Всім сповіщалося по секрету, що сищик із спеціальним таємним дорученням у Мексіці, а лягти треба в Гавані, а безрукому ніхто не допоможе, — навіщо він американській поліції?

Це я зрозумів добре, бо й американець-арбітр у солом'яному шоломі, як виявилось, був одеським шевцем-євреєм.

А одеському євреєві все треба, — навіть заступатися за незнайомого сищика під тропіком Козерога.

Спека страшенна.

Пили воду — і дарма: вона зараз же випаровувалась потом.

Сотні вентиляторів оберталися на осі і розмірено похитували і крутили головою — обмахуючи перший клас.

Третій клас тепер ненавидів перший ще й за те, що йому прохолодніше на градус.

Вранці, смажені, печені і варені, ми підійшли до білої — і будівлями, і скелями — Гавани. Підлипнув митний катерок, а потім десятки човнів і човників з гаванською картоплею — ананасами. Третій клас кидав гроші, а потім виуджував ананас мотузком.

На двох конкуруючих човнах двоє гаванців лаялися чисто російською мовою: «куди ти преш із своєю ананасиною, мать твою...»

Гавана. Стояли добу. Брали вугілля. У Вера-Крус вугілля нема, а його потрібно на шість днів їзди, туди і назад по Мексіканській затоці. Першому класу перепустки на берег дали негайно і всім, з приставленням у каюту. Купці в білій чесучі збігали збуджено з дюжинами чемоданчиків — зразків підтяжок, комірців, грамофонів, фіксатуарів і червоних негритянських галстуків. Купці поверталися вночі п'яні, вихваляючись дарованими дводоларовими сигарами.

Другий клас сходив із вибором. Пускали на берег тих, хто подобався капітанові. Частіше — жінок.

Третій клас не пускали зовсім — і він стовбичив на палубі, в скреготі і гуркоті вуглесосів, у чорній пилюці, прилиплій до липкого поту, підтягуючи на мотузочці ананаси.

На момент спуску линув дощ, ніколи не бачений мною тропічний дощище.

Що таке дощ?

Це — повітря з прошарком води.

Дощ тропічний — це суцільна вода з прошарком повітря.

Я першокласник. Я на березі. Я рятуюсь від дощу у величезному двоповерховому пакгаузі. Пакгауз від підлоги до стелі начинений «віскі». Таємничі написи: «Кінг Джордж», «Блек енд уайт», «Уайт хорс» — чорніли на ящиках спирту, контрабанди, вливаної звідси у недалекі тверезі Сполучені Штати.

За пакгаузом — портовий бруд шинків, публічних домів і гниючих фруктів.

За портовою смугою — чисте, найбагатше місто світу.

Один бік — розекзотичний. На фоні зеленого моря чорний негр у білих штанях продає пунцову рибу, піднімаючи її за хвіст над власною головою. Другий бік — світові тютюнові і цукрові лімітеди з десятками тисяч негрів, іспанців і росіян робітників.

А в центрі багатств — американський клуб, десятиповерховий Форд, Клей і Бок — перші відчутні ознаки панування Сполучених Штатів над всіма трьома — над Північною, Південною і Центральною Америкою.

Їм належить майже весь гаванський Кузнецький міст: довга, рівна, в кафе, рекламах і ліхтарях Прадо; по всій Ведадо, перед їх особняками, обвитими рожевим коларіо, стоять на ніжці фламінго, кольору світанку. Американців

бережуть поліцейські, стоячи на своїх низеньких табуретах під парасолями.

Все, що стосується стародавньої екзотики, барвисте, поетичне і малоприбуткове. Наприклад, дуже красиве кладовище незчисленних Гомеців і Лопеців з чорними навіть удень алеями якихось переплетених тропічних бородатих дерев.

Все, що стосується американців, припасоване, старанне і організоване. Вночі я з годину простояв перед вікнами гаванського телеграфу. Люди розімліли в гаванській спеці, пишуть, майже не рухаючись. Під стелею на нескінченній стрічці носяться затиснуті в залізних лапках квитанції, бланки і телеграми. Розумна машина ввічливо бере від панночки телеграму, передає телеграфістові і повертається від нього з останніми курсами світових валют. І в повному контакті з нею, від тих самих двигунів крутяться і похитують головами вентилятори.

Назад я ледве знайшов дорогу. Я запам'ятав вулицю по емальованій дощечці з написом: «трафіко». Начебто ясно — назва вулиці. Тільки через місяць я дізнався, що «трафіко» на тисячах вулиць просто вказує напрям автомобілів. Перед відплиттям пароплава я побіг по журнали. На майдані мене спіймав голодранець. Я не одразу міг зрозуміти, що він просить про допомогу. Голодранець здивувався:

— Ду ю спік інгліш? Парлата еспаньйола? Парле ву франсе?

Я мовчав і лише під кінець сказав ламано, щоб він відчепився: «Ай ем реша!»

Це був найнеобачніший вчинок. Голодранець ухопив обома руками мою руку і загорлав:

— Гіп більшовик! Ай ем більшовик! Гіп, гіп!

Я зник під здивовані і боязкі погляди перехожих.

Ми відпливали вже під гімн мексіканців.

Як прикрашає гімн людей, — навіть купці стали серйозні, натхненно посхоплювалися з місць і горлали щось подібне до:

Будь готов, мексіканцю,
сідлати коня...

На вечерю давали незнайомі мені їжі — зелений кокосовий горіх з серцевиною, що намазувалась маслом, і фрукт манго — шарж на банан, з великою волохатою кісточкою.

Вночі я з заздрістю дивився пунктир ліхтарів далеко праворуч, — це горіли залізничні вогні Флоріди.

На залізних стовпах у третьому класі, до яких прикручують канати, сиділи вдвох я і емігруюча одеська друкарка. Друкарка говорила із сльозою:

— Нас скоротили, я голодувала, сестра голодувала, двоюрідний дядько покликав з Америки. Ми зірвалися і вже рік плаваємо і їздимо від землі до землі, від міста до міста. У сестри — ангіна і чиряк. Я запросила вашого лікаря. Він не прийшов, а викликав до себе. Прийшли, каже — роздягайтесь. Сидить з кимось і сміється. В Гавані хотіли злізти зайцями — відштовхнули. Прямо в груди. Боляче. Отак у Константинополі, отак в Александрії. Ми — треті. Цього і в Одесі не бувало. Два роки чекати нам, поки пустять з Мексіки в Сполучені Штати... Щасливий! Ви через півроку знову побачите Росію.

Мексіка. Вера-Крус. Нудненький бережок з маленькими низенькими будиночками. Кругла альтанка для музикантів, що зустрічають приїжджих ріжками.

Взвод солдатів навчається і марширує на березі. Нас прикрутили канатами. Сотні маленьких людей в тричвертиаршинних капелюхах кричали, простягали до другої палуби руки з номерами носіїв, билися одне з одним за чемодани і виходили, підламуючись під величезним вантажем. Поверталися, втирали обличчя, і горлали, і канючили знов.

— Де ж індійці? — спитав я сусіда.

— Це індійці, — сказав сусід.

Я років до дванадцяти марив індійцями за Купером і Майн-Рідом. І ось стою, остовпівши, начебто перед моїми очима павичів переробляють на курок.

Я був добре винагороджений за перше розчарування. Зараз же за митницею пішло незрозуміле, своє, дивовижне життя.

Перше — червоний прапор із серпом і молотом у вікні двоповерхового будинку.

Ні з якими радянськими консульствами цей прапор не має ніякого зв'язку. Це «організація Пораля». Мексіканець в'їздить у квартиру і вивішує прапор.

Це означає:

«В'їхав із задоволенням, а за квартиру платити не буду». От і все.

Спробуй — вижени.

В малюсінькому затінку від стін і парканів ходять коричневі люди. Можна йти і по сонцю, але тоді тихо-тихо, інакше сонячний удар.

Я дізнався про це пізно і два тижні ходив, роздуваючи ніздрі і рот, — щоб надолужити нестачу розрідженого повітря.

Все життя, і діла, і зустрічі, і їжа — все під полотняними смугастими наметами на вулицях.

Головні люди — чистильники чобіт і продавці лотерейних квитків. Чим живуть чистильники чобіт — не знаю. Індійці босі, а коли й взуті, то в таке, що не піддається ані чистці, ані описові. А на кожного, хто має чобіт — мінімум п'ять чистильників.

Проте лотерейників ще більше. Вони тисячами ходять з видрукуваними на папіросному папері мільйонами виграшних квитків у найдрібніших купюрах. А на ранок уже виграші з безліччю копійчаних видач. Це вже не лотерея, а якась своєрідна, напівкарточна, азартна гра. Квитки розкуповують, як у Москві насіння. У Вера-Крус не затримуються довго: купують мішок, міняють долари, беруть мішок із сріблом на плечі і йдуть на вокзал купувати квиток у столицю Мексіки — Мехіко-сіті.

У Мексіці всі носять гроші в мішках. Часта зміна урядів (за відтинок часу 28 років — 30 президентів) підірвала довіру до яких би там не було папірців. От і мішки.

У Мексіці бандитизм. Признаюсь, я розумію бандитизм. А ви, коли перед вашими носами дзвенять золотим мішком, хіба не спокуситесь?

На вокзалі побачив зблизька перших військових. Великий капелюх з пером, жовте обличчя, шестивершкові вуса, палаш до підлоги, зелені мундири і лаковані жовті краги.

Армія Мексіки цікава. Ніхто, і військовий міністр теж, не знає, скільки в Мексіці солдатів. Солдати під генералами. Якщо генерал за президента, він, маючи тисячу солдатів, хвастається десятьма тисячами. А одержавши на десятьох, продає їжу і амуніцію дев'яти.

Якщо генерал проти президента, він хизується статистикою на тисячу, а в потрібний момент виходить битися з десятьма.

Тому військовий міністр на запитання про кількість війська відповідає:

— Кін сав, кін сав. Хто знає, хто знає. Може, 30 тисяч, але можливо — й сто.

Військо живе по-стародавньому — в наметах з манаттям, з дружинами і з дітьми.

Манаття, дружини і діти справжньою махновщиною виступають під час міжусобних війн. Коли в одній армії немає патронів, але є маїс, а другі без маїсу, але з патронами — армії переривають битву, родини провадять мінову торгівлю, ті наїдяться маїсом, а ці наповнять патронами сумки — і знову розпочинають бій.

По дорозі на вокзал автомобіль сполохав зграю птахів. Є чого перелякатися.

Гусячих розмірів, воронячої чорноти, з голими шиями і великими дзьобами, вони підіймалися над нами.

Це «зопілоти», мирні ворони Мексіки; їхня справа — всякі покидьки.

Від'їхали о дев'ятій вечора.

Дорога від Вера-Крус до Мехіко-сіті, кажуть, найкрасивіша в світі. На висоту 3 000 метрів здіймається вона по кручах, проміж скель і крізь тропічні ліси. Не знаю. Не бачив. Але і тропічна ніч, що проходить повз вагон, незвичайна.

В абсолютно синій, ультрамариновій ночі чорні тіла пальм — зовсім довговолосі богемці-художники.

Небо і земля зливаються. І вгорі, і внизу зірки. Два комплекти. Вгорі нерухомі і загальноприступні небесні світила, внизу повзаючі і літаючі зірки світляків.

Коли спалахують станції, бачиш глибоку грязюку, ослів і довгокапелюхих мексіканців у «сарапі» — різнобарвних килимах, прорізаних посередині, щоб просунути голову і спустити кінці на живіт і за спину.

Стоять, дивляться, — а рухатися це не їхня справа.

Над усім цим складний, нудотний запах, — дивна мішанина смороду газоліну і духу гнилизни банана й ананаса.

Я встав рано. Вийшов на площадку.

Було все навпаки.

Такої землі я не бачив і не думав, що такі землі бувають.

На фоні червоного сонячного сходу, самі окроплені червоним, стояли кактуси. Самісінькі кактуси. Величезними вухами з бородавками прислухався нопаль, улюбимий делікатес ослів. Довгими кухонними ножами, починаючися з одного місця, виростав могей. Його переганяють

у напівпиво-напівгорілку — «пульке», споюючи голодних індійців. А за нопалем і могеєм, на п'ять людських зростів заввишки, ще якийсь-то, зрісшися трубами, наче орган консерваторії, тільки темнозелений, вкритий голками і шишками.

По такій дорозі я в'їхав у Мехіко-сіті.

Дієго де-Рівейра зустрів мене на вокзалі. Тому живопис — перше, з чим я познайомився в Мехіко-сіті.

Я раніше тільки чув, начебто Дієго — один з основоположників компартії Мексіки, що Дієго — найвидатніший мексіканський художник, що Дієго з кольта влучає в монету на льоту. Ще я знав, що свого Хуліо Хуреніто Еренбург намагався писати з Дієго.

Дієго виявився величезним, з чималим животом, широколицим, завжди усміхненим чоловіком.

Він розповідає, вмішуючи російські слова (Дієго чудово розуміє по-російськи), тисячі цікавих речей, але перед розповіддю застерігає:

— Майте на увазі, і моя дружина підтверджує, що половину з усього сказаного я прибріхую.

Ми з вокзалу, закинувши в готель речі, вирушили в мексіканський музей. Дієго рухався хмарою, відповідаючи на сотні поклонів, тиснучи руку ближчим і перегукуючись з тими, що йшли по другому боці. Ми дивилися стародавні, круглі, на камені, ацтекські календарі з мексіканських пірамід, двомордих ідолів вітру, в яких одне обличчя наздоганяє друге. Дивилися, і мені показували недарма. Вже мексіканський посол у Парижі п. Райєс, відомий новеліст Мексіки, попереджав мене, що сьогоднішня ідея мексіканського мистецтва це — виходити із древнього, різнобарвного, грубого народного індійського мистецтва, а не з епігонськи-еклектичних форм, завезених сюди з Європи. Ця ідея — частина, можливо, ще й не усвідомлена частина, ідеї боротьби і визволення колоніальних рабів.

Одружити грубу характерну древність з останніми днями французького модерністського живопису хоче Дієго у своїй ще не закінченій роботі — розпису всього будинку мексіканського міністерства народної освіти.

Це багато десятків стін, що дають минулу, сучасну і майбутню історію Мексіки.

Первісний рай, з вільною працею, із стародавніми

звичаями, святами маїсу, танцями духа смерті і життя, фруктовими і квітковими дарами.

Потім — кораблі генерала Ернандо Кортеса, підкорення і поневолення Мексіки.

Підневільна праця з плантатором (увесь в револьверах), який качається в гамаці. Фрески ткацької, ливарної, гончарної і цукрової праці. Прокинення боротьби. Галерея застрелених революціонерів. Повстання з землею, яка атакує навіть небеса. Похорон забитих революціонерів. Визволення селянина. Навчання селян під охороною озброєного народу. Змичка робітників і селян. Будівництво майбутньої землі. Комуна — розквіт мистецтва і знань.

Цю роботу замовив попередній недовговічний президент у період його загравання з робітниками.

Зараз цей перший комуністичний розпис у світі — об'єкт злісних нападок багатьох високих осіб із уряду президента Кайєса.

Сполучені Штати — диригент Мексіки — дали броненосцями й гарматами зрозуміти, що мексіканський президент лише виконавець волі північно-американського капіталу. А тому (висновок неважкий) нема чого розводити комуністичний агітаційний живопис.

Були випадки нападу хуліганів і замазування та зіскрібання картин.

Цього дня я обідав у Дієго.

Його дружина — висока красуня з Гвадалахари.

Їли чисто мексіканські речі.

Сухі, прісні-прісні важкі коржі-млинці. Січене скачане м'ясо з безліччю борошна і цілою пожежею перцю.

Перед обідом кокосовий горіх, після — манго.

Запивається дешевою горілкою-коньяком — хабанерою, що відгонить самогоном.

Потім перейшли у вітальню. В центрі дивана валявся однолітній син, а в головах, на подушці дбайливо лежав величезний кольт.

Наведу уривчасті відомості і про інші мистецтва.

Поезія. Її багато. У саду Чапультапеку є ціла алея поетів — Кальсада дель поетос.

Самітні мрійні постаті скребуться у папірці.

Кожна шоста людина — обов'язково поет.

Але всі мої запитання критикам про сьогоднішню

значну мексіканську поезію, про те, чи є щось схоже на радянські течії, — лишалися без відповіді.

Навіть комуніст Гереро, редактор залізничного журналу, навіть робітничий письменник Крус пишуть майже тільки ліричні речі із любощами, із стогонами та шепотами, і про свою кохану кажуть: Ком лео нубіо (як нубійський лев).

Причина, я гадаю, слабкий розвиток поезії, слабке соціальне замовлення. Редактор журналу «Факел» доводив мені, що платити за вірші не можна, — яка ж це робота! Їх можна вміщувати тільки як красиву людську позу, перш за все вигідну і цікаву самому авторові. Цікаво, що цей погляд на поезію був і в Росії, в передпушкінську і навіть пушкінську епоху. Професіоналом, який серйозно вставляв вірші в бюджет, був, здається, тоді тільки сам один Пушкін.

Поезія надрукована, та і взагалі хороша книжка, не йде зовсім. Виняток — тільки перекладні романи. Навіть книжка «Грабіжницька Америка», насущна книжка про імперіалізм у Сполучених Штатах і можливість об'єднання латинської Америки для боротьби, перекладена і надрукована вже в Німеччині, тут розходиться в п'ятистах примірниках та й то мало не з примусовою передплатою.

Ті, хто хочуть, щоб їх поезія йшла, видають лубочні папірці з поемкою, пристосованою до співання на якийнебудь загальновідомий мотив.

Такі папірці показував мені делегат Сельінтерну товариш Гальван. Це — передвиборні папірці з його ж таки віршами, які за копійки продаються по ринках. Цей засіб треба б застосувати ваппівцям і маппівцям — замість товстелезних академічних антологій на робітничо-селянському верже, по 5 карбованців ціною.

Російську літературу люблять і поважають, хоч більше з чуток. Зараз перекладаються (!) Лев Толстой, Чехов, а з нових я бачив лише «Дванадцять» Блока та мій «Лівий марш».

Театр. Драми, опери, балет порожні. Заїжджа Анна Павлова мала б повний зал, тільки коли б у неї двоїлося в очах.

Я був якось у величезному театрі на спектаклі ляльок. Було моторошно бачити це приголомшливе мистецтво, що приїхало з Італії. Люди, які здавалися живими, ламались

у гімнастиці в усіх суглобах. З баби людського розміру десятками вилітали танцювати малюсенькі лялечки обох статей.

Оркестр і хор піваршинних людей виводили неможливі рулади, і навіть на цьому офіціальному спектаклі на користь авіаторів Мексіки заповнені були тільки ложі дипломатичних представників, хоч квитки й продавалися вручну, на рознос.

Є два «батаклани», — наслідування голих паризьких ревю. Там повно. Жінки худі і брудні. Мабуть, ті, що вже вийшли з моди, з років і з успіху в Європі і в Штатах. Пахне потом і скандалом. Номер півгодинного крутіння (із здригуванням) задом (зворотній бік танцю живота) повторюється тричі — і знову шалений свист, що заміняє в Мексіці оплески.

Також відвідуємо кіно. Мексіканське кіно працює від восьмої вечора і показує одну програму, яка складається з трьох-чотирьох величезних стрічок і не повторюється.

Зміст ковбойський, походження американське. Але найулюбленіше, найлюдніше видовище, — це бій биків.

Величезна сталева споруда арени — єдина будова за всіма правилами, з усім американським розмахом.

Людей — тисяч на сорок. Задовго до неділі газети публікують:

ЛОС ОЧОС ТОРОС

(Вісім биків)

Биків і коней, що беруть участь у битві, можна заздалегідь оглядати у стайнях торо. Отакі й отакі видатні тореадори, матадори та пікадори беруть участь у святі.

У призначену годину тисячі екіпажів із світськими дамами, що їдуть з ручними мавпочками у своїх «ройльсах», і десятки тисяч пішоходів пруть до сталевого будинку. Ціни на квитки, розкуплені баришниками, здуті вдвоє.

Цирк відкритий.

Аристократія бере квитки на тіньовій, дорогій стороні, плебс — на дешевій, сонячній. Якщо після убивства двох биків, із загальної програми на 6 або на 8, дощ примушує припинити шкуродерню, публіка, — так було в день мого приїзду, — лютує і влаштовує погром адміністрації і дерев'яних частин.

Тоді поліція прикачує брандспойти і починає обливати сонячну (плебейську) сторону водою. Це не допомагає, — тоді стріляють у тих-таки сонячників.

Торо.

Перед входом величезний натовп чекає улюбленців-бикобоїв. Імениті громадяни стараються сфотографуватися поряд з пихатим бикобійцем, аристократки-сеньйори дають, мабуть, для облагороджуючого впливу, потримати їм своїх дітей. Фотографи займають місця майже на бичачих рогах — і починається бій.

Спочатку міниться блискітками пишний парад. І вже починає шаленіти аудиторія, кидаючи капелюхи, піджаки, гаманці і рукавички улюбленцям на арену. Красиво і спокійно порівняно проходить пролог, коли тореадор грає з биком червоною ганчіркою. Але вже з бандерильєрів, коли бикові в шию встромляють перші списи, коли пікадори обдирають бикам боки, і бик стає поступово червоним, коли його розлютовані роги врізаються в конячі животи, і коні пікадорів секунду носяться з виваленими кишками, — тоді зловісна радість аудиторії доходить до кипіння. Я бачив, як хтось сплигнув із свого місця, вихопив ганчірку тореадора і став махати нею перед бичачим носом.

Я пережив найвищу радість: бик зумів устромити ріг між людськими ребрами, відплачуючи за товаришів-биків.

Людину винесли.

Ніхто на неї не звернув уваги.

Я не міг і не хотів бачити, як винесли шпагу головному убивцеві і він встромляв її в бичаче серце. Тільки з шаленого гуркоту натовпу я зрозумів, що справу зроблено. Унизу вже чекали на тушу з ножами здирачі шкір. Єдине, про що я жалкував, це про те, що не можна встановити на бичачих рогах кулеметів і не можна його видресирувати стріляти.

Чому треба жаліти отаке людство?

Єдине, що примиряє мене з боєм биків, це — те, що і король Альфонс іспанський теж проти нього.

Бій биків — національна мексіканська гордість.

Коли, попрощавшися з своїм ділом, купивши будинки і забезпечивши себе і дітей їжею і лакеями, знаменитий бикобоєць Рудольфо Гооно поїхав до Європи — вся преса завила, збираючи анкети: чи має право виїхати ця велика людина? У кого навчатиметься, з кого братиме приклад підростаюча Мексіка?

Вражаючих архітектурних пам'ятників нової будови я в Мексіці не бачив. Президенти, швидко змінюючи один одного, мало задумуються про довговічні будови. Дієц, пропрезидентствувавши тридцять років, під кінець почав будувати чи то сенат, чи то театр. Дієца прогнали. З того часу минуло багато років. Готовий кістяк із залізних балок стоїть, а зараз, здається, його одержав на злам або продаж за якісь послуги президентові якийсь мексіканський спекулянт. Новою і гарною річчю мені видався пам'ятник Сервантесу (копія севільського). Підвищена площадка, обгороджена кам'яними лавами, посередині фонтан, дуже потрібний в мексіканській спеці. Лави і низькі стіни вистелені плитками, які воскрешають у простеньких лубочках пригоди Дон-Кіхота. Маленький Дон і Санчо Панса стоять по боках. Ніяких зображень вусатого чи бородатого Сервантеса.

Зате дві шафки його книг, які тут-таки багато років гортають піднесені мексіканці.

Місто Мехіко-сіті плескате і рябе. Зовні майже всі будиночки — ящиками. Рожеві, блакитні, зелені. Переважний колір рожевувато-жовтий, отаким морським піском на світанку. Фасад будинку нудний, вся його краса — всередині. Тут будинок утворює чотирикутний дворик. Дворик засаджено всякою квітучою тропічністю. Перед усіма будинками, обіймаючи дворик, — двох-трьох-чотирьохповерхова тераса, обплетена зеленню, обвішана горщиками з повзучими рослинами і клітками папуг.

Ціле величезне американське кафе Самборн влаштовано так: засклений дах над двориком — от і все.

Це — іспанський тип будинків, завезений сюди завойовниками.

Від старого вісімсотрічного Мехіко, — коли вся ця просторінь, яку займає місто, була озеро, обгороджене вулканами, і тільки на острівці стояло пуебло, своєрідне місто-будинок-комуна, тисяч на 40 людей, — від цього ацтекського міста не лишилося й сліду.

Зате безліч палаців і будинків першого завойовника Мексіки — Кортеса і його епохи, недовгого царя Ітурбіди, та церкви, церкви і монастирі. Їх набагато більше як 10 000 розставлено в Мексіці.

І величезні нові собори, схожі на брата Нотр-Дама, — від кафедраля на площі Сокола до маленької церковки

в старому місті, без вікон, заплíснявілої і зацвілої. Вона покинута років із двісті тому після битви монахів з кимось, — от і стоїть дворик, в якому ще і зараз валяється допотопна зброя, в тому порядку, — вірніше, — безпорядку, в якому покидали її розбиті обложені. І повз величезні книжки на дерев'яних підставках літають кажани й ластівки.

Щоправда, згаданим кафедралем для молінь користуються мало, — у кафедраля з одного боку вхід, а з другого — чотири виходи на чотири вулиці. Мексіканські сіньйорини і сіньйорити користуються собором як прохідним двором для того, щоб, залишивши в дожидаючому шофері враження релігійної невинності, вислизнути з другого боку в обійми коханця або під руку поклонника.

Хоч церковні землі конфісковані, процесії релігійні заборонені урядом, але це лишається тільки на папері. А справді, окрім попів, релігію охороняють безліч своєрідних організацій: «Рицарі Колумба», «Товариство дам-католичок», «Товариство молодих католиків» і т. д.

Це — будинки і будови, на яких зупиняються гіди і Куки. Будинки історії — будинки попів і будинки багатих.

Комуністи показували мені квартали бідняків, дрібних підмайстрів, безробітних. Ці будиночки туляться один до одного, наче ларки на Сухаревці, але з ще більшим брудом. У цих будинках немає вікон, і крізь відчинені двері видно, як туляться родини з восьми, з десяти чоловік в одній такій кімнатці.

Під час щоденних літніх мексіканських дощів вода заливає протоптані нижче від тротуарів долівки і стоїть смердючими калюжами.

Перед дверима дрібні, хирляві діти їдять варений маїс, що його продають тут-таки і зберігають теплим під брудним ганчір'ям, на якому вночі спить сам торговець.

Дорослі, у яких є ще 12 сантимів, сидять у «пулькерей» — цій своєрідній мексіканській пивній, прикрашеній килимами сарапі із зображенням генерала Болівара, з різнокольоровими стрічками або стеклярусами замість дверей.

Кактусовий пульке, без їжі, псує серце і шлунок. І вже до сорока років індієць із задишкою, індієць з одутлим животом. І це — нащадок сталевих Яструбиних Кігтів, мисливців на скальпи! Це — обібрана американськими цивілізуючими імперіалістами країна, — країна, в якій

до відкриття Америки срібло, що валялося по землі, навіть не вважалося дорогоцінним металом, — країна, в якій тепер не купиш і срібного фунта, а мусиш шукати його на Уолл-стріт в Нью-Йорку. Срібло американське, нафта американська. На півночі Мексіки у володінні американців і рясні залізниці, і промисловість за останнім технічним словом.

А екзотика — на чорта вона! Ліани, папуги, тигри і малярії, це — на півдні, це — мексіканцям. Що американцям? Тигрів чи що ловити та стригти вовну на помазки для гоління?

Тигри — це мексіканцям. Їм — голодна екзотика.

Найбагатша країна світу, вже посаджена північноамериканським імперіалізмом на голодний пайок.

Життя міста починається пізно, о 8—9 годині.

Відчиняються ринки, слюсарські, шевські і кравецькі майстерні, всі електрифіковані, із верстатами для обпилювання і фарбування каблуків, з прасками для прасування одразу всього костюма. За майстернями — урядові установи.

Безліч таксі і приватних автомобілів впереміжку з демократичними тряскими, брудними автобусами, не комфортабельнішими і не місткішими від нашого вантажного полку.

Авто конкурують з автобусами і авто різних фірм між собою.

Ця конкуренція при більш, аніж запальній вдачі іспанців-шоферів набуває просто бойових форм.

Авто ганяються за авто, авто разом ганяються за автобусом, і всі гуртом в'їжджають на тротуари, полюючи на необдуманих пішоходів.

Мехіко-сіті — перше в світі місто щодо кількості нещасних випадків від автомобілів.

Шофер у Мексіці не відповідає за каліцтво (бережися сам!), тому середня тривалість життя без каліцтва десять років. Раз на десять років давлять кожного. Щоправда, є й нероздавлені на протязі двадцяти років, але це за рахунок тих, які у п'ять років уже роздавлені.

На відміну від ворогів мексіканського людства — автомобілів — трамваї виконують гуманну роль. Вони розвозять покійників.

Часто бачиш незвичайне видовище. Трамвай з плачучими родичами, а на причіпному катафалку покійник.

Вся ця процесія шкварить щодуху з безліччю дзвінків, але без зупинок.

Своєрідна електрифікація смерті!

Порівняно із Сполученими Штатами, народу на вулицях обмаль,— будиночки маленькі з садками, протяжність міста величезна, а жителів усього 600 тисяч.

Вуличних реклам обмаль. Тільки вночі врізається одна. Мексіканець з електричних лампочок накидає ласо на коробку цигарок. Та всі таксі прикрашені вигнутою у плавбі жінкою — реклама купальних костюмів.

Єдина реклама, що її любить мексіканець, якого важко чим-небудь здивувати, це «барата» — розпродаж. Цими розпродажами заповнене місто. Найсолідніші фірми зобов'язані його оголошувати — без розпродажу мексіканця не примусиш купити навіть фіговий лист.

У мексіканських умовах це не жарт. Кажуть, муніципалітет повісив на одній із застав, що вводять в Мехікосіті, для напучення занадто натуральних індійців вивіску:

В МЕХІКО-СІТІ
БЕЗ ШТАНІВ
ВХІД ЗАБОРОНЕНО

Магазинна екзотика є, але вона для дурнів, для заїжджих сухорлявих американок, що скуповують сувеніри. До їхніх послуг стрибаючі боби, занадто писасті сарапі, від яких шарахатимуться всі осли Гвадалахари, сумочки з тисненим ацтекським календарем, листівки з папугами із справжнього папугового пір'я. Мексіканець частіше зупиняється перед машинними магазинами німців, білизняними — французів, мебльовими — американців.

Іноземних підприємств незчисленна кількість. Коли в свято 14 липня французькі крамниці підняли прапори, то рягнота їх змусила думати, що ми у Франції.

Найбільшими торговельними симпатіями користуються Німеччина, німці.

Кажуть, що німець може проїхати по країні, користуючись загальним хлібосольством, тільки з любові до його національності. Недарма в найпоширенішій тут газеті я бачив друкарські машини, привезені недавно, тільки з німецькими клеймами, — хоч до Америки доба, а до Гамбурга їзди 18 днів.

До 5—6 години служба, робота. Потім до вертушок. Перед перукарнями у Америці вертушки — скляний циліндр

з різнокольоровими спіралями, реклама мексіканських перукарень. Інші — в чистильню чобіт. Довгий магазин з підставками для ніг перед високими стільцями. Чистильників на 20.

Мексіканець франтовитий — я бачив робітників, які душаться. Мексіканка ходить тиждень в дірках, щоб у неділю вирядитися в шовки. З 7 години центральні вулиці спалахують електрикою, яку тут палять більше, аніж де в світі, — у всякому разі більше, аніж дозволяють кошти мексіканського народу. Своєрідна агітація за непохитність і добробут існування під нинішнім президентом.

Об 11 годині, коли закінчуються театри і кіно, лишаються кілька кафе та позаміські й околичні підвальні шиночки, — ходьба починає ставати небезпечною. В сад Чапультапек, в якому палац президента, вже не пускають.

По місту горох пострілів. Поліція, збігаючися, не завжди виявляє вбивство. Найчастіше стріляють в трактирах, користуючись кольтом як штопором. Відбивають пляшачі шийки. Стріляють просто з авто, для шуму. Стріляють на парі — тягнуть жеребок, хто кого буде застрелювати, — той, хто вийняв, застрелює чесно. У саду Чапультапеку стріляють обдумано. Президент наказав не пускати в сад, як стемніє (у саду президентський палац), стріляти після третього попередження. Стріляти не забувають, тільки іноді забувають попереджати. Газети про вбивства пишуть із задоволенням, але без ентузіазму. Але зате, коли день обійшовся без смерті, газета публікує із здивуванням:

«Сьогодні вбивств не було».

Любов до зброї велика. Звичай дружнього прощання такий: стаєш животом до живота і поплескуєш по спині. А втім, поплескуєш нижче і в задній кишені брюк завжди проплескаєш здоровенний кольт.

Це у кожного від 15- до 75-річного віку.

Краплина політики. Краплина — тому що це не моя спеціальність, тому що жив у Мексіці мало, а писати про це треба багато.

Політичне життя Мексіки вважається екзотичним, через те, що окремі факти його на перший погляд несподівані, а прояви незвичайні.

Чехарда президентів, вирішальний голос кольта, ніколи не загасаючі революції, казкове хабарництво, героїзм

повстань, розпродаж урядів — все це є в Мексіці, і всього вдосталь.

Перш за все, про слово «революціонер». У мексіканському розумінні це не тільки той, хто, розуміючи або вгадуючи прийдешні віки, б'ється за них і веде до них людство, — мексіканський революціонер —це кожен, хто із зброєю в руках скидає владу — яку, байдуже.

А через те, що в Мексіці кожен або скинув, або скидає, або хоче скинути владу, то всі — революціонери.

Тому це слово в Мексіці нічого не визначає, і, прочитавши його в газеті в застосуванні до південно-американського життя, треба питати далі і глибше. Я бачив багатьох мексіканських революціонерів, від молодих ентузіастів-комсомольців, які до якогось часу ховають кольт, чекають, щоб і Мексіка пішла по нашому жовтневому шляху, від оцих і до 65-річних стариків, що збирають мільйони для підкупу до виступу, за яким самому ввижається президентський пост.

Всього у Мексіці біля 200 партій — з музейними партійними курйозами, такими, як «партія революційного виховання» Рафаеля Майєна, що має і ідеологію, і програму, і комітет, але складається лише з нього самого, чи такими, як прогорілі лідери, які пропонують міському управлінню забрукувати своїм коштом цілу вулицю, тільки щоб хоч один провулок було названо їхнім ім'ям.

Для робітничого зору цікава «лабористська» партія. Це мирна «робітнича партія», по духові близька північно-американському Гомперсу, найкращий показник того, як дегенерують реформістські партії, що замінили революційну боротьбу торгівлею за міністерські портфелі, благородними промовами з трибуни і торгово-політичними махінаціями в кулуарах.

Цікава постать діяча цієї партії, міністра праці Маронеса, якого всі журнали малюють не інакше як з палаючими брильянтами у всіх грудях і манжетах.

На жаль, я не можу дати достатнього нарису життя комуністів Мексіки.

Я жив у Мехіко-сіті, центрі офіціальної політики, — а робітниче життя концентрувалося далі на північ, в нафтовому центрі Тампіко, на руднях штату Мексіко, серед селян штату Вера-Крус. Можу лише пригадати кілька зустрічей з товаришами.

Товариш Гальван, представник Мексіки в Сельінтерні,

організував у Вера-Крус першу сільськогосподарську комуну з новими тракторами і зі спробами нового побуту. Він як справжній ентузіаст розповідає про свою роботу, роздає фотографії і навіть читає вірші про комуну.

Товариш Каріо, ще зовсім молодий, але один з найкращих теоретиків комунізму — і секретар, і скарбник, і редактор, і все що завгодно водночас.

Гереро — індієць. Комуніст-художник. Чудовий політичний карикатурист, який володіє і олівцем і ласо.

Товариш Морено. Депутат від штату Вера-Крус.

Морено вписав у мою книжку, прослухавши «Лівий марш» (на страшенний жаль, ці аркушики загинули «з незалежних обставин» на американському кордоні):

«Передайте російським робітникам і селянам, що поки що ми ще тільки слухаємо ваш марш, але буде день, коли за вашим маузером загримить і наше «33» (калібр кольта)».

Кольт загримів, але, на жаль, не мореновський, а в Морено.

Вже бувши у Нью-Йорку, я прочитав у газеті, що товариш Морено забитий урядовими вбивцями.

Компартія Мексіки нечисленна; на півтора мільйона пролетарів близько двох тисяч комуністів, проте з цього числа товаришів тільки з триста активних працівників.

Але вплив комуністів росте і поширюється далеко за межі партії, — комуністичний орган «Ель Мачете» має п'ятитисячний фактичний тираж.

Ще один факт. Товариш Монсон уже у федеральному сенаті став комуністом, бувши посланий в сенат лабористами штату Сан-Луїс Потосі. Його двічі викликала його колишня партія для звіту — він не показувався, зайнятий справами компартії. Однак його не можуть позбавити повноважень завдяки його величезній популярності в робітничій масі.

Ексцентричність політики Мексіки та її незвичайність на перший погляд — пояснюється тим, що коріння її треба шукати не лише в економіці Мексіки, але і в розрахунках та зазіханнях Сполучених Штатів, і головне — у них. Є президенти, які президентствували ледве з годину, так що, коли з'являлись інтерв'юери, президент був уже скинутий і відповідав роздратовано: «Хіба ви не знаєте, що мене було обрано всього на півтори години».

Така швидка зміна пояснюється аж ніяк не жвавим

темпераментом іспанців, а тим, що такого президента обирають за домовленістю із Штатами для успішного покірливого проведення якого-небудь закону на захист американських інтересів. З 1894 року (обрання першого президента Мексіки, генерала Гваделупе) за 30 років змінилося 37 президентів і 5 разів радикально мінялася конституція. Прикиньте ще, що з тридцяти семи тридцять були генералами, а значить кожен новий вступ супроводився зброєю, і вам стане трохи зрозумілішою вулканічна картина Мексіки.

Відповідні до цього і засоби боротьби мексіканські.

Перед голосуванням, передбачаючи в супротивника більшість голосів, хвацькі делегати крадуть власників зайвих голосів супротивної партії і тримають до прийняття резолюцій.

Це не система, але буває. Генерал запрошує в гості іншого, і за кавою — сентиментальний, як і всі іспанці, — вже стискуючи револьверну рукоятку, із сльозами умовляє колегу:

— Пий, пий, це остання чашка кави в твоєму житті.

Кінець одного з генералів зрозумілий.

Тільки в Мексіці можуть бути такі історії, як історія генерала Бланча, яку потім розповіли мені вже в американському Лоредо. Бланча здобував міста в компанії десяти товаришів, зганяючи з гір тисячний табун коней. Населення міста розбігалось і капітулювало, уявляючи тисячний загін, справедливо думаючи, що самим коням нема чого здобувати місто. Але коні здобували тому, що їх гнав Бланча. Бланча був невловимий, то ведучи дружбу з американцями проти мексіканців, то з мексіканцями проти американців.

Його спіймали на жінці. Підіслана красуня виманила його на мексіканський бік і в трактирі всипала йому і його товаришеві якусь сонну погань. Його скували разом з товаришем, кинули скованих у річку, що поділяє два Лоредо, і стріляли з кольтів із човнів.

Опам'ятавшись від холоду, силач-велетень Бланча зумів розірвати наручник, але його тягнув прикований товариш.

Їхні тіла витягли лише через кілька днів.

Багато ідей злітають іскрами від сутичок цих людей, загонів, партій.

Але одна ідея об'єднує всіх, це — жадоба визволення,

зненависть до поневолювачів, до жорстоких «грінго», які зробили з Мексіки колонію, відрізали половину території (так що є міста, половина яких мексіканська, друга — американська), — до американців, що стотридцятимільйонною тушею притиснули дванадцятимільйонний народ.

«Гочупін» і «грінго» — дві найвищі лайки в Мексіці.

«Гочупін» — це іспанець. За 500 років з часу вторгнення Кортеса це слово згасло, жевріє, втратило гостроту.

Але «грінго» і тепер дзвенить, як ляпас (коли вдиралися в Мексіку американські війська, вони співали:

Грін-гоу
ді рошес ов...

стара солдатська пісня і по перших словах скоротилася лайка).

Випадок:

мексіканець на милицях. Іде з жінкою. Жінка — англійка. Зустрічний. Дивиться на англійку і горлає:

— Грінгоу!

Мексіканець залишив милицю і витяг кольт.

— Візьми назад свої слова, собако, або я просвердлю тебе на місці.

Півгодини пробачень, щоб загладити страшну незаслужену образу. Звичайно, в цій зненависті до грінго не зовсім правильне ототожнення понять — «кожен американець» і «експлуататор». Неправильне і шкідливе розуміння «нації» так часто паралізувало боротьбу мексіканців.

Мексіканські комуністи знають, що:

500 мексіканських убогих племен,
а в ситого
мова одна,
одною рукою в лимона він мне,
одним замком зачиня.

Все більше розуміють трудящі Мексіки, що тільки Моренові товариші знають, куди спрямувати національну зненависть, на який інший вид зненависті перевести її.

Не можна
боротьбі
в племена розсікаться.
Злидар з злидарями
рядом.

Несись
по світу
з землі мексіканців
споріднюючий крик:
«Камарадо!»

Все більше розуміють трудящі (першотравнева демонстрація — доказ), що́ робити, щоб скинутих американських експлуататорів не заступили вітчизняні.

Скинь
з горба
тягар цей важенний,
ацтек,
креол
і метис.
Скоріше, прапор червоновогненний,
кавун мексіканський
змети!

«Кавуном» називається мексіканський прапор. Переказують: загін повстанців, пожираючи кавуна, думав про національні кольори.

Потреба негайної зміни місця не дала довго задумуватися.

— Зробимо прапор — кавун, — вирішив, виступаючи, загін.

І пішло: зелене, біле, червоне — шкурка, прошарок, серцевина.

Я виїздив з Мексіки неохоче. Все те, що я описав, роблять надзвичайно гостинні, надзвичайно приємні і люб'язні люди.

Навіть семирічний Хезус, що бігає по цигарки, на запитання про ім'я незмінно відповідав:

— Хезус Пупіто, ваш покірний слуга.

Мексіканець, даючи свою адресу, ніколи не скаже: «От моя адреса». Мексіканець оповіщає:

«Ви тепер знаєте, де ваша домівка».

Пропонуючи сісти в авто, говорить:

«Прошу вас сісти у свій автомобіль».

А листи, навіть не до близької жінки, підписуються:

«Цілую сліди ваших ніг».

Похвалити річ у чужому домі не можна, — її загортають вам у папірець.

Дух незвичайності і привітність прихилили мене до Мексіки.

Я хочу бути ще в Мексіці, пройти з товаришем Хайк-

кісом ще Мореном накреслену для нас дорогу: з Мехіко-сіті у Вера-Крус, звідти два дні на південь поїздом, день на конях — і в непроїжджий тропічний ліс з папугами без щастя і з мавпами без жилетів.

НЬЮ-ЙОРК

Нью-Йорк. — Москва. Це в Польщі? — спитали мене в американському консульстві Мексіки.

— Ні, — відповідав я, — це в СРСР.

Ніякого враження.

Візу дали.

Згодом я дізнався, що, коли американець загострює лише кінчики голок, то він знає цю справу краще від усіх на світі, але він може ніколи нічого не чути про голкові вушка. Голкові вушка — не його спеціальність, і він не зобов'язаний їх знати.

Лоредо — кордон П.-А. С. Ш.

Я довго пояснюю ламаною вкрай (просто уламки) напівфранцузькою, напіванглійською мовою мету і права свого в'їзду.

Американець слухає, мовчить, обдумує, не розуміє і, нарешті, звертається по-російському:

— Ти — жид?

Я оторопів.

В дальшу розмову американець не заходив за відсутністю інших слів.

Помучився і хвилин через десять випалив:

— Великоросъ?

— Великорос, великорос, — зрадів я, встановивши в американці відсутність погромних настроїв. Гола анкетна цікавість. Американець подумав і вирік ще через десять хвилин:

— На комісію.

Якийсь джентльмен, що досі був цивільним пасажиром, надів форменний кашкет і виявив себе еміграційним поліцейським.

Поліцейський всунув мене і речі в автомобіль. Ми під'їхали, ми зайшли в будинок, в якому під зірчастим прапором сиділа людина без піджака й жилета.

За людиною були інші кімнати з гратами. В одній примістили мене і речі.

Я спробував вийти, мене люб'язними лапками загнали назад.

Недалеко висвистував мій нью-йоркський поїзд.

Сиджу чотири години.

Прийшли і запитали, якою мовою буду розмовляти.

Через соромливість (ніяково не знати жодної мови) я назвав французьку.

Мене ввели в кімнату.

Чотири грізних дяді і француз-перекладач.

Мені відомі щоденні французькі розмови про чай та булки, але з фрази, сказаної мені французом, я не зрозумів ані чорта і тільки судорожно вхопився за останнє слово, намагаючись інтуїтивно добрати прихованого змісту.

Поки я добирав, француз догадався, що я нічого не розумію, американці замахали руками і вивели мене геть.

Сидячи ще дві години, я знайшов у словнику останнє слово француза.

Це було:

— Клятва.

Клястися по-французькому я не умів і тому чекав, поки знайдуть росіянина.

Через дві години прийшов француз і збуджено втішав мене:

— Росіянина знайшли. Бон гарсон.

Ті ж самі дяді. Перекладач — худорлявий флегматичний єврей, власник меблевого магазина.

— Мені треба клястися, — несміливо натякнув я, щоб почати розмову.

Перекладач байдуже махнув рукою:

— Ви ж скажете правду, якщо не хочете брехати, а якщо ви захочете брехати, то ви ж однаково не скажете правду.

Думка резонна.

Я почав відповідати на сотні анкетних запитань: дівоче прізвище матері, походження дідуся, адреса гімназії тощо. Зовсім забуті речі!

Перекладач, як виявилось, був впливовою людиною, а, допавшись до російської мови, я, зрозуміло, сподобався перекладачеві.

Коротше: мене впустили в країну на шість місяців як туриста під заставу 500 доларів.

Уже через півгодини вся російська колонія збіглася дивитися мене, навперебій вражаючи гостинністю.

Власник маленької шевської майстерні, посадивши на низький стілець для примірок, демонстрував фасони черевиків, носив студену воду і радів:

— Перший росіянин за три роки! Три роки тому піп заїздив з дочками, спочатку лаявся, а потім (я йому двох дочок у шантан танцювати влаштував) каже: «Хоч ти й жид, а людина симпатична, значить у тобі совість є, раз ти панотця влаштував».

Мене перехопив білизняр, продав дві сорочки по два долари за собівартістю (один долар — сорочка, один — дружба), потім, зворушений, повів крізь усе місто до себе додому і примусив пити тепле віскі з єдиної, плямистої склянки для полоскання зубів, від якої тхнуло одоллю.

Перше знайомство з американським сухим протиалкогольним законом — «прогібішен». Потім я повернувся в мебльовий магазин перекладача. Його брат відстебнув мотузочку з ціною на найкращому зеленому плюшовому дивані магазина, сам сів навпроти на іншому, шкіряному з ярликом: 99 доларів 95 центів (торговельні хитрощі — щоб не було «сто»).

Під цей час зайшла четвірка сумних євреїв: дві дівчини і два юнаки.

— Іспанці, — докірливо рекомендує брат. — Із Вінниці та з Одеси. Два роки сиділи на Кубі, чекаючи візи. Нарешті довірились аргентінцеві — за 250 доларів узявся перевезти.

Аргентінець був солідний і за паспортом мав чотирьох подорожуючих дітей. Аргентінцям віза не потрібна. Аргентінець перевіз у Сполучені Штати чотириста чи шістсот дітей — і от попався на шістсот четвертих.

Іспанець сидить твердо, за нього вже невідомі сто тисяч доларів у банк кладуть — значить, визначний.

А цих брат на поруки взяв, але даремно — досудять і однаково вишлють.

Це ще визначний промисловець — чесний. А тут і дрібних багато, за сто доларів беруться з мексіканського Лоредо в американський переправити. Візьмуть сто, до середини довезуть, а потім топлять.

Багато хто прямо на той світ емігрував.

Це — остання мексіканська розповідь.

Розповідь брата про брата, мебельника, перша — американська. Брат жив у Кишиневі. Коли йому минуло чотирнадцять років, він прочув, що найвродливіші жінки —

в Іспанії. Брат утік того ж вечора, бо жінки були йому потрібні найвродливіші. Але до Мадріда він добрався лише в сімнадцять літ. У Мадріді вродливих жінок виявилося не більше, аніж в усякому іншому місті, але вони дивились на брата навіть менше, ніж аптекарші в Кишиневі. Брат образився і справедливо вирішив, що для того, щоб навернути сяйво іспанських очей в його напрямі, йому потрібні гроші. Брат поїхав в Америку ще з двома бродягами, але зате з одною парою черевиків на всіх на трьох. Він сів на пароплав, не на той, на який треба, а на який сісти пощастило. Коли прибули на місце, Америка виявилась Англією, і брат помилково засів у Лондоні. У Лондоні троє босих збирали недокурки, троє голодних робили з тютюну недокурків нові цигарки, а потім один (кожен по черзі), прибравшись у черевики, торгував на набережній. Через кілька місяців тютюнова торгівля розширилась за межі недокуркових цигарок, обрій розширився до розуміння місцезнаходження Америки і добробут — до власних черевиків і до квитка третього класу в якусь там Бразілію. По дорозі на пароплаві виграв у карти деяку суму. В Бразілії торгівлею та грою він роздув цю суму до тисяч доларів.

Тоді, взявши все, що було в нього, брат вирядився на скачки, пустивши грошву в тоталізатор. Недбайлива кобила запасла задніх, мало турбуючись про брата, який зубожів за 37 секунд. Через рік брат, перемахнувши в Аргентіну, купив велосипед, назавжди зневаживши живу натуру.

Насобачившись на велосипеді, невгамовний кишиневець встряв у велосипедні перегони.

Щоб бути першим, довелося зробити маленьку вилазку на тротуар — хвилина була виграна, зате старуху, що випадково загавилась,— гонщик повалив у канаву.

Внаслідок увесь значний перший приз довелось віддати пом'ятій бабусі.

Брат з горя пішов у Мексіку і розгадав нехитрий закон колоніальної торгівлі, — надбавка 300: 100% — на наївність, 100% — на витрати і 100% — поцуплене при розстрочці платежу.

Зібравши знову дещицю — перейшли на американську, сприятливу всякій наживі сторону.

Тут брат не загрузає ні в яку справу, він купує миловарний завод за 6 і перепродує за 9 тисяч. Він бере магазин і передає його, за місяць відчувши крах. Тепер він —най-

шановніша особа в місті: він — голова десятків благодійних товариств, він, коли приїздила Павлова — тільки за одну вечерю заплатив триста доларів.

— Он він, — показав захоплений оповідач на вулицю. Брат літав у новому авто, так і так випробовуючи його; він продавав свою машину за сім і кидався на цю, в дванадцять.

На тротуарі догідливо стояла людина, усміхалась, щоб бачили золоті коронки, і, не спиняючи очей, стріляла ними за машиною.

— Це — молодий галантерейник, — пояснили мені. — Він з братом тут лише чотири роки, а вже двічі в Чікаго по товар їздив. А брат — аніщо, якийсь грецький, все поезію пише, його в сусіднє місто вчителем влаштували, все одно пуття не буде.

Зрадівши росіянинові, з фантастичною гостинністю водив мене мій новий знайомий по вулицях Лоредо.

Він забігав поперед мене, відчиняв двері, годував мене довжелезним обідом, страждав від самого натяку на оплату з мого боку, вів мене в кіно, дивлячися тільки на мене і радіючи, коли я сміюсь, — все це без найменшого уявлення про мене, тільки за одне слово — москвич.

Ми йшли на вокзал темними порожненькими вулицями— по них, як завжди в провінції, розігралась вільна адміністративна фантазія. В асфальті (чого я ніколи не бачив навіть у Нью-Йорку) білі смуги точно вказували місце переходу громадян, величезні білі стрілки давали напрям неіснуючим натовпам і автомобілям, і за перехід порожніх вулиць не на належному місці стягалося мало не п'ятдесят карбованців штрафу. На вокзалі я зрозумів усю могутність меблього брата. Від Лоредо до Сан-Антоніо цілу ніч будять пасажирів, перевіряють паспорти в погоні за безвізними перебіжчиками. Але я був показаний комісарові, і я безтурботно проспав першу американську ніч, викликаючи повагу пульманівських вагонних негрів.

Уранці відкочувалась Америка, засвистував експрес, не зупиняючись, вбираючи хоботом воду на льоту. Навкруги— вилизані дороги, змурашені фордами, якісь споруди технічної фантастики. На зупинках видно було техаські ковбойські будинки з густою сіткою від комарів та москітів у вікнах, з диванами-гамаками на величезних терасах. Кам'яні станції, перерізані рівно навпіл: половина для нас, білих, половина — для чорних, «фор нігрос», з влас-

ними дерев'яними стільцями, власною касою — і упаси вас навіть випадково залізти на чужу сторону!

Поїзди кидались далі. Праворуч здіймався аеро, перелітав ліворуч, здіймався знову, перемахнувши поїзд, і летів знову з правого боку.

Це — вартові прикордонні американські аероплани.

Щоправда, майже єдині, бачені мною у Сполучених Штатах.

Вдруге я бачив лише під час триденних аерогонок у нічній рекламі над Нью-Йорком.

Хоч як це дивно, авіація розвинена тут порівняно мало.

Могутні залізничні компанії навіть кожну повітряну катастрофу смакують і використовують для агітації проти польотів.

Так було з розірваним пополам (уже під час мого перебування в Нью-Йорку) повітряним кораблем Шенандоу, коли тринадцять чоловік врятувались, а сімнадцять врізались в землю разом з крошивом оболонки і сталевих тросів.

І от у Сполучених Штатах майже нема пасажирських польотів.

Може, тільки тепер ми напередодні літаючої Америки.

Форд випустив перший свій аероплан і поставив його в Нью-Йорку в універсальному магазині Ванамекер, — там, де багато років тому був виставлений перший автофордик.

Нью-йоркці залазять в кабіну, смикають хвіст, гладять крила, — але ціна в 25 000 доларів ще примушує відступити широкого споживача. А тимчасом, аероплани здіймались до Сан-Антоніо, потім пішли справжні американські міста. Промайнула американська Волга,— Міссісіпі, — приголомшив вокзал у Сан-Луїсі, і новиною в просвітах двадцятиповерхових хмарочосів Філадельфії уже сяяла справжня денна рекламна електрика, якої не жаліють, не економлять.

Це був розбіг, щоб мені не дивуватися Нью-Йоркові. Дужче, аніж вивернута природа Мексіки, вражає рослинами і людьми, і дужче приголомшує вас, випливаючи з океану, Нью-Йорк своїм навернутим будівництвом і технікою. Я в'їжджав у Нью-Йорк із суходолу, ткнувся лицем тільки в один вокзал, але, хоч і призвичаювався триденним переїздом по Техасу — очі все-таки розчепірив.

Багато годин поїзд летить по Гудзоновому берегу кроків за два від води. По той бік — інші шляхи біля самого підніжжя Медвежих гір. Густіше пруть пароплави і пароплавики. Частіше через поїзд перестрибують мости. Безперервніше встаючи, прикривають вагонні вікна стіни пароплавних доків, вугільних станцій, електричних установок, сталеливарних і медикаментних заводів. За годину до станції в'їжджаєш у безперервну гущу димарів, дахів, двоповерхових стін, сталевих ферм повітряної залізниці. З кожним кроком на дахи наростає по поверху. Нарешті, будинки здіймаються колодязними стінками з квадратами, квадратиками і крапками вікон. Хоч як задирай голову — нема верхів. Від цього стає ще тісніше, так, наче щокою трешся об цей камінь. Розгублений, опускаєшся на лаву — нема надій, очі не звикли бачити таке; тоді зупинка — Пенсільванія-стешен.

На платформі — нікого, крім негрів-носіїв. Ліфти і сходи вгору. Вгорі кілька ярусів галерей, балконів із хусточками, якими, зустрічаючи та проводжаючи, махає маса.

Американці мовчать (чи, може, люди тільки здаються такими в машинному гуркоті), а над американцями гудуть рупори та радіо про прибуття і відправлення.

Електрика ще двоїться і троїться білими плитками, якими вистелені безвіконні галереї та переходи, що часом перериваються довідковими бюро, цілими торговими рядами кас і завжди відкритими всілякими магазинами, — від морозивних та закусочних до посудних і мебльових.

Навряд чи хто-небудь уявляє собі виразно цілком увесь цей лабіринт. Коли ви приїхали в справі у контору, що міститься верстов за три в Дантауні — у банківському, діловому Нью-Йорку, в якому-небудь п'ятдесят третьому поверсі Вульворт-більдінг і у вас совина вдача, — вам немає потреби вилазити з-під землі. Тут же, під землею, ви сідаєте у вокзальний ліфт, і він виносить вас у вестибюль Пенсільванія-готель, гостиниці з двома тисячами всіляких номерів.

Все, що потрібно торгуючому громадянинові: пошти, банки, телеграфи, різні товари, — все знайдеш тут, не виходячи за межі готелю.

Тут же сидять якісь кмітливі матусі з недвозначними дочками.

Іди танцюй.

Шум і тютюновий чад, як у довгожданому антракті величезного театру після довгої нудної п'єси.

Той самий ліфт опустить вас до підземки (собвей), беріть експрес, який рве версти краще за поїзд. Виходите ви в потрібному вам будинку. Ліфт загвинчує вас у потрібний поверх без усяких виходів на вулицю. Та сама дорога викрутить вас назад, на вокзал, під стелю, небо пенсільванського вокзалу, під блакитне небо, на якому вже горять Віз, Козерог та інша астрономія. І стриманий американець може їхати у щохвилинних поїздах до себе на дачну гойдалку-диван, навіть не глянувши на гоморний і содомний Нью-Йорк.

Ще разючіший вокзал Гранд-Централь, який височіє кількома кварталами.

Поїзд летить у повітрі на височині трьох-чотирьох поверхів. Димучий паровоз замінений чистеньким електровозом, що не плюється, — і поїзд кидається під землю. З чверть години під вами ще миготять повиті зеленню решітки просвітів аристократичної тихої Парк-Авеню. Потім і це кінчається, і півгодини тягнеться підземне місто з тисячами склепінь і чорних тунелів, заштрихованих блискучими рейками, довго б'ється і висить кожний рев, стук і свист. Білі блискучі рейки стають то жовтими, то червоними, то зеленими від мінливих семафорів. В усіх напрямах — задушена склепінням, позірна плутанина поїздів. Кажуть, що наші емігранти, приїхавши з тихої російської Канади, спочатку розгублено дивляться у вікно, а потім починають ревти й голосити:

— Пропали, братці, живих у могилу загнали, куди ж звідси виберешся?

Приїхали.

Над нами яруси станційних приміщень, під залами — поверхи служб, навколо — неоглядне залізо залізниць, а під нами ще три підземні поверхи собвею.

В одному із фейлетонів «Правды» товариш Поморський скептично висміяв вокзали Нью-Йорка і поставив їм у приклад берлінські загороди — Цо і Фрідріхштрасе.

Не знаю, які особисті рахунки у товариша Поморського з нью-йоркськими вокзалами, не знаю і технічних деталей, вигод і пропускних можливостей, але зовні — пейзажно, по урбаністичному відчуттю, нью-йоркські вокзали — один з найгордовитіших краєвидів світу.

Я люблю Нью-Йорк в осінні ділові дні, у будні.

6 ранку. Гроза і дощ. Темно і буде темно до півдня.

Одягаєшся при електриці, на вулицях — електрика, будинки в електриці, рівно прорізані вікнами, наче рекламний плакатний трафарет. Непомірна довжина будинків і кольорові мерехтливі регулятори руху двояться, трояться і десятеряться асфальтом, що до дзеркала вилизаний дощем. У вузьких ущелинах будинків, у трубі гуде якийсь авантюристичний вітер, зриває, грюкоче вивісками, намагається звалити з ніг і тікає безкарний, ніким не затриманий, крізь версти десятка авеню, що прорізують Мангеттен (острів Нью-Йорка) вздовж — від океану до Гудзону. З боків підвивають грозі незчисленні голоски вузеньких стрітів, які також по-лініїчному рівно ріжуть Мангеттен упоперек від води до води. Під навісами, — а в бездощовий день просто на тротуарах,— валяються паки свіжих газет, розвезені грузовиками заздалегідь і розкидані тут газетярами.

По маленьких кафе нежонаті пускають у хід машини тіл, запихають у рот перше паливо — квапливу склянку паршивої кави і заварний бублик, який тут же сотнями викидає булкоробна машина у киплячий — що аж плюється — казан сала.

Внизу суцільною людинóю тече, спочатку до світанку — чорнолілова маса негрів, які виконують найважчі, найпохмурніші роботи. Трохи згодом, о сьомій — безперервно білий. Вони йдуть в одному напрямі сотнями тисяч до місць своєї праці. Тільки жовті просмолені дощовики незчисленними самоварами шумлять і горять в електриці, намоклі, і не можуть погаснути навіть під цим дощем.

Автомобілів, таксі ще майже нема.

Натовп тече, заливаючи діри підземок, випираючи у криті ходи повітряних залізниць, проносячись у повітрі двома по височині і трьома паралельними повітряними кур'єрськими, майже безупинними, і місцевими поїздами, що спиняються через кожні п'ять кварталів.

Ці п'ять паралельних ліній по п'яти авеню мчать на триповерховій височині, а біля 120-ої вулиці видираються до восьмого і дев'ятого, — і тоді нових, хто їде просто з майданів та вулиць, підіймають ліфти. Ніяких квитків. Опустив у високу, тумбоподібну, копилку-касу 5 центів, що їх зразу ж збільшує лупа і показує міняйлові, який сидить у будці, щоб запобігти фальші.

5 центів, і — їдь собі на яку хочеш відстань, але в одному напрямі.

Ферми і перекриття повітряних залізниць часто лягають суцільним навісом на всю довжину вулиці, і вам не видно ні неба, ні бічних будинків, — тільки гуркіт поїздів по голові та гуркіт ваговозів перед носом, — гуркіт, в якому справді не розбереш ані слова і, щоб не розучитися ворушити губами, лишається безмовно жувати американську жуйку, чуїнгвам.

Уранці і в грозу найкраще у Нью-Йорку — тоді нема жодного роззяви, жодного зайвого. Тільки робітники великої армії праці десятимільйонного міста.

Робітнича маса розповзається по фабриках чоловічого та жіночого одягу, по нових викопуваних тунелях підземок, по безлічі портових робіт — і до восьмої години вулиці заповнюються безліччю чистіших і випещених, з великою домішкою стрижених, голоколінних, з закрученими панчохами сухорлявих дівчат-працівниць контор і канцелярій та магазинів. Їх розкидають по всіх поверхах хмарочосів Дантауна, по боках коридорів, куди веде парадний хід десятків ліфтів.

Десятки ліфтів місцевого сполучення з зупинкою на кожному поверсі і десятки кур'єрських — без зупинок до сімнадцятого, до двадцятого, до тридцятого. Своєрідні годинники показують вам поверх, на якому зараз ліфт, — лампи, що відзначають червоним і білим спуск і підіймання.

І коли у вас дві справи, — одна на сьомому, друга — на двадцять четвертому поверсі, — ви берете місцевий (локал) до сьомого, і далі, щоб не гаяти цілі шість хвилин — пересядьте в експрес.

До першої години стрекочуть машини, впрівають люди без піджаків, ростуть у паперах стовпчики цифр.

Коли вам потрібна контора, нема чого сушити голову над її обладнанням.

Ви дзвоните куди-небудь в тридцятиповерховий будинок:

— Алло! Приготуйте на завтра контору на шість кімнат. Посадіть дванадцять друкарок. Вивіска — «Велика і славнозвісна торгівля стисненим повітрям для тихоокеанських підводних човнів». Два бої в коричневих гусарках — шапки з зірчастими стрічками, і дванадцять тисяч бланків вищезгаданої назви.

— Гуд бай.

Завтра ви можете йти в свою контору, і ваші телефонні хлопчики захоплено вітатимуть вас:

— Гау-ду-ю-ду, містер Маяковський.

О першій перерва: на годину для службовців і хвилин на п'ятнадцять для робітників.

Сніданок.

Кожний снідає в залежності від тижневої зарплати. П'ятнадцятидоларові — купують сухий сніданок у пакеті за нікель і гризуть його з усією молодою старанністю.

Тридцятип'ятидоларові йдуть у величезний механічний трактир, всунувши 5 центів, натискають кнопку, і в чашку вихлюпується точно відміряна кава, а ще два-три нікелі відкривають на величезних, заставлених їжею полицях якісь із скляних дверцят сандвічів.

Шістдесятидоларові — їдять сірі млинці з патокою і яєчню по незліченних, білих, наче ванна, Чайльдсах — кафе Рокфеллера.

Стодоларові і вище ідуть по ресторанах усіх національностей — китайських, російських, ассірійських, французьких, індуських — по всіх, крім американських, що безсмачні і забезпечують катари консервованим м'ясом Армора, яке лежить чи не з самої війни за визволення.

Стодоларові їдять повільно, — вони можуть і спізнитись на роботу, — і після них під столом валяються пляшечки від вісімдесятиградусного віскі (це взятий для компанії); інший скляний або срібний слоїк, плоский, по формі стегна, лежить у задній кишені зброєю любові і дружби нарівні з мексіканським кольтом.

Як їсть робітник?

Погано їсть робітник.

Багатьох не бачив, але ті, кого бачив, навіть з тих, що добре заробляють, за п'ятнадцятихвилинну перерву встигають зжувати біля верстату або перед заводською стіною на вулиці свій сухий сніданок.

Кодекс законів про працю з обов'язковим приміщенням для їди поки що на Сполучені Штати не поширився.

Марно ви будете шукати по Нью-Йорку карикатурну, літературою прославлену організованість, методичність, швидкість, спокійність.

Ви побачите масу людей, що тиняються по вулиці без діла. Кожне зупиниться і розмовлятиме з вами на будь-яку тему. Коли ви підведете очі в небо і постоїте з хвилину,

вас оточить натовп, що його насилу усовістить поліцейський. Здатність розважатися чим-небудь іншим, крім біржі, дуже мирить мене з нью-йоркським натовпом.

Знову праця до п'ятої, шостої, сьомої вечора.

Від п'ятої до сьомої найбурхливіший, найнепрохідніший час.

Ті, хто закінчив роботу, ще розбавлені покупцями, покупницями і просто фланерами.

На найлюднішій 5-ій авеню, яка ділить місто пополам, з височини другого поверху автобусів, що мчать сотнею, ви бачите десятки тисяч автомобілів, які були политі дощем, а тепер, сяючи лаком, у шість-вісім рядів рвуться в обох напрямах.

Кожні дві хвилини гаситься зелене світло на незчисленних вуличних поліцейських маяках і спалахує червоне.

Тоді машинний і людський потік спиняється на дві хвилини, щоб пропустити тих, хто рветься з бічних стрітів.

Через дві хвилини знову на маяках займається зелене світло, а дорогу бічним заступає червоне світло на розі стрітів.

П'ятдесят хвилин треба в цю годину витратити на поїздку, яка вранці забрала б чверть години, і по дві хвилини треба простоювати пішоходові без усякої надії перейти негайно вулицю.

Коли ви спізнюєтесь перебігти і бачите машинну лавину, що, відстоявши дві хвилини, зірвалася з цепу, ви, забувши про переконання, ховаєтесь під поліцейське крило, — крило, так би мовити: насправді це — здоровенна рука одного із найвищих людей Нью-Йорка з досить важкою палицею — клобом.

Ця палиця не завжди регулює чужий рух. Іноді вона (під час демонстрацій, наприклад) — засіб, щоб вас зупинити. Добрячий удар по потилиці, і вам все одно: чи Нью-Йорк це, чи царський Бєлосток, — так розповідали мені товариші.

З шостої-сьомої спалахує Бродвей — моя найулюбленіша вулиця, яка в рівних, мов тюремні грати, стрітах та авеню сама одна примхливо й нахабно пре навкоси. Заблудити в Нью-Йорку важче, аніж у Тулі. На північ з півдня йдуть авеню, на захід зі сходу — стріти. 5-та авеню поділяє місто навпіл на Вест та Іст. От і все. Я на 8-ій вулиці, ріг 5-ої авеню, мені потрібна 53-я, ріг 2-ої, отже,пройди 45 кварталів і заверни праворуч до рогу 2-ої.

Спалахує, звичайно, не весь тридцятиверстний Бродвеїще (тут не скажеш: заходьте, ми сусіди, обидва на Бродвеї), а частина від 25-ої до 50-ої вулиці, особливо Таймс-сквер, — це, як кажуть американці, Грет-Уайт-Уей — великий білий шлях.

Він справді білий, і відчуття справді таке, що на ньому видніше, як удень, бо день увесь світлий, а цей шлях світлий, як день, та ще на фоні чорної ночі. Світло ліхтарів для освітлення, світло реклам, що бігають лампочками, світло заграв вітрин та вікон магазинів, які ніколи не закриваються, світло ламп, що освітлюють величезні мальовані плакати, світло, що видирається з кіно та театрів, коли відчиняються їх двері, рухливе світло авто і елевейтерів, що миготять попід ногами в скляних вікнах тротуарів, світло підземних поїздів, світло рекламних написів на небі.

Світло, світло і світло.

Можна читати газету, і до того ж у сусіда, і на іноземній мові.

Ясно і в ресторанах, і в театральному центрі.

Чисто на головних вулицях і в місцях, де живуть хазяї чи ті, хто готується до цього.

Там, куди розвозять більшість робітників та службовців, у бідних єврейських, негритянських, італійських кварталах — на 2-ій, на 3-ій авеню, між першою і тридцятою вулицями — грязюка ще гірша за мінську. У Мінську дуже грязько.

Стоять ящики з різними покидьками, з яких жебраки вибирають не зовсім об'їдені кості і куски. Не висихають смердючі калюжі і сьогоднішнього і позавчорашнього дощу.

Папір і гниль валяються по кісточки — не образно по кісточки, а по-справжньому, буквально.

Це за 15 хвилин ходу, за 5 хвилин їзди від блискучої 5-ої авеню і Бродвею.

Ближче до пристаней іще темніше, брудніше і небезпечніше.

Удень це дуже цікаве місце. Тут що-небудь обов'язково гуркоче — чи то праця, чи то постріли, чи крики. Стрясають землю крани, розвантажуючи пароплав, мало не цілий будинок за димар витягаючи з трюму.

Ходять пікетники під час страйку, не допускаючи штрейкбрехерів.

Сьогодні, 10 вересня, нью-йоркський юньйон моряків порту оголосив страйк в солідарність страйкуючим морякам Англії, Австралії і Південної Африки, і першого ж дня припинилось вивантажування 30 величезних пароплавів.

Позавчора, незважаючи на страйк, на пароплаві «Мажестік», приведеному штрейкбрехерами, приїхав багатий адвокат, лідер (тутешніх меншовиків) соціалістичної партії Моріс Гілквіт, і тисячі комуністів та членів Ай-добльдобль-ю свистіли йому з берега і шпурляли тухлі яйця.

Іще через кілька днів тут стріляли в прибулого на якийсь конгрес генерала — усмирителя Ірландії,— і його виводили задвірками.

А вранці знову входять і розвантажуються по невчисленних пристанях незчисленних товариств «Ля Франс», «Аквітанія» і інші гіганти по 50 000 тонн.

Авеню, які прилягають до пристаней, за паровози, що в'їжджають з товарами прямо на вулицю, за грабіжників, якими повні шинки, — звуться тут «Авеню смерті».

Звідси поставляються грабіжники-голдапи на весь Нью-Йорк: у готелі вирізувати за долари цілі родини, у собвей — заганяти касирів у куток розмінної будки і відбирати денну виручку, розмінюючи долари у публіки, яка проходить, нічого не підозріваючи.

Коли спіймають — електричний стілець, тюрми Сінг-Сінга. Але можна й викрутитися. Ідучи на грабіж, бандит заходить до свого адвоката і заявляє:

— Подзвоніть мені, сер, о такій-от годині ночі отуди-от. Якщо мене не буде, значить, треба нести за мене заставу і рятувати з в'язниці.

Застави великі, але і бандити не маленькі, і організовані непогано.

З'ясувалось, наприклад, що будинок, оцінений у двісті тисяч доларів, уже становить заставу в два мільйони, виплачені за різних грабіжників.

У газетах писали про якогось бандита, що вийшов із тюрми під заставу 42 рази. Тут, на Авеню смерті, орудують ірландці. По інших кварталах інші.

Негри, китайці, німці, євреї, росіяни — живуть своїми районами зі своїми звичаями і мовою, десятиліттями зберігаючися в незмішаній чистоті.

У Нью-Йорку, не враховуючи передмість, 1 700 000 євреїв (приблизно),

1 000 000 італійців,
500 000 німців,
300 000 ірландців,
300 000 росіян,
250 000 негрів,
150 000 поляків,
300 000 іспанців, китайців, фіннів.

Загадкова картинка: хто ж такі, власне кажучи, американці, і скільки їх стопроцентних?

Спочатку я робив страшенні зусилля за місяць заговорити англійською; коли мої зусилля почали увінчуватися успіхом, то всі, з ким мені доводилося здибатися, — і крамар, і молочник, і пральник, і навіть поліцейський — стали говорити зі мною російською.

Повертаючись уночі елевейтером, і нації і квартали бачиш, як нарізані: на 125-ій виходять негри, на 90-ій росіяни, на 50-ій німці і т. д. майже точно.

О дванадцятій ті, що виходять із театрів, п'ють останню соду, їдять останній айскрим і лізуть додому о першій чи о третій, якщо з годину-дві потруться у фокстроті чи в останньому крику «чарлстон». Але життя не зупиняється — так само відчинені всілякі магазини, так само працює собвей і елевейтери, так само можете знайти кіно, відчинені цілу ніч, і спите досхочу за ваші 25 центів.

Прийшовши додому, коли це весною чи влітку, зачиніть вікна від комарів та москітів і вимийте вуха й ніздрі та відкашляйте вугільний пил. Особливо зараз, коли чотиримісячний страйк 150 тисяч шахтарів твердого вугілля позбавив місто антрациту, і димарі фабрик курять звичайно забороненим до вжитку у великих містах м'яким вугіллям.

Якщо ви подряпались, залийтесь йодом: повітря нью-йоркське начинене всякою поганню, від якої ростуть ячмені, спухають і гнояться всі дряпини, і яким все-таки живуть мільйони людей, що нічого не мають і не можуть нікуди виїхати.

Я ненавиджу Нью-Йорк у неділю: годині о 10 в самому тільки ліловому трико відкриває штору навпроти якийсь клерк. Не одягаючи, мабуть, штанів, сідає до вікна з двофунтовим номером на сотню сторінок — чи то «Уорлд», чи то «Таймса». Годину читається спочатку віршований і розфарбований відділ реклам та універсальних магазинів

(за яким складається середній американський світогляд), після реклам проглядаються відділи крадіжок та убивств.

Потім людина вдягає піджак і брюки, з-під яких завжди вилазить сорочка. Під підборіддям укріплюється раз назавжди зав'язаний галстук кольору мішанини канарки з пожежею та Чорним морем. Одягнутий американець з годину постарається посидіти з хазяїном готелю або з швейцаром на стільцях, на низьких приступочках навколо будинку або на лавках найближчого лисого скверика.

Розмова точиться про те, хто вночі до кого приходив, чи не чути було, щоб пили, а коли приходили й пили, то чи не дати знати про них з метою вигнання чи притягнення до суду перелюбників та п'яниць.

На першу годину американець іде снідати туди, де снідають люди, багатші за нього, і де його дама буде мліти і захоплюватись над пулярдкою за 17 доларів. Після цього американець усоте іде в прикрашений кольоровими шибками склеп генерала і генеральші Грант, або, скинувши чоботи та піджак, лежати в якому-небудь скверику на прочитаному полотнищі «Таймса», залишивши після себе суспільству і місту уривки газети, обгортку чуїнгвама і витолочену траву.

Хто багатший — уже нагулює апетит для обіду, правлячи своєю машиною, презирливо проїжджаючи повз дешеві і заздрісно позираючи на розкішні й дорожчі.

Особливу заздрість, звичайно, викликають у безрідних американців ті, у кого на автомобільних дверцях баронська або графська золота коронка.

Коли американець їде з дамою, яка їла з ним, він цілує її негайно і вимагає, щоб вона цілувала його. Без цієї «маленької подяки» він вважатиме долари, заплачені по рахунку, витраченими даремно і більше з цією невдячною дамою нікуди і ніколи не поїде,— і саму даму засміють її благорозумні і розважливі подруги.

Коли американець автомобілює сам один, він (прописна мораль і чеснота) буде уповільнювати хід і зупинятися перед кожною одинокою гарненькою пішоходкою, скалити в усмішці конячі зуби і зазивати в авто, дико крутячи очима. Та дама, що не зрозуміє його нервозності, буде кваліфікуватися як дурна, що не розуміє свого щастя, можливості познайомитися з власником стосильного автомобіля.

Безглузда думка — вважати цього джентльмена за

спортсмена. Найчастіше він уміє тільки керувати (чиста дрібниця), а в разі поломки — не буде навіть знати, як накачати шину або як підняти домкрат. Ще б пак — це зроблять за нього незліченні ремонтні майстерні і бензинові кіоски на всіх шляхах його їзди.

Взагалі в спортсменство Америки я не вірю.

Спортом займаються, головним чином, багаті гультяйки.

Щоправда, президент Кулідж навіть під час своєї поїздки щогодини одержує телеграфні реляції про хід бейсбольних змагань між пітсбургською командою і вашінгтонською командою «сенаторів»; щоправда, перед вивішеними бюлетенями про хід футбольних змагань народу більше, аніж в іншій країні перед картою воєнних дій щойно початої війни, — але це не цікавість спортсменів, це — квола цікавість азартного гравця, який поставив на парі свої долари за ту чи іншу команду.

І якщо футболісти, на яких дивиться тисяч із сімдесят чоловіка величезного нью-йоркського цирку, рослі і здорові, — то сімдесят тисяч глядачів, це — здебільшого кволі й хирляві люди, серед яких я здаюсь Голіафом.

Таке ж враження справляють і американські солдати, крім вербувальників, що вихваляють перед плакатами привольне солдатське життя. Невипадково ж ці випещені молодці під час минулої війни відмовлялись влізти у французький товарний вагон (40 чоловік або 8 коней) і вимагали м'який, класний.

Автомобілісти і з пішоходів багатші та вишуканіші о 5-ій годині мчать на світський чи півсвітський файф-о-клок.

Хазяїн запасся пляшками матроського «джину» і лимонаду «Джиннер Ейл», і ця суміш дає американське шампанське епохи прогібішену.

Приходять дівиці з закрученими панчохами, стенографістки і моделі.

Прибулі молоді люди і хазяїн, пройняті жадобою лірики, але мало розбираючись в її тонкощах, говорять такі дотепи, що почервоніють і пунцові великодні крашанки, а, загубивши нитку розмови, поплескують даму по стегну з тією безпосередністю, з якою, загубивши думку, доповідач постукує цигаркою об портсигар.

Дами показують коліна і в думці прикидають, скільки коштує цей чоловік.

Щоб файф-о-клок мав цнотливий і артистичний характер — грають у покер або розглядають останні придбані хазяїном галстуки і підтяжки.

Потім роз'їжджаються по домівках. Переодягнувшись, вирушають обідати.

Люди, котрі бідніші (не бідні, а трохи бідніші), їдять краще, багаті — гірше. Бідніші їдять дома свіжокуплену їжу, їдять при електриці, точно усвідомлюючи, що саме вони ковтають.

Багатші — їдять в дорогих ресторанах наперчену несвіжу або консервну заваль, їдять у напівтьмі, бо люблять не електрику, а свічки.

Ці свічки мене смішать.

Вся електрика належить буржуазії, а вона їсть при недогарках.

Вона несвідомо боїться своєї електрики.

Вона збентежена чарівником, який викликав духів і не уміє з ними справитися.

Таке ж ставлення більшості і до іншої техніки.

Створивши грамофон та радіо, вони відкидають його плебсові, говорять з презирством, а самі слухають Рахманінова, частіше не розуміють, але роблять його почесним громадянином якогось там міста і підносять йому в золотій скриньці — каналізаційних акцій на сорок тисяч доларів.

Створивши кіно, вони шпурляють йому демосові, а самі ганяються за оперними абонентами в опері, де жінка фабриканта Мак-Кормік, яка має достатню кількість доларів, щоб робити все, що їй заманеться, репетує, роздираючи вам вуха. А в разі недогляду капельдинерів, закидається гнилим яблуком і тухлим яйцем.

І навіть коли людина «світу» іде в кіно, вона безсоромно бреше вам, що була в балеті або в голому ревю.

Мільярдери тікають із шумливої від машин, переповненої натовпами 5-ої авеню, тікають за місто в поки що тихі дачні куточки.

— Не можу ж я тут жити, — капризно сказала міс Вандербільд, продаючи за 6 мільйонів доларів свій палац на розі 5-ої авеню і 53-ої вулиці, — не можу я тут жити, коли навпроти Чайльдс, праворуч — булочник, а ліворуч — перукар.

Після обіду заможним — театри, концерти і ревю, де квиток першого ряду на голих дам коштує десять доларів. Дурням — прогулянка в прикрашеному ліхтариками

автомобілі в китайський квартал, де показуватимуть звичайні квартали і будинки, в яких п'ють звичайнісінький чай — тільки не американці, а китайці.

Парам, котрі бідніші, — багатомісний автобус на «Коні-Айланд» — Острів Розваг. Після довгої їзди ви потрапляєте в суцільні російські (у нас американські) гори, височенні колеса, що здіймають кабіни, таїтянські кіоски з танцями і фоном — фотографією острова, чортові колеса, які розкидають тих, хто ступає на них, басейни для купальників, катання на осликах, — і все це в такій електриці, до якої не доплюнути і вельми яскравій міжнародній паризькій виставці.

В окремих кіосках зібрані всі найогидніші потвори світу, — жінка з бородою, людина-птах, жінка на трьох ногах і інші подібні істоти, які викликають щире захоплення американців.

Тут же постійно змінюються голодні жінки, наймані за копійки, щоб запихати в ящик, демонструючи безболісне проколювання шпагами; інших садовлять на стілець з важелями і електрифікують, аж поки від їх доторку до іншого не посиплються іскри.

Ніколи не бачив, щоб така погань викликала б отаку радість.

Коні-Айланд — принада американського дівоцтва.

Скільки людей цілувалося вперше по цих обертових лабіринтах і остаточно вирішувало питання про весілля під час годинної поїздки назад собвеєм до міста.

Таким ідіотським карнавалом здається, мабуть, щасливе життя нью-йоркським закоханим.

Виходячи, я вирішив, що незручно залишити лунапарк, не зазнавши жодної насолоди. Мені було однаково, що робити, і я почав меланхолійно накидати кільця на обертові фігурки ляльок.

Я попереду спитав про ціну насолоди. Вісім кілець — 25 центів.

Кинувши кілець шістнадцять, я благородно подав долар, справедливо сподіваючись половину одержати здачі.

Торговець забрав долар і попросив показати йому мої дрібні гроші. Не підозрюючи нічого лихого, я вийняв з кишені доларів на три центів.

Торговець згріб дрібні гроші з долоні в кишеню і на мої обурливі вигуки схопив мене за рукав, вимагаючи показати папірці. Здивований, я вийняв десять доларів,

які були в мене, і їх негайно ж загріб ненажерливий розважувач, — і тільки після благань моїх та моїх супутників він видав мені 50 центів на дорогу назад.

Всього, як твердив власник милої іграшки, я повинен був закинути двісті сорок вісім кілець, тобто, рахуючи навіть по півхвилини на кожне, пропрацювати більше, як дві години.

Ніяка арифметика не допомогла, а на мою погрозу звернутися до поліцейського, у відповідь довго не стихав здоровий громохкий регіт.

Поліцейський, мабуть, привласнив із цієї суми — кілець із сорок.

Потім мені пояснили американці, що продавця треба було бити правильним ударом у ніс іще до того, як він став вимагати другий долар.

Коли вам і тоді не повертають гроші, то все ж таки поважають вас, як справжнього американця, веселого «аттабоя».

Недільне життя закінчується годині о другій ночі, і вся твереза Америка, досить-таки похитуючись, в усякому разі збуджено йде додому.

Риси нью-йоркського життя важкі. Про американців легко наговорити заяложених речей, які ні до чого не зобов'язують, на зразок: країна доларів, шакали імперіалізму і таке інше.

Це тільки маленький кадр з величезного американського фільму.

Країна доларів — це знає кожний учень першого ступеня. Але коли при цьому уявляють собі ту гонитву за доларом спекулянтів, яка була у нас в 1919 році під час падіння карбованця, яка була в Німеччині в 1927 році під час торохтіння марки, коли тисячники і мільйонери уранці не їли булки, сподіваючись, що надвечір вона подешевшає, то таке уявлення буде абсолютно невірним.

Скупі? Ні. Країна, що з'їдає за рік самого морозива на мільйон доларів, може набути собі і інших епітетів.

Бог — долар, долар — отець, долар — дух святий.

Але це не копійчана скнарість людей, які тільки миряться з необхідністю мати гроші і вирішили нагромадити сумочку, щоб потім кинути наживу й розводити в саду маргаритки та проводити електричне освітлення в курники любимих квочок. І досі нью-йоркці з задоволенням

розповідають історію 11-го року про ковбоя Даймонда Джіма.

Діставши спадщину в 250 тисяч доларів, він найняв цілий м'який поїзд, заставив його вином і всіма своїми друзями та родичами, приїхав у Нью-Йорк, пішов обходити всі шинки Бродвею, розтринькав за два дні з пів-мільйона карбованців і поїхав до своїх мустангів без єдиного цента, на брудній підніжці товарного поїзда.

Ні! У ставленні американця до долара є поезія. Він знає, що долар — єдина сила в його стодесятимільйонній буржуазній країні (в інших теж), і я певен, що, крім відомих усім властивостей грошей, американець естетично милується зелененьким кольором долара, ототожнюючи його з весною, і бичком в овалі, що видається йому його портретом здоров'яка, символом його добробуту. А дядько Лінкольн на доларі і можливість для кожного демократа пробитися в такі ж люди робить долар найкращою, найблагороднішою сторінкою, яку може прочитати юнацтво. При зустрічі американець не скаже вам байдуже:

— Доброго ранку.

Він співчутливо гукне:

— Мек моней? (Робиш гроші?) — і піде далі.

Американець не скаже розпливчасто:

— У вас сьогодні поганий (або хороший) вигляд.

Американець визначить точно:

— У вас вигляд сьогодні на два центи.

Або:

— У вас вигляд на мільйон доларів.

Про вас не скажуть мрійливо, щоб слухач губився в здогадах — поет, художник, філософ.

Американець визначить точно:

— Ця людина коштує 1 230 000 доларів.

Цим сказано все: хто ваші знайомі, де вас приймають, куди ви поїдете влітку, і таке інше.

Шлях, яким ви добули ваші мільйони, байдужий в Америці. Все — «бізнес», діло — все, що вирощує долар. Одержав проценти з розпроданої поеми, — бізнес, обікрав, не спіймали — теж.

До бізнесу привчають з дитячих років. Багаті батьки радіють, коли їх десятирічний син, закинувши книжки, притягує додому перший долар, виручений від продажу газет.

— З нього буде справжній американець.

У загальній атмосфері бізнесу дитяча винахідливість росте.

У дитячому кемпі, в літньому дитячому пансіоні-таборі, де загартовують дітей плаванням і футболом, було заборонено лаятися під час боксу.

— Як же битися, не лаючись? — журно скаржилися діти.

Один з майбутніх бізнесменів урахував цю потребу.

На його наметі з'явилася об'ява:

«За 1 нікель навчаю п'яти російським лайкам, за 2 нікелі — п'ятнадцяти».

Бажаючих вивчитися лаятись без риску бути зрозумілими для викладачів — набилось повний намет.

Щасливий власник російських лайок, стоячи посередині, диригував:

— Ну, хором — «дурень»!

— Д у р е н ь!

— С в о л о ч!

— Не «тволоч», а «сволоч».

Над сучим сином довелось битися довго. Нетямущі американята вимовляли «зутший-синь», а підсовувати за добрі гроші недоброякісні лайки чесний молодий бізнесмен не хотів.

У дорослих бізнес набирає грандіозних епічних форм.

Три роки тому кандидатові в якісь там дохідні міські посади — містеру Рігельману треба було похвалитися перед виборцями якою-небудь альтруїстичною витівкою. Він надумав збудувати дерев'яний балкон на побережжі для гуляння по Коні-Айланду.

Власники прибережної смуги заправили величезні гроші, — більше, аніж могла б дати майбутня посада. Рігельман плюнув на власників, піском і камінням відігнав океан, створив смугу землі шириною на 350 футів і на три з половиною милі оправив берег ідеальним дощаним настилом.

Рігельмана обрали.

Через рік він з гаком повернув збитки, вигідно продавши, як впливова особа, всі виступаючі боки свого оригінального підприємства під рекламу.

Коли навіть небезпосереднім тиском доларів можна перебороти посаду, славу, безсмертя, то безпосередньо виклавши гроші, купиш геть усе.

Газети створені трестами; трести, верховоди трестів

запродались рекламодавцям, власникам універсальних магазинів. Газети в цілому продані так міцно і дорого, що американську пресу вважають непідкупною. Немає таких грошей, які могли б перекупити уже запроданого журналіста.

А коли тобі ціна така, що інші дають більше, — доведи, і сам хазяїн надбавить.

Титул — будь ласка. Газети і театральні куплетисти часто глузують з кінозірки Глорії Свенсен, колишньої покоївки, яка нині коштує п'ятнадцять тисяч доларів на тиждень, і її красеня-чоловіка графа, разом з пакенівськими моделями і ананівськими черевичками вивезеного з Парижа.

Любов — будь ласка.

Вслід за мавпячим процесом газети стали галасувати про містера Браунінга.

Цей мільйонер, агент по продажу нерухомого майна, під старість пройнявся юнацькою пристрастю.

Оскільки шлюб старика з дівчиною річ підозріла, мільйонер пішов на удочеріння.

Об'ява в газетах:

БАЖАЄ МІЛЬЙОНЕР УДОЧЕРИТИ ШІСТНАДЦЯТИРІЧНУ

12 000 принадних пропозицій з карточками красунь посипались на відповідь. Уже о 6 годині ранку чотирнадцять дівчат сиділо в приймальні містера Браунінга.

Браунінг удочерив першу (занадто вже велике нетерпіння), — красуню-чешку Марію Спас, з по-дитячому розпущеним волоссям. На другий день газети стали захлинатися Маріїним щастям.

Першого дня куплено 60 платтів.

Привезено перлове намисто.

За три дні подарунки перевалили за 40 000 доларів.

І сам татуньо знімався, облапивши дочку за груди, з виразом обличчя, яке до речі показувати тільки з-під поли перед публічними домами Монмартру.

Батьківському щастю стало на перешкоді повідомлення, що містер намагався водночас удочерити і ще якусь тринадцятирічну із наступної прибулої партії. Проблематичним виправданням могло б бути те, що дочка виявилась дев'ятнадцятирічною женщиною. Там на три менше,

тут на три більше — «фіфті-фіфті» — як кажуть американці — загалом, яка різниця?

В усякому разі татуньо виправдувався не цим, а сумою рахунку і благородно доводив, що сума його витрат на цей бізнес цілком певно показує, що тільки він є потерпілою стороною.

Довелося втрутитися прокуратурі. Що було далі, мені не відомо. Газети замовкли, неначе доларів у рот набрали.

Я певен, що цей самий Браунінг зробив би серйозні корективи в радянському шлюбному кодексі, ущемляючи його з погляду моральності.

Ні одна країна не верзе стільки моральної, високої, ідеалістичної ханжеської нісенітниці, як Сполучені Штати.

Порівняйте цього Браунінга, який розважається в Нью-Йорку, з якою-небудь містечковою техаською сценкою, де банда старух в 40 чоловік, запідозривши жінку в проституції та в тім, що вона жила з їх чоловіками, роздягає її догола, занурює в смолу, викачує у пір'ї та пуху і виганяє з міста крізь співчутливе гоготання головних вулиць.

Таке середньовіччя рядом з першим у світі паровозом «Твенті-Сенчері-експрес».

Типовим бізнесом і типовим ханжеством назвемо і американську тверезість, сухий закон «прогібішен».

Віскі продають усі.

Коли ви зайдете навіть у малюсінький шиночок, ви побачите на всіх столах напис: «Зайнято».

Коли в цей же шиночок заходить розумний, він перетинає його, йдучи до протилежних дверей.

Йому заступає дорогу хазяїн, кидаючи серйозне запитання:

— Ви джентльмен?

— О так! — вигукує відвідувач, показуючи зелененьку карточку. Це члени клубу (клубів тисячі), кажучи просто, алкоголіки, за яких поручилися. Джентльмена пропускають в суміжну кімнату, — там з засуканими рукавами уже орудують кілька коктейльників, щосекунди міняючи відвідувачам вміст, колір і форму чарок довжелезної стойки.

Тут же за двома десятками столиків сидять снідаючі, любовно оглядаючи стіл, заставлений всілякими напоями. Пообідавши, жадають:

— Шу бокс! (Башмачну коробку!) — і виходять з шиночка, волочачи нову пару віскі. Чого ж дивиться поліція?

Того, щоб не обдурювали при дільбі.

В останнього спійманого оптовика «бутлегера» було на службі 240 поліцейських.

Проводир боротьби з алкоголем бідкається в пошуках десятка чесних агентів і погрожує, що піде геть собі, бо таких не знаходиться.

Тепер уже не можна скасувати закон, який забороняє винний продаж, бо це невигідно, перш за все, торговцям вином. А таких купців і посередників — армія — один на кожні п'ятсот чоловік. Така доларова база перетворює деякі, навіть дуже тонкі нюанси американського життя на простеньку карикатурну ілюстрацію до твердження, що свідомість і надбудова визначаються економікою.

Коли ви чуєте суперечку про жіночу красу і співрозмовники поділились на два табори — хто за стрижених американок, а хто — за довговолосих, то це ще не означає, що перед вами безкорисливі естети.

Ні.

За довге волосся горлають до хрипоти фабриканти шпильок, які, в зв'язку із стрижкою, зменшили виробництво; коротке волосся обстоює трест власників перукарень, бо коротке волосся у жінок привело до перукарів стригтися ціле друге людство.

Якщо дама не піде з вами по вулиці, коли ви несете пакунок полагоджених черевиків, загорнутих в газетний папір, то знайте, — проповідь гарних пакунків провадить фабрикант обгорткового паперу.

Навіть з приводу такої порівняно безпартійної речі, як от чесність, яка має цілу літературу, — навіть з цього приводу горлають і провадять агітацію кредитні товариства, що дають позики касирам для внесення застав. Цим важливо, щоб касири чесно рахували чужі гроші, не тікали з магазинними касами і щоб непорушно лежала й не пропадала застава.

Такими ж доларними міркуваннями пояснюється і своєрідна осіння жвава гра.

14 вересня мене попередили — знімай солом'яний капелюх.

15-го на кожному розі перед магазинами капелюхів стоять банди, збиваючи солом'яні капелюхи, пробиваючи

капелюшні тверді денця і десятками нанизуючи продірявлені трофеї на руку.

Восени ходити в солом'яних капелюхах непристойно.

На додержанні пристойності заробляють і торговці м'якими капелюхами і солом'яними. Що б робили фабриканти м'яких, коли б і взимку ходили у солом'яних? Що б робили солом'яні, коли б роками носили один і той самий капелюх?

А ті, хто пробиває капелюхи (іноді і з головою), одержують од фабрикантів на чуїнгвам по-капелюшно.

Сказане про нью-йоркський побут, це, звичайно, не лице. Так, окремі риси — вії, ластовинка, ніздря.

Але це ластовиння і ці ніздрі надзвичайно показові для всієї міщанської маси, — маси, що майже покриває всю буржуазію; маси, заквашеної проміжними прошарками; маси, що захльостує й забезпечену частину робітничого класу. Ту частину, яка придбала у розстрочку будиночок, виплачує з тижневого заробітку за фордик і більше над усе боїться стати безробітним.

Безробіття — це задкування, вигнання з неоплаченого будинку, відібрання недоплаченого форда, закриття кредиту в м'ясній крамниці і таке інше. А робітники Нью-Йорка добре пам'ятають ночі осені 1920—1921 року, коли 80 000 безробітних спали в Централ-парку.

Американська буржуазія кваліфікацією і заробітками хитро поділяє робітників.

Одна частина — підпора жовтих лідерів з триповерховими потилицями і двохаршинними сигарами, лідерів, уже по-справжньому, просто куплених буржуазією.

Друга — революційний пролетаріат — справжній, не втягнутий дрібними шефами у загальні банківські операції, — такий пролетаріат і є, і бореться. При мені революційні кравці трьох локалів (відділів) спілки жіночих кравців, — локали другий, дев'ятий і двадцять другий — почали тривалу боротьбу проти вождя, голови Моріса Зігмана, який намагався перетворити спілку на покірливий відділ фабрикантових лакеїв. 20 серпня «Об'єднаний комітет дії» оголосив антизігманівську демонстрацію. Демонструвало в Юньйон-сквері тисяч зо дві чоловік, і 30 000 робітників із солідарності припинили роботу на дві години. Недарма демонстрація була в Юньйон-сквері, навпроти вікон єврейської комуністичної газети «Фрайгайт».

Була і чисто політична демонстрація, безпосередньо

організована компартією — з приводу недопущення в Америку англійського депутата комуніста Саклатвали.

У Нью-Йорку 4 комуністичні газети: «Новый мир» (російська), «Фрайгайт» (єврейська), «Щоденні вісті» (українська) і фінська.

«Дейлі Уоркер», центральний орган партії, видається у Чікаго.

Але ці газети, при трьох тисячах членів партії на Нью-Йорк, в самому Нью-Йорку мають загальний тираж 60 000 примірників.

Переоцінювати вплив цієї, по-комуністичному настроєної, в більшості іноземної маси — не доводиться, чекати в Америці негайних революційних виступів — наївність, але недооцінювати шістдесят тисяч, — теж було б легковажністю.

АМЕРИКА

Коли кажуть «Америка», в уяві виникають Нью-Йорк, американські дядечка, мустанги, Кулідж і тому подібні приналежності Північно-Американських Сполучених Штатів.

Дивно, але вірно.

Дивно — тому, що Америк аж три: Північна, Центральна і Південна.

П.-А. С. Ш. не займають навіть всю Північну — а от на ж тобі! — відібрали, привласнили і вмістили назву всіх Америк.

Вірно тому, що право називати себе Америкою Сполучені Штати взяли силою, дредноутами і доларами, наводячи страх на сусідні республіки і колонії.

Тільки за одно моє нетривале тримісячне перебування американці гримотіли залізним кулаком перед носом мексіканців з приводу мексіканського проекту націоналізації своїх же невід'ємних земельних надр; посилали загони на допомогу якомусь там урядові, якого венецуельський народ проганяв; недвозначно натякали Англії, що в разі несплати боргів може затріщати хлібна Канада; того ж бажали французам, і перед конференцією про сплату французького боргу то посилали своїх льотчиків у Марокко на допомогу французам, то раптом ставали марокканцелюбцями і з гуманних міркувань відкликáли льотчиків назад.

У перекладі на російську: плати гроші — дістанеш льотчиків.

Що Америка і П.-А. С. Ш. те саме — знають усі. Кулідж тільки оформив це дільце в одному з останніх декретів, назвавши себе і тільки себе американцями. Даремний протестуючий рев багатьох десятків республік і навіть інших Сполучених Штатів (наприклад, Сполучені штати Мексіки), що утворюють Америку.

Слово «Америка» тепер остаточно анексовано.

Але що криється за цим словом?

Що таке Америка, що це за американська нація, американський дух?

Америку я бачив тільки з вікон вагона.

Проте щодо Америки це звучить зовсім немало, бо вся вона вздовж і впоперек порізана коліями. Вони йдуть рядом то чотири, то десять, то п'ятнадцять. А за цими коліями тільки під маленьким градусом нові колії нових залізничних компаній. Єдиного розкладу нема, бо головна мета цих залізниць не обслужування пасажирських інтересів, а долар і конкуренція з сусіднім промисловцем.

Отже, беручи квиток на якій-небудь станції великого міста, ви не певні, що це найшвидший, найдешевший і найзручніший спосіб сполучення між необхідними вам містами. Тим більш, що кожний поїзд—експрес, кожний — кур'єрський і кожний — швидкий.

Один поїзд із Чікаго до Нью-Йорка йде 32 години, другий — 24, третій — 20 і всі звуться однаково — експрес.

В експресах сидять люди, заклавши за стрічку капелюха проїзний квиток. Так спокійніше. Не треба нервуватись, шукати квитки, а контролер звичною рукою лізе вам за стрічку і дуже дивується, коли там квитка не знайшов. Коли ви їдете прославленим спальним пульманівським вагоном, який вважається в Америці найкомфортабельнішим та найзручнішим, — то все ваше єство організатора буде двічі на день, уранці і ввечері, обурене безглуздою дурною метушнею. О 9 годині вечора денний вагон починають ламати, опускають заховані в стелю ліжка, розгортають постелі, прикріплюють залізні палиці, нанизують кільця завісок, з гуркотом вставляють залізні перегородки — всі ці хитрі пристосування приводяться в рух, щоб по боках, вздовж вагона встановити в два яруси двадцять

спальних ліжок під завісками, лишивши посередині вузький уже не прохід, а пролаз.

Щоб пролізти під час прибирання, треба раз у раз жонглювати двома негритянськими задами прибиральників, які головою занурилися в застелюване ліжко.

Повернеш, виведеш його мало не на площадку вагона,— удвох, особливо з драбинкою для влізання на другий ярус, майже не розминешся,—потім міняєшся з ним місцями і тоді назад залазиш у вагон. Роздягаючись, ви гарячково притримуєте завіски, що уникнути обурливих вигуків шістдесятирічних організаторш якого-небудь товариства юних християнських дівчат, старух, що роздягаються навпроти вас.

Під час роботи ви забуваєте щільно притиснути голі ноги, що раз у раз висовуються з-під завісок, і п'ятипудовий негр під прокльони ходить перевальцем по всіх мозолях. З 9 ранку починається вакханалія розбирання і надавання вагону «сидячого вигляду».

Наш європейський поділ на купе навіть твердих вагонів значно доцільніший за американську пульманівську систему.

Що мене особливо здивувало — це можливість запізнення поїздів в Америці, навіть без особливих нещасних причин.

Мені необхідно було терміново після лекції в Чікаго виїхати вночі на лекцію до Філадельфії — експресної їзди 20 годин. Але в цю пору ночі йшов тільки один поїзд з двома пересадками, і касир, незважаючи на п'ятихвилинний строк пересадки, не міг і не хотів гарантувати мені точності прибуття до вагона пересадки, хоч і додав, що шансів на запізнення небагато. Можливо, що ухильна відповідь пояснювалась бажанням зганьбити конкуруючі залізниці.

На зупинках пасажири вибігають, закупають пучки селери і вбігають, жуючи на ходу корінці.

У селері — залізо. Залізо — корисне американцям. Американці люблять селеру.

На ходу миготять нерозчищені гайочки російського типу, футбольні майданчики з різнокольоровими гравцями — і техніка, техніка і техніка.

Ця техніка не застоялась, ця техніка зростає. В ній є одна дивна риса — на погляд, зовні ця техніка справляє недороблене, тимчасове враження.

Немовби будова, стіни заводу не фундаментальні — одноденки, однолітки.

Телеграфні, навіть трамвайні стовпи часто-густо дерев'яні.

Величезні газові вмістилища, сірник у які висадить у повітря півміста, здаються безохоронними. Лише на час війни була приставлена варта.

Через що це?

Мені здається — все це через рвацький завойовницький характер американського розвитку.

Техніка тут ширша від всеохоплюючої німецької, але у ній немає древньої культури техніки, — культури, яка змусила б не тільки нагромаджувати корпуси, але і гратки і двір перед заводом організовувати відповідно до всієї будови.

Ми їхали з Бікона (шість годин їзди від Нью-Йорка) і попали без всякого попередження на цілковиту перебудову шляху, на якому не було залишено ніякого місця для автомобілів (власники ділянок мостили, очевидно, для себе і мало дбали про зручність проїзду). Ми звернули на бічні шляхи і знаходили дорогу тільки після опиту зустрічних, бо жодний напис не вказував напряму.

У Німеччині це неможливо ні за яких умов, ні в якому глухому закутку.

При всій грандіозності будов Америки, при всій недосяжності для Європи швидкості американського будівництва, висоти американських хмарочосів, їх вигод і місткості — будинки Америки загалом теж справляють дивне тимчасове враження.

Можливо, це так тільки здається.

Здається через те, що на вершині величезного будинку стоїть чималий водяний бак. Воду до шостого поверху подає місто, а далі будинок справляється сам. При вірі у всемогутність американської техніки такий будинок має вигляд, що він підігнаний нашвидкуруч, перероблений з якоїсь іншої речі і має бути зруйнований по закінченні недовгої потреби.

Ця риса особливо огидно виступає в будовах, що по самій своїй суті є тимчасовими.

Я був на Раковей-біч (нью-йоркське дачне селище; пляж для людей середнього достатку). Нічого бридкішого від будов, що обліпили берег, я не бачив. Я не міг би прожити в такому карельському портсигарі і двох годин.

Усі стандартизовані будинки однакові, наче коробки сірників, однієї назви, однієї форми. Будинки насаджені, як пасажири весняного трамвая, що повертається із Сокольників у неділю ввечері. Відчинивши вікно вбиральні, ви бачите все, що діється в сусідній убиральні, а коли у сусіда прочинені двері, то бачите крізь будинок і вбиральню дальших дачників. Будинки по стрічечці вуличок виструнчились, мов солдати на параді — вухо до вуха. Матеріал будинків такий, що чути не тільки кожне зітхання і шепотіння закоханого сусіда, але крізь стінку можеш розрізнити й найтонші нюанси обідніх запахів на сусідському столі.

Таке селище — це найбільш досконалий апарат провінціалізму і пліток у найсвітовішому масштабі.

Навіть великі, найновіші, найвигідніші будинки здаються тимчасовими, бо вся Америка, Нью-Йорк зокрема, у будівництві, в безперервному будівництві. Десятиповерхові будинки ламають, щоб будувати двадцятиповерхові; двадцятиповерхові — щоб тридцяти, тридцяти — щоб сорока і т. д.

Нью-Йорк завжди в купах каміння і сталевих плетінь, у вищанні свердел та ударах молотків.

Справжній і великий пафос будівництва.

Американці будують так, немовби в тисячний раз розігрують дуже цікаву і дуже добре розучену п'єсу. Відірватися від цього видовища спритності, кмітливості — неможливо.

На звичайну землю ставиться землечерпалка. Вона з брязкотом, належним їй, вигризає і висмоктує землю і зразу ж плює її у ваговози, що безперервно проходять мимо. Посередині будівництва підіймають фермчатий підйомний кран. Він бере величезні сталеві труби і забиває їх паровим молотом (сопе він, мовби у нежиті вся техніка) у тверду землю, як дрібні оббивні цвяхи. Люди лише допомагають молотові сісти на трубу та по ватерпасу міряють похили. Інші лапи крана підіймають сталеві стояки і перекладини, що без усякої мороки сідають на місце, — тільки збий та згвинти!

Підіймається будова, разом з нею підіймається кран, неначе будинок за косу підіймають з землі. Через місяць, а то і раніш, кран знімуть — і будинок готовий.

Оце застосоване до будинків славетне правило вироблення гармат (беруть дірку, обливають чавуном, от і

гармата): взяли кубічне повітря, обгвинтили сталлю, і будинок готовий. Важко поставитися серйозно, ставишся з поетичною натхненністю до якого-небудь двадцятиповерхового Клівлендського готелю, про який мешканці кажуть: тут від цього будинку дуже тісно (чисто як у трамваї — посуньтесь, будь ласка!) — тому його переносять звідси за десять кварталів, до озера.

Я не знаю, хто і як переноситиме цю будівлю, але, якщо такий будинок вирветься з рук, він віддавить багато мозолів.

Бетонне будівництво за десять років зовсім змінює зовнішній вигляд великих міст.

Тридцять років тому В. Г. Короленко, побачивши Нью-Йорк, записував:

«Крізь серпанок на березі височіли величезні будинки на шість і сім поверхів...»

Років з п'ятнадцять тому Максим Горький, побувавши у Нью-Йорку, доводить до відома:

«Крізь косий дощ на березі було видно будинки на п'ятнадцять і двадцять поверхів».

Я б повинен був, щоб не виходити з рамок, очевидно, прийнятих письменниками пристойностей, повідати так:

«Крізь косий дим можна бачити нічогенькі собі будинки на сорок і п'ятдесят поверхів...»

А майбутній поет після такої подорожі запише:

«Крізь прямі будинки на недосліджену кількість поверхів, що височать на нью-йоркському березі, не було видно ні диму, ні косих дощів, ні, тим більш, якихось там серпанків».

Американська нація.

Про неї більше, аніж про яку-небудь іншу, можна сказати словами одного з перших революційних плакатів:

«Американці бувають різномасні, котрі пролетарські, а котрі буржуазні».

Синки чікагських мільйонерів убивають дітей (справа Лоєба і компанії) із цікавості, суд визнає їх за ненормальних, зберігає їх дорогоцінне життя, і «ненормальні» живуть завідуючими тюремних бібліотек, захоплюючи співтюремників вишуканими філософськими творами.

Захисників робітничого класу (справа Ванцетті та інших товаришів) засуджують до кари на смерть — і цілі комітети, організовані для їх врятування, поки що не

спроможні примусити губернатора штату скасувати вирок. Буржуазія озброєна і організована. Ку-Клукс-Клан став побутовим явищем.

Кравці Нью-Йорка в дні маскарадного з'їзду кланців публікували реклами, заманюючи замовців високих шапок і білих халатів:

— Вельком, Ку-Клукс-Клан!

У містах іноді з'являються повідомлення, що ось такий куксин вождь убив отакого і ще не спійманий, інший (без прізвища) згвалтував уже третю дівчину і викинув з автомобіля і теж ходить по місту без ніяких ознак кайданів. Рядом з бойовою кланівською організацією — мирні масонські. Сто тисяч масонів у барвистих східних костюмах у свій передсвятковий день тиняються по вулицях Філадельфії.

Ця армія ще зберегла ложі та ієрархію, розмовляє, як і колись, таємничими жестами, маніпулюванням якимось там пальцем біля якогось там жилетного гудзика, малює при зустрічах таємничі значки, але насправді в значній своїй частині давно стала своєрідним облрозподом великих торговців та фабрикантів, що призначає міністрів і найважливіших урядовців країни. Дико, мабуть, бачити це середньовіччя, коли воно крокує філадельфійськими вулицями попід вікнами друкарні газети «The Filadelfia Inquirer», що викидає ротаціонками 450 000 газет за годину.

Рядом з цією теплою компанійкою — дивне існування легалізованої, мабуть, для зручності нагляду, робітничої компартії Америки і більше ніж дивне — існування професійних спілок, які насмілюються боротися.

Я бачив першого дня по приїзді в Чікаго, в холод і зливу, таку дику картину.

Навколо величезного фабричного будинку безупинно ходять мокрі, худі, перемерзлі люди, з бруку пильно дивляться рослі, гладкі, промакінтошені полісмени.

На фабриці страйк. Робітники повинні відганяти штрейкбрехерів і оповіщати найнятих обманом.

Але зупинитися вони не мають права — того, хто зупиниться, заарештовує поліція, на підставі закону проти пікетчиків. Говори — на ходу, бий — на ходу. Своєрідний десятигодинний скорохідний робочий день.

Не менша загостреність і національних взаємин Америки. Я писав уже про масу іноземців в Америці (вона

вся, звичайно, об'єднання іноземців для експлуатації, спекуляції і торгівлі), — вони живуть десятки років, не втрачаючи ні мови, ні звичаїв.

В єврейському Нью-Йорку на новий рік, зовсім як у Шавлях, побачиш юнаків і дівчат, виряджених не то на весілля, не то для розфарбованої фотографії: лаковані черевички, оранжові панчохи, біле мереживне плаття, строката хустка і іспанський гребінець у волоссі — для жінок; а для чоловіків при тих же туфлях якась помісь із сюртука, піджака і смокінга. І на животі чи справжнього чи американського золота ланцюг розміром і вагою ланцюгів, якими закривається чорний хід від бандитів. На тих, хто допомагає релігійній відправі, — смугасті шалі. У дітей сотні вітальних листівок із серцями і голубками, — листівок, від яких у ці дні вагітніють всі листоноші Нью-Йорка і які є єдиною річчю широкого вжитку всіх універсальних магазинів в усі передсвяткові дні.

В іншому районі так само відокремлено живуть росіяни, і американці ходять в антикварні магазини цього району купувати екзотичний самовар.

Мова Америки — це уявлювана мова Вавілонського стовпотворіння, лише з тією відміною, що там змішували мови, щоб ніхто не розумів, а тут змішують, щоб розуміли всі. Внаслідок цього з англійської, скажімо, мови утворюється мова, яку розуміють всі нації, крім англійців.

Недарма, кажуть, в китайських крамницях ви знайдете напис:

«ТУТ РОЗМОВЛЯЮТЬ АНГЛІЙСЬКОЮ
І РОЗУМІЮТЬ АМЕРИКАНСЬКУ».

Я, не знаючи англійської мови, все-таки краще розумію скупослового американця, аніж балакучого росіянина.

Росіянин називає:

трамвай — стриткарою,
ріг вулиці — корнером,
квартал — блоком,
квартиранта — бордером,
квиток — тикетом,

а висловлюється так:

«Ви поїдете без міняння пересядок».

Це значить, що у вас безпересадочний квиток.

Під словом «американець» у нас розуміють помісь із

ексцентричних волоцюг О. Генрі, Ніка Картера з незмінною люлькою і картатих ковбоїв кіностудії Кулешова.

Таких нема зовсім.

Американцем називає себе білий, який навіть єврея вважає чорношкірим, негрові не подає руки; побачивши негра з білою женщиною, негра револьвером жене додому; сам безкарно гвалтує негритянських дівчаток, а негра, який наблизився до білої женщини, судить судом Лінча, тобто обриває йому руки, ноги і живцем смажить на багатті. Звичай, ще сильніший за нашу «справу про спалення в селі Ліствяни циган-конокрадів».

Чому американцями вважати цих, а не негрів, наприклад?

Негрів, від яких походить так званий американський танець—фокс і шіммі, і американський джаз! Негрів, які видають багато прекрасних журналів, наприклад «Opportunity». Негрів, які намагаються знайти і знаходять свій зв'язок із культурою світу, вважаючи Пушкіна, Александра Дюма, художника Генрі Тена і інших працівниками своєї культури.

Тепер негр-видавець Каспер Гольштейн оголосив премію в 100 доларів імені найвидатнішого негритянського поета О. С. Пушкіна за найкращий негритянський вірш.

Першого травня 1926 року цей приз буде розіграний.

Чому неграм не вважати Пушкіна своїм письменником? Адже Пушкіна і тепер не пустили б ні в одну «порядну» гостиницю та вітальню Нью-Йорка. Адже у Пушкіна було кучеряве волосся і негритянська синява під нігтями.

Коли захитаються так звані терези історії, багато що залежатиме від того, на яку шальку покладуть 12 мільйонів негрів 24 мільйони своїх важких рук. Підігріті техаськими багаттями, негри — досить сухий порох для вибухів революції.

Дух, в тому числі і американський, річ безтіла, навіть майже не річ: контор не наймає, експортується слабко, тоннажу не займає — і коли сам що споживає, то тільки віскі, і то не американське, а привізне.

Тому духом цікавляться мало, та й то в останній час, коли в буржуазії після розбійницького періоду експлуатації з'явилась деяка спокійна упевнена добродушність, певний жировий прошарок буржуазних поетів, філософів, художників.

Американці заздрять європейським стилям. Вони

чудово розуміють, що за свої гроші вони могли б мати не чотирнадцять, а хоч двадцять вісім Людовіків, а поспіх і звичка до точного здійснення наміченого не дають їм бажання й часу чекати, поки сьогоднішнє будівництво утруситься в американський стиль. Тому американці закуповують художню Європу — і твори і артистів, безглуздо прикрашаючи сорокові поверхи яким-небудь ренесансом, не цікавлячись тим, що ці статуетки та завитушки годящі для шестиповерхових, а вище непомітні зовсім. А вміщувати нижче ці стильні витребеньки не можна, бо вони заважатимуть рекламам, вивіскам і іншим корисним речам.

Вершиною стильної потворності здається мені один будинок біля публічної бібліотеки: увесь гладенький, економний, стрункий, чорний, але з гострим дахом, пофарбованим для краси золотом.

У 1912 році одеські поети визолотили для реклами ніс касирці, яка продавала квитки на поезовечір.

Запізнілий гіпертрофований плагіат.

Вулиці Нью-Йорка прикрашені маленькими пам'ятничками письменників і артистів усього світу. Стіни інституту Карнегі розписані іменами Чайковського, Толстого та інших.

Останнім часом проти неперетравленої еклектичної пошлості підноситься голос молодих працівників мистецтва.

Американці стараються знайти душу, ритм Америки. Починають виводити ходу американців із сторожких кроків древніх індійців стежками безлюдного Мангеттена. Уцілілі індійські родини пильно охороняються музеями. Найвищим шиком найвищого товариства вважається древня спорідненість з якими-небудь видатними індійськими родами, — річ, іще недавно абсолютно ганебна на американську думку. Діячів мистецтва, які не народилися в Америці, просто перестають слухати.

Починає ставати модною всяка тубільність.

Чікаго. У 1920 році у видуманій поемі «150 000 000» я так зобразив Чікаго:

Світ,
збиравши квінтет
із частин п'яти,
відзначив її міццю магічною.
Місто в ній стоїть
на однім гвинті,
все електро-динамо-механічне.

В Чікаго
вулиць
— променів від майданових сонць —
тисячі.
Від кожної —
сотні завулків,
завдовжки на рік паротяги.
Та й чудно ж людині в Чікаго!

Найвидатніший сьогоднішній американський поет Карл Самбор — сам чікагець, загнаний американським небажанням вникати в лірику у відділ хроніки та пригод багатющої газети «Чікаго трибюн» — цей самий Самбор описує Чікаго так:

«Чікаго.
Колій світу.
Інструментщик, збирач хліба.
Вантажник країни, що грається залізницями.
Буйний, хрипкий задирака.
Місто широких плечей...

...Мені кажуть: ти підлий, і я відповідаю: так, це правда — я бачив, як бандит убив і лишився безкарним. Мені кажуть, що ти жорстокий, і моя відповідь: на обличчях жінок і дітей я бачив сліди безсоромного голоду. Кидаючи отруйні насмішки під час роботи, роботи, яка весь час навалюється, — це високий зухвалий хуліган на фоні поганеньких городків,

що з непокритою головою
риє,
руйнує,
готує плани,
будує, ламає, відбудовує.

Він сміється бурхливим, хрипким, задиристим сміхом юності.

Напівголий, пропотілий, гордий з того, що він коле свиней, виробляє інструменти, навалює хлібом амбари, грається залізницями і перекидає вантажі Америки».

Путівник і старожили говорять:

«Чікаго:
Найбільші бойні.
Найбільший заготівник лісних матеріалів.
Найбільший мебльовий центр.
Найбільший вироблювач сільськогосподарських машин.
Найбільший склад піаніно.
Найбільший фабрикант залізних печей.

Найбільший залізничний центр.

Найбільший центр розсилки покупок поштою.

Найбільш людний куток у світі.

Найбільш прохідний міст на земній кулі Bush street bridge.

Найкраща система бульварів на всій земній кулі — ходи по бульварах, обходь Чікаго, не вийшовши ні на яку вулицю.

Усе най, най, най...

Чим же це місто Чікаго?

Коли всі американські міста насипати в мішок, перетрусити будинки, як цифри лото, то потім і самі мери міст не зможуть відібрати своє колишнє майно.

Але є Чікаго, і це Чікаго відзначається від всіх інших міст — відзначається не будинками, не людьми, а своєю особливою, по-чікагському спрямованою енергією.

У Нью-Йорку багато чого для декорації, про людське око.

Білий шлях — про людське око, Коні-Айланд — про людське око, навіть п'ятдесятсемиповерховий Вульворт-Більдінг — для замилювання очей іноземцям.

Чікаго живе без хвастощів.

Показна хмарочосна частина вузька, притиснута до берега громаддям фабричного Чікаго.

Чікаго не соромиться своїх фабрик, не відступає з ними на околиці. Без хліба не проживеш, і Мак-Кормік виставляє свої заводи сільськогосподарських машин центральніш, навіть пихатіш, аніж якийсь там Париж — який-небудь Нотр-Дам.

Без м'яса не проживеш, і нема чого кокетувати вегетаріанством, — тому в самому центрі криваве серце — бойні.

Чікагські бойні — одне з найогидніших видовищ мого життя. Просто фордом ви в'їжджаєте на довжелезний дерев'яний міст. Цей міст перекинутий через тисячі загород для биків, телят, баранів і для всієї безлічі світових свиней. Вищання, мукання, мекання — неповторне до кінця світу, поки людей і худобу не прищипне зсунутими скелями,— стоїть над цим містом. Крізь стиснуті ніздрі лізе кислий сморід бичачої сечі і калу худоби десятка фасонів і мільйонної кількості.

Уявлюваний чи справжній запах цілого розливного моря крові вправляється у запаморочуванні вашої голови.

Різних сортів і калібрів мухи з лужка та рідкої грязюки перепурхують то на коров'ячі, то на ваші очі.

Довгі дерев'яні коридори виводять худобу, яка вперто опинається.

Коли барани не йдуть самі, їх веде видресируваний цап.

Коридори кінчаються там, де починаються ножі коліїв свиней та биків.

Живих свиней під їх верещання машина піднімає гачком, зачепивши їх за живу ніжку, перекидає їх на безперервний ланцюг, — вони догори ногами проповзають повз ірландця або негра, який встромляє ніж у свиняче горло. По кілька тисяч свиней за день коле кожен — хвастав боєнський провідник.

Тут верещання і хрипіння, а на другому кінці фабрики вже пломби кладуть на окости, блискавками спалахують проти сонця градом викидувані консервні банки, далі вантажаться холодильники — і кур'єрськими поїздами та пароплавами їде шинка в ковбасні та ресторани всього світу.

Хвилин із п'ятнадцять їдемо ми по мосту тільки одної компанії.

А звідусіль десятки компаній горлають вивісками.

Вільсон!

Стар!

Свіфт!

Гамонд!

Армор!

А втім, всі ці компанії, всупереч законові, одне об'єднання, один трест. У цьому тресті головний — Армор, — судіть з його охвату про міць усього підприємства.

У Армора понад 100 000 робітників; самих тільки конторників має Армор 10—15 тисяч.

400 мільйонів доларів — загальна вартість арморівських багатств. 80 000 акціонерів розібрали акції, тремтять над цілістю арморівського підприємства і знімають порошинки з власників.

Половина акціонерів робітники (половина, звичайно, по числу акціонерів, а не акцій), робітникам дають акції у розстрочку — один долар на тиждень. За ці акції здобувається тимчасово смиренність відсталих боєнських робітників.

Армор гордий.

Шістдесят процентів американської м'ясної продукції і десять процентів світової дає сам тільки Армор.

Консерви Армора їсть світ.

Кожен може наживати катар.

І під час світової війни на передових позиціях були консерви з підновленою етикеткою. В гонитві за новими баришами Армор збував чотирирічні яйця і консервоване м'ясо призовного віку — двадцятирічне!

Наївні люди, бажаючи подивитися столицю Сполучених Штатів, їдуть у Вашінгтон. Люди досвідчені їдуть на малесеньку вуличку Нью-Йорка — Уолл-стріт, вулицю банків, вулицю, яка фактично править країною.

Це певніше і дешевше, аніж вашінгтонська поїздка. Тут, а не при Куліджі, повинні тримати своїх послів іноземні країни. Під Уолл-стріт тунель-собвей, а що, коли б набити його динамітом і висадити в повітря к чортам свинячим усю цю вуличку!

Злетять у повітря книги записів вкладів, назви і серії незчисленних акцій та стовпці іноземних боргів.

Уолл-стріт — перша столиця, столиця американських доларів. Чікаго — друга столиця, столиця промисловості.

Тому не так невірно поставити Чікаго замість Вашінгтона. Колій свиней Вільсон не менше впливає на життя Америки, аніж впливав його однофамілець Вудро.

Бойні не минають безслідно. Попрацювавши на них, або станеш вегетаріанцем, або будеш спокійно вбивати людей, коли набридне розважатися кінематографом. Недаром Чікаго — місце сенсаційних убивств, місце легендарних бандитів.

Недаром в цьому повітрі з кожних чотирьох дітей — одне помирає до року.

Зрозуміло, що грандіозність армії трудящих, морок чікагського робітничого життя саме тут викликає трудящих на найсильніший в Америці опір.

Тут головні сили робітничої партії Америки.

Тут центральний комітет.

Тут центральна газета — «Daily Worker».

Сюди звертається партія з закликами, коли треба із убогого заробітку створити тисячі доларів.

Голосом чікагців горлає партія, коли треба нагадати міністрові іноземних справ містеру Келлогу, що він даремно пускає в Сполучені Штати лише служителів доларів, що Америка не келлогівський дім, що коли не тепер, то

згодом — а доведеться пустити і комуніста Саклатвалу і інших посланців робітничого класу світу.

Не сьогодні і не вчора вступили робітники-чікагці на революційний шлях.

Так само, як у Парижі приїжджі комуністи йдуть до обстріляної стіни комунарів,— так у Чікаго йдуть до могильної плити перших повішених революціонерів.

1 травня 1886 р. робітники Чікаго оголосили загальний страйк. 3 травня біля заводу Мак-Кормік була демонстрація, під час якої поліція спровокувала постріли. Постріли ці були виправданням поліцейської стрілянини і дали привід виловити призвідників.

П'ять товаришів: Август Спайєс, Адольф Фішер, Альберт Парсонн, Луї Лінч і Жорж Енгель — були повішені.

Тепер на камені їх братської могили слова промови одного з обвинувачених:

«Настане день, коли наше мовчання буде мати більше сили, аніж наші голоси, які ви зараз заглушаєте».

Чікаго не б'є в ніс шиком техніки — але навіть вигляд міста, навіть його зовнішнє життя показує, що він більше за інші міста живе виробництвом, живе машиною.

Тут на кожному кроці перед радіатором здіймається підйомний міст, пропускаючи пароплави і баржі до Мічігану. Тут, проїжджаючи мостом, що висить над залізничними коліями, ви, незалежно від години ранку, будете обкутані димом і парою сотень паровозів, які проносяться під вами.

Тут на кожному повороті автомобільного колеса миготять бензинові кіоски королів нафти — Стандарт Ойл і Сінклер.

Тут цілу ніч мигтять попереджувальні автоліхтарі перехресть і світяться підземні лампи, поділяючи тротуари, щоб запобігти зіткненням. Тут спеціальні кінні поліцейські записують номери автомобілів, які простояли перед будинком більше як півгодини. Коли б дозволили зупинятися на вулицях завжди і всім, автомобілі стояли б і в десять рядів, і в десять ярусів.

Ось чому і весь в садах Чікаго треба зображувати лише на гвинті і суцільно електро-динамо-механічним. Це не для захисту власної поеми, це — для ствердження права і необхідності поетові організовувати і переробляти видимий матеріал, а не полірувати видиме.

Путівник описав Чікаго вірно і несхожо.

Самбор описав і невірно і несхоже.

Я описав невірно, але схоже.

Критики писали, що моє Чікаго могла написати тільки людина, яка ніколи не бачила цього міста.

Говорили: коли я побачу Чікаго, я зміню опис.

Тепер я Чікаго бачив. Я перевірив поему на чікагцях — вона не викликала в них скептичних усмішок — навпаки, мовби показувала інший чікагський бік.

Детройт — друге і останнє американське місто, на якому я спинюсь. На жаль, мені не довелося бачити сільських хлібних місць. Американські залізниці страшенно дорогі. Пульман до Чікаго 50 доларів (100 карбованців).

Я міг їздити лише туди, де великі російські і, звичайно, робітничі колонії. Мої лекції влаштовували «Новый мир» і «Фрайгайт» — російська та єврейська газети робітничої партії Америки.

У Детройті 20 тисяч росіян.

У Детройті 80 тисяч євреїв.

В більшості це колишні злидарі — росіяни, які згадують про неї всякою поганню, приїхали років 20 тому і через те по-дружньому, в усякому разі уважно, ставляться до Радянського Союзу. Виняток — група врангелівців, вивезених з Константинополя сивими і лисими вождями спілки християнської молоді, але і ця публіка скоро обімнеться. Долар краще за всяку агітацію розкладає білу еміграцію. Горезвісна Кирилиця, яку американці називали «принцес Сирил», з'явившися в Америку по вашінгтонське визнання, скоро здалась, знайшла собі спритного підприємця-менаджера і стала роздавати на цілування свою ручку від 10 до 15 доларів у нью-йоркському Мондей-морнінг — опера-клуб.

Навіть «принц» Борис пустився берега у Нью-Йорку.

Обриваючи лаври Родченка, він став займатися справжнім фотомонтажем, писав статті з колишнього придворного життя, точно перераховуючи, коли і з ким пиячили царі, ілюструючи фейлетони царями з примонтаженими їм на коліна балеринами, згадував, коли і з яким царем грав у карти, до речі і примонтувавши колишніх царів до пейзажів всесвітніх казино. Від цієї Борисової літератури занепали духом найзапекліші білогвардійці. Як, мовляв, з такими персонами провадити агітацію за воцаріння білогвардійщини? Навіть білі газети писали з

сумом — такі виступи зовсім засоплили ідею монархізму. Щойно привезені, ще не навчені білогвардійці тикаються по підприємствах, багатьох усиновив прихильний до всякої білини Форд.

Фордівські робітники показують таких російським новакам: дивіться, тут ваш цар працює. Цар працює мало, — є у Форда якийсь безсловесний наказ про негайне прийняття і неутруднення роботою тих російських білих, що найнялися до нього.

У Детройті багато величезних світових підприємств, наприклад, Парк Девіс — медикаменти. Але слава Детройта — автомобілі.

Не знаю, на скільки чоловік тут припадає один автомобіль (здається, на чотирьох), але я знаю, що на вулицях їх значно більше, аніж людей.

Люди заходять у магазини, контори, у кафе та їдальні, — автомобілі чекають їх біля дверей. Стоять суцільними рядами обабіч вулиці. Мітингами скупчилися на особливих, обпарканених майданах, де машини дозволяють ставити за 25—35 центів.

Увечері, щоб поставити автомобіль, треба з'їхати з головної вулиці у бічну, та й там поїздити хвилин з десять, а поставивши в обнесену загороду, чекати потім, поки її будуть виволікати з-поза тисяч інших машин.

А оскільки автомобіль більший за людину, а людина, яка вийде, теж сідає в автомобіль, — то непохитне враження: машин більше, аніж людей.

Тут фабрики:

Пакард,

Каділяк,

бр. Дейч, друга у світі — 1 500 машин за день.

Але над усім цим царює слово — Форд.

Форд укріпився тут, і 7 000 нових фордиків вибігають щодня з воріт його фабрики, яка безупинно працює вночі і вдень.

На одному кінці Детройта — Гайланд-парк з корпусами на 45 тисяч робітників, на другому — Ріверруж, з 60 тисячами. Та ще у Дірборні, за 17 миль від Детройта,— авіаскладальний завод.

На фордівський завод я йшов дуже схвильований. Його книга, видана у Ленінграді в 1923 році, уже має помітку — 45-а тисяча; фордизм — найпопулярніше слово організаторів праці; про підприємство Форда говорять

мало не як про річ, яку без всяких змін можна перенести у соціалізм.

Професор Лавров у передмові до 5-го видання Фордової книги пише: «З'явилась книга Форда... неперевершена модель автомобіля... послідовники Форда жалюгідні, причина цього криється у талановитості винайденої Фордом системи, яка, як всяка досконала система, тільки й гарантує найкращу організацію...» і т. ін., і т. ін.

Сам Форд говорить: мета його теорії — перетворити світ на джерело радості (соціаліст!); якщо ми не навчимося краще користуватися машинами, у нас не стане часу для того, щоб милуватися деревами і птахами, квітами і луками. «Гроші корисні лише остільки, оскільки вони сприяють життьовій свободі (капіталіста?)». «Якщо служиш ради самого служіння, ради задоволення, яке дається усвідомленням правоти справи, то гроші самі собою з'являються з лишком» (не помічав!). «Шеф (Форд) компаньйон свого робітника, а робітник товариш свого шефа». «Ми не хочемо важкої праці, яка виснажує людей. Кожен робітник Форда повинен і може обдумувати поліпшення справи, — і тоді він кандидат у Форди», і т. ін. і т. ін.

Я навмисно не зупиняюсь на цінних і цікавих думках книги, — про них набазікано досить, і не заради них книгу писано.

На завод водять групами, чоловік по 50. Напрям один, раз назавжди. Попереду фордівець. Ідуть один за одним, не зупиняючись.

Щоб одержати дозвіл, заповнюєш анкету в кімнаті, в якій стоїть вкритий написами ювілейний десятимільйонний форд. Кишені вам набивають фордівськими рекламами, що купами лежать на столах. У анкетників і провідників вигляд, немов у постарілих зазивайлів розпродажних магазинів, які вже вийшли на пенсію.

Пішли. Чистота вилизана. Ніхто не зупиниться ні на секунду. Люди в капелюхах ходять, поглядаючи, і роблять увесь час помітки на якихось аркушах. Очевидно, облік робочих рухів. Ні голосів, ні окремих погуркувань. Лише загальне серйозне гудіння. Обличчя зеленуваті, з чорними губами, як на кінозйомках. Це від довгастих ламп денного світла. За інструментальною, за штампувальною і ливарною починається славнозвісний фордівський ланцюг. Робота рухається перед робітником. Сідають голі шасі, так, наче автомобілі ще без штанів. Кладуть надколісні

крила, автомобіль рухається з вами разом до моторщиків, крани саджають кузов, підкочуються колеса, бубликами з-під стелі безперервно скочуються шини, робітники з-під ланцюга знизу щось підбивають молотком. На маленьких, низеньких вагонеточках липнуть робітники до боків. Пройшовши крізь тисячі рук, автомобіль набуває обрису на одному з останніх етапів, в авто сідає шофер, машина з'їжджає з ланцюга і сама викочується у двір.

Процес, вже знайомий по кіно, — але виходиш все-таки очманілий.

Ще крізь якісь побічні відділи (Форд всі частини своєї машини від нитки до скла робить сам), з паками вовни, з тисячами пудів колінчастих валів, які літають над головою на ланцюгах підйомних кранів, повз найпотужнішу в світі фордівську електростанцію, виходимо на Woodword-вулицю.

Мій співтовариш по оглядові — давній фордівський робітник, який, попрацювавши два роки, кинув роботу через сухоти, бачив завод в цілому теж уперше. Говорить із злістю: «Це вони парадну показують, ось я б вас повів у кузні на Рівер, де половина робітників у вогні, а друга в грязюці й воді».

Увечері мені говорили фордівці-робкори комуністичної чікагської газети «Дейлі Уоркер»:

— Погано. Дуже погано. Плювальниць немає. Форд не ставить, каже: «Мені не треба, щоб ви плювались, — мені треба, щоб було чисто, а якщо плюватися — треба вам купувати плювальниці самим».

...Техніка — це йому техніка, а не нам.

...Окуляри дає з товстим склом, щоб не вибило око — скло дороге. Людинолюбний. Це він тому, що при тонкому склі око вибиває і за нього треба платити, а на товстому тільки подряпини лишаються, око від них псується однаково років за два, але платити не доводиться.

...На їду 15 хвилин. Їж біля верстата, всухом'ятку. Йому б кодекс законів про працю з обов'язковою окремою їдальнею.

...Розрахунок — без усяких вихідних.

...А членам спілки й зовсім роботи не дає. Бібліотеки нема. Лише кіно, та й в ньому показують картини тільки про те, як швидше працювати.

...Думаєте, у нас нещасних випадків нема? Є. Тільки про них ніколи не пишуть, а поранених і вбитих вивозять

на звичайній фордівській машині, а не на червонохресній.

...Система його прикидається годинною (8-годинний робочий день), а справді — голісінька відрядність.

...А як із Фордом боротися?

...Шпигуни, провокатори і кланівці, всюди 80% іноземців.

...Як провадити агітацію 54 мовами?

О четвертій годині я дивився біля фордівських воріт, як виходила зміна, — люди валилися в трамваї і зразу ж засинали, знесилені.

У Детройті найбільша кількість розлук. Фордівська система робить робітників імпотентами.

ВІД'ЇЗД

Пристань компанії «Трансатлантік» в кінці 14-ої вулиці.

Чемодани поклали на безперервну висхідну стрічку з планками, щоб речі не скочувались. Речі побігли на другий поверх.

До пристані приставлений маленький пароплавчик «Рошамбо», який став ще меншим від сусідства величезної, як двоповерховий манеж, пристані.

Сходи з другого поверху презирливо спускалися вниз.

Проглянувши, відбирають випускні свідоцтва. Свідоцтво про те, що податки Америки з тих, хто заробив у ній, сплачені і що в країну ця людина в'їхала правильно, з дозволу начальства.

Подивилися квиток — і я на французькій території; назад під вивіску Френчлайн і під рекламу Бісквіт-компані-нейшенал — не можна.

Розглядаю востаннє пасажирів. Востаннє, тому що осінь — час бур, і люди будуть лежати лежма всі вісім днів.

Приїхавши у Гавр, я довідався, що на пароплаві, який вийшов водночас з нами від сусідньої пристані «Конард Лайн», шість чоловік проломили собі наскрізь носи, впавши на умивальник під час хитавиці, що перекочувала хвилі через всі палуби.

Пароплав поганенький — особливий тип: тільки перший і третій клас. Другого нема. Вірніше, є один другий. Їдуть або бідні, або ощадливі, та ще кілька американських

молодих людей, не ощадливих, не бідних, а посланих батьками навчатися мистецтв у Париж.

Відпливав, махаючи хусточками, вражаючий при в'їзді Нью-Йорк.

Повернувся поверхами сорока, наскрізний вікнами Метрополітен-більдінг. Накиданими кубами розвертається новий будинок телефонної станції, відійшло і на відстані стало видне зразу все гніздо хмарочосів: поверхів на 45 Бененсон-більдінг, два таких самих корсетних ящики, невідомих мені на ім'я, вулиці, ряди елевейтерів, нори підземок закінчилися пристанню. Потім будинки злилися зубчастою, урвистою скелею, над якою димарем зводився 57-поверховий Вульворт.

Замахнулася кулаком зі смолоскипом американська баба-свобода, прикривши задом в'язницю Острова Сліз.

Ми у відкритому поворотному океані. Добу не було ані хитавиці, ані вина. Американські територіальні води ще течуть під сухим законом. Через добу з'явилося і те, і те. Люди полягли.

Лишилося на палубі і в їдальнях чоловік 20, включаючи капітанів.

Шестеро з них — американські молоді люди: новеліст, два художники, поет, музикант і дівчина, яка, виряджаючи, влізла на пароплав і кохання ради поїхала навіть без французької візи.

Діячі мистецтва, збагнувши відсутність батьків і прогібішену, почали пити.

Годині о п'ятій бралися до коктейлів, під час обіду знищували все столове вино, після обіду замовляли шампанське, за десять хвилин до закриття набирали пляшок під кожен палець; випивши все, тинялися хиткими коридорами в шуканні сплячого офіціанта.

Кінчили пити за день до приплиття, по-перше, тому, що озвірілий від нескінченного шуму комісар клятвено обіцяв двох художників передати до рук французької поліції, не спускаючи на берег, а, по-друге, всі шампанські запаси було вже випито. Можливо, цим пояснювалась і комісарська грізність.

Окрім цієї компанії, тинявся лисий старий канадець, який весь час набридав мені любов'ю до росіян, співчутливо називаючи і розпитуючи мене про знайомства з колишніми живими і мертвими князями, які коли-небудь потрапляли на сторінки газет.

Плуталися між деренчливими столиками два дипломати: помічник парагвайського консула в Лондоні і чілійський представник у Лігу Націй. Парагваєць пив охоче, але ніколи не замовляв сам, а завжди в порядку вивчення нравів і спостереження за молодими американцями. Чілієць користувався кожною хвилиною прояснення погоди і вилазу жінок на палубу, щоб виявити свій темперамент чи хоч би сфотографуватися разом на фоні сирени або димаря. І, нарешті, іспанець-купець, який не знав ані слова англійською, а французькою лише:

— регарде —

навіть, здається, «мерсі» не знав. Але іспанець так уміло орудував цим словом, що, додавши жести і усмішки, він цілими днями перебігав від гурту до гурту у справжнісінькому розмовному ажіотажі.

Знову виходила газета, знову грали на швидкостях, знову відсвяткували томболу.

На зворотному безлюдді я намагався оформити основні американські враження.

Перше. Футуризм голої техніки поверхового імпресіонізму димів та дротів, що мав велике завдання революціонізування застиглої, заплилої селом психіки — цей первісний футуризм остаточно утверджений Америкою.

Кликати й віщувати тут не доводиться. Перевозь у Новоросійськ фордзони, як це робить Амторг.

Перед працівниками мистецтва постає завдання Лефу: не оспівування техніки, а приборкання її в ім'я інтересів людства. Не естетичне милування залізними пожежними драбинами хмарочосів, а проста організація житла.

Що автомобіль?.. Автомобілів багато, час подумати, щоб вони не смерділи на вулицях.

Не хмарочос — в якому жити не можна, а живуть.

З-під коліс линучих елевейтерів плює пилюка, і здається, — поїзди переїздять ваші вуха.

Не гуркіт оспівувати, а ставити глушителі — нам, поетам, треба розмовляти у вагонах.

Безмоторний політ, бездротовий телеграф, радіо, буси, що витісняють рейкові трамваї, собвеї, які занесли під землю всяку видимість.

Можливо, завтрашня техніка, помільйонюючи сили людини, піде шляхом знищення будівництва, гуркоту і іншої технічної зовнішності.

Друге. Поділ праці знищує людську кваліфікацію. Капіталіст, відокремивши і виділивши матеріально дорогий йому процент робітників (спеціалісти, жовті верховоди спілок і т. ін.), з рештою робітників поводиться, як з невичерпним товаром.

Хочемо — продамо, хочемо — купимо. Не погодитесь працювати — почекаємо, застрайкуєте — візьмемо інших. Покірливих і здібних облагодіємо, непокірливим — палиці казенної поліції, маузери і кольти детективів приватних контор.

Розумне роздвоєння робітничого класу на звичайних і привілейованих, неуцтво працею виснажених робітників, у яких після добре зорганізованого робочого дня не лишається сил, потрібних навіть для думки; деякий добробут робітника, що заробляє прожитковий мінімум, нездійсненна надія на багатство в майбутньому, яку смакують ретельними описами мільярдерів, що вийшли з чистильників; справжні воєнні фортеці на рогах багатьох вулиць — і грізне слово «депортація» далеко віддаляють будь-які певні надії на революційні вибухи в Америці. Хіба що відмовиться від яких-небудь оплат боргів революційна Європа. Або на одній простягнутій через Тихий океан лапі японці почнуть підстригати кігті. Тому засвоєння американської техніки і зусилля для другого відкриття Америки — для СРСР — завдання кожного, хто проїздить Америками.

Третє. Можливо, фантастика. Америка жиріє. Людей з двома мільйончиками доларів вважають небагатими юнаками-початківцями.

Гроші в позику даються всім — навіть римському папі, який купує палац навпроти, щоб цікаві не заглядали в його папські вікна.

Ці гроші беруться звідусіль, навіть з майже порожнього гаманця американських робітників.

Банки провадять шалену агітацію за робітничі вклади.

Ці вклади створюють поступово переконання, що треба дбати про проценти, а не про роботу.

Америка стане лише фінансовою лихварською країною.

Колишні робітники, які мають ще неоплачений розстрочний автомобіль і мікроскопічний будиночок, политий потом так, що не дивно, що він виріс і на другий поверх, —

цим колишнім може здаватися, що їхнє завдання — стежити, як би не загинули їхні папські гроші.

Може статися, що Сполучені Штати спільно стануть останніми збройними захисниками безнадійної буржуазної справи, — тоді історія зможе написати гарний, типу Уельса, роман «Боротьба двух світів».

Мета моїх нарисів — примусити у передчутті далекої боротьби вивчати слабкі і сильні сторони Америки.

«Рошамбо» увійшов у Гавр. Безграмотні будиночки, які лише по пальцях бажають рахувати поверхи, за годину відстані гавань, а коли ми вже прикручувались, берег заряснів обдертими каліками, хлопчиськами.

З пароплава кидали непотрібні центи (вважається — «щастя»), і хлопчиська, давлячи один одного, дориваючи подрані сорочки зубами і пальцями, впивались у мідяки.

Американці жирно посміювалися з палуби і клацали моментальними.

Ці жебраки постають передо мною символом прийдешньої Європи, якщо вона не облишить плазувати перед американською і всякою іншою грошвою.

Ми їхали до Парижа, пробиваючи тунелями нескінченні гори, що лягли впоперек дороги.

Проти Америки жалюгідні халупи. Кожен вершок землі взятий віковою боротьбою, віками виснажується і з аптечною дріб'язковістю використовується під фіалки або салат. Але навіть це, зневажуване за будиночок, за земельку, за своє, навіть це віками обдумане чіпляння здалося мені тепер надзвичайною культурою в порівнянні з бівуачним устроєм, рвацьким характером американського життя.

Зате до самого Руана на безкраїх каштанних польових дорогах, на найгустішому клапті Франції ми зустріли лише один автомобіль.

1925 — 1926

АМЕРИКА В БАКУ

Баку я бачив тричі.

Вперше — вісімнадцять років тому. Здалека.

За Тифлісом почалися дивні речі: пісок — спочатку звичайний, потім пустельний, без всякої землі, і нарешті — жирний, чорний. За пустелею — море, що білою сіллю вилизує берег. По смужці берега бурі верблюди, які на ходу видирають безлистий кущ. Вночі почалися дикі будівлі — наче вийнято чорні колодязні діри і нашвидку оббито дошками. Будівлі облягли весь обрій, вибігали назустріч, здиралися на гори, відходили в глибочінь і товпились тисячами. Коли під'їхали ближче, у вишок виросли величезні чорні кудли, вітер за ці кудли видрав з колодязів вогонь, від вогню шарахнулись тіні і стали гойдати фантастичне вишкове місто. Горіло в трьох місцях. Навіть на годину загнувши від Баку до Дербента, бачили заграву.

Промисли горіли завжди.

Вдруге я бачив Баку в 13-м.

Кілька годин — від лекції до поїзда. Мене повели дивитися місто; Каспійське море, садовлять бульвар, театр Маїлова, Дівоча башта, парапет.

— Чи не можна на промисла? — натякнув я.

— Киньте! — відповідали мені. — Що ж там дивитися! Чорне брудне місто. Промисла теж — бруд та нафта. От хіба що вночі, коли фонтани горять....

Тепер перший же зустрічний спитав:

— Ви бачили промисла?

Другий:

— Ви вже були в Чорному місті?

— Як вам подобається Разінське селище?

— От побувайте на заводі Шмідта...

— Подивіться ленінські...

І т. ін., і т. ін.

Увесь інтерес міста обертається навколо промислів. Не тільки інтерес видобутку і прибутку, а ввесь інтерес уваги, культури, піднесення.

Чорне місто.

Тепер уже назва «Чорне» старіє.

Зносяться дрібні відсталі заводики фірм, що колись конкурували одна з одною, і вся будівна енергія кидається на розширення, зміцнення великих, за останнім словом устаткованих заводів на зразок колишнього Нобеля. Залізний і сталевий брухт звозиться на фабрику Шмідта, і знову підуть у роботу раніш не придатні мільйони пудів. Замість вітчизняних халуп з паршивим «димом вітчизни» виводяться і ростуть робітничі селища, з будинками в терасах, з електрикою, на газі. В Разінському, в Романинському і Балаханському селищах уже зникли чорнота і дим.

І Чорне і біліюче місто — звичайно, не випадковість і не благодійність. Це — віддзеркалення, це — продовження способів видобутку нафти.

В здивуванні ходжу по промислах.

Ось стара желонна вишка. Прабабка бруду і кіптю чорного селища.

До неї не те що не підійти в калошах, до неї в човні не підпливеш.

Височезні оббиті дверці для підняття і спуску желонки (желонка — довга труба-відро на 6, на 8 пудів нафти). Щоб виволокти її із свердловини, торохтить машина, схожа на пароплавну лебідку, і 4—8 чоловік пораються навколо всієї цієї ахінеї, опускають желонку, потім людина на верхівці дивиться, щоб її підтягли на потрібну височину, двоє, розгойдуючи, підводять її на нафтовий бак, і вона випльовує густу брудну рідину і в бак, і в вічі, і на одяг, і навколо. З перервами тече по відкритих жолобах в чеканні недокурка незахищена нафта.

Хіба раніше можна було цей морок упорядкувати? 200 хазяїв і хазяйчиків конкурували, бились і розкрадали нафту на цьому маленькому клаптикові землі.

Розкрадали, тому що по-рвацькому вибиралася нафта, заливались водою незакріплені заради економії свердловини.

Найвище щастя — фонтан. Півмільйона пудів нафти викине він за день — це 200—300 золотих тисяч Мантащовим, Тамашовим, Нобелям. І якщо в когось забив фонтан, сусід гарячково починає копати поряд, тут не до американізації добування, тут не до закріплювання. Фонтан надривався, давши півмільйона пудів на день і вичерпавшись, тоді як за правильні місяці він дав би мільйони пудів. Економія? Економія на вигодах, на робітничих житлах.

Скидайте калоші, випустіть кінчик білої хусточки і в кремових (коли хочете) брюках прямуйте на сьогоднішні промисли.

Низенький ляльковий будинок — просто кімната з червоною покрівлею. На рівні аршина від землі щілина, із щілини довгі тонкі залізні лапи, що шарпають важіль глибокого насоса і без зупинок викачують нафту в глухі труби, з труб — у відкритий бак. А під покрівлею мотор сил на 60 (а раніше 90 сил на одне тартання) крутить груповий прилад, що смокче нафту відразу з двадцяти свердловин. По вилизаній підлозі ходить лише одна людина, та й та може вийти без шкоди хоч на дві години. До революції спробували глибокі насоси і кинули — занадто довгий спосіб. Враз розбагатіти веселіше. Залишилось 10—12 насосів.

А групових, «колективних» приладів — жодного. Де ж заводчикам спільно, — поб'ються. А тепер 40 групових приладів, та ще ж і прилади самі на нашому заводі на 50% зроблені, а перші йшли з Америки. Глибоких насосів 1200, і гордістю стоїть тисячна «вишка» на промислі Кірова, устаткована на честь XV бакинської партконференції. Це із загальної кількості 2350 працюючих вишок. Ще півтори тисячі свердловин ждуть своєї черги.

Непотрібний дорогий ліс вишок знімають, везуть на інші нові будови.

Робилось не відразу.

Напомацки, з чуток конструювали машини, які стоять по Америці. А коли дорвалися до американських, побачили, що набрехали не дуже, а де в чому й перевершили свої сталеві ідеали.

1926

ЯК РОБИТИ ВІРШІ?

I

Я повинен писати на цю тему.

На різних літературних диспутах, у розмові з молодими працівниками різних виробничих асоціацій слова (рап, тап, пап та ін.), в розправі з критиками мені часто доводилось якщо не розбивати, то хоча б дискредитувати стару поетику. Саму, ні в чім не повинну стару поезію, звичайно, зачіпали мало. Їй попадало тільки, коли завзяті захисники старого мотлоху ховалися від нового мистецтва за пам'ятникові зади́.

Навпаки, знімаючи, громлячи й перевертаючи пам'ятники, ми показували читачам Великих із цілком невідомого, невивченого боку.

Дітей (молоді літературні школи так само) завжди цікавить, що́ всередині картонного коня. Після роботи формалістів нутрощі паперових коней та слонів зрозумілі. Якщо коні при цьому трохи попсувались — пробачте! З поезією минулого лаятися не доводиться — це нам учбовий матеріал.

Наша постійна й головна зненависть звалюється на романсово-критичну обивательщину. На тих, хто всю велич старої поезії вбачає в тому, що й вони так само любили, як Онєгін Татьяну (співзвучність до душі!), в тому їм і поети зрозумілі (вивчились в гімназії!), що ямби голублять їхнє також вухо. Нам ненависна ця легковажна свистопляска через те, що вона утворює навколо важкої і важливої поетичної справи атмосферу статевого здригання та завмирання, віри в те, що тільки вічну поезію не бере жодна діалектика і що єдиним виробничим

процесом є натхненне задирання голови, в дожиданні, поки небесна поезія-дух зійде на лисину у вигляді голуба, павича або страуса.

Викрити цих панів неважко.

Досить порівняти татьянівське кохання і «науку, яку прославив ще Назон», з проектом закону про шлюб, прочитати про пушкінський «розчарований лорнет» донецьким шахтарям чи бігти попереду першотравневих колон і голосити: «Мій дядько чесний без догани!»

Навряд щоб після такої спроби в якого-небудь молодого, що аж горить віддати свою силу революції, виникне серйозне бажання братися до стародавньопоетичного ремесла.

Про це багато писалось і говорилось. Гучне схвалення аудиторії завжди бувало на нашому боці. Але вслід за схваленням підносяться скептичні голоси:

— Ви тільки руйнуєте і нічого не створюєте. Старі підручники погані, а де нові? Дайте нам правила вашої поетики! Дайте підручники!

Посилання на те, що стара поетика існує півтори тисячі років, а наша років із тридцять — відмовка, яка мало чому допомагає.

Ви хочете писати і хочете знати, як це робиться? Чому річ, написану за всіма шенгелівськими правилами, з повними римами, ямбами й хореями, відмовляються вважати за поезію? Ви вправі вимагати від поетів, щоб вони не забирали з собою в домовину секретів свого ремесла.

Я хочу написати про своє діло не як начотчик, а як практик. Ніякого наукового значення моя стаття не має. Я пишу про свою роботу, яка, за моїми спостереженнями і за переконанням, в основному мало чим відрізняється від роботи інших професіоналів-поетів.

Іще раз найрішучіше застерігаю: я не даю жодних правил для того, щоб людина стала поетом, щоб вона писала вірші. Таких правил взагалі немає. Поетом називається людина, яка, власне, й творить оті самі поетичні правила.

У сотий раз наводжу мій набридлий приклад-аналогію.

Математик — це людина, яка створює, доповнює, розвиває математичні правила, людина, яка вносить нове в математичні знання. Людина, яка вперше сформулювала, що «два і два чотири» — великий математик, якщо

навіть вона здобула цю істину додаванням двох недокурків до двох недокурків. Усі подальші люди, хоча б вони додавали незмірно більші речі, наприклад, паровоз до паровоза, — всі ці люди — не є математики. Це твердження аж ніяк не применшує праці людини, яка додає паровози. Її робота в дні транспортної розрухи може бути в сотні разів цінніша від голої арифметичної істини. Але не треба звітність по ремонту паровозів посилати до математичного товариства і вимагати, щоб вона розглядалась там поряд з геометрією Лобачевського. Це розлютує планову комісію, спантеличить математиків, поставить у безвихідь тарифікаторів.

Мені скажуть, що я ломлюся у відчинені двері, що це ясно й так. Нічого подібного.

80% римованих дурниць друкується нашими редакціями тільки через те, що редактори або не мають жодного уявлення про попередню поезію або не знають, для чого поезія потрібна.

Редактори знають лише «мені подобається» або «не подобається», забуваючи, що і смак можна і треба розвивати. Майже всі редактори скаржились мені, що вони не вміють повертати віршові рукописи, не знають, що сказати при цьому.

Грамотний редактор повинен був би сказати поетові: «Ваші вірші дуже правильні, їх складено за третім виданням посібника з віршування М. Бродовського (Шенгелі, Греча і т. д. і т. д.), всі ваші рими — випробувані рими, які давно є в повному словнику російських рим Н. Абрамова. Через те, що в мене добрих нових віршів зараз немає, я охоче візьму ваші, сплативши за них, як за працю кваліфікованого переписувача, по 3 крб. за аркуш, при умові подання трьох копій».

Поетові не буде чим крити. Поет або кине писати або візьметься до віршів як до діла, що вимагає більшої праці. У всякому разі поет кине заноситись перед працюючим хронікером, у якого хоча б нових подій є на його три карбованці за замітку. Адже хронікер штани рве по скандалах та пожежах, а такий поет тільки слину витрачає на перегортання сторінок.

В ім'я піднесення поетичної кваліфікації, в ім'я розвитку поезії в майбутньому треба кинути виділення оцього найлегшого діла з решти видів людської праці.

Застерігаю: створення правил — це не є сама по собі

мета поезії, інакше поет вироджується в схоласта, що вправляється в складанні правил для неіснуючих або непотрібних речей та становищ. Наприклад, ні до чого було б вигадувати правила для обрахунку зірок на повному велосипедному ходу.

Становища, які вимагають формулювання, вимагають **правил**, — висуває життя. Способи формулювання, мета правил визначаються класом, вимогами нашої боротьби.

Наприклад: революція викинула на вулицю кострубатий говір мільйонів, жаргон околиць полився через центральні проспекти; розслаблена інтелігентська мовочка з її вихолощеними словами: «ідеал», «принципи справедливості», «божественне начало», «трансцендентальний лик Христа й Антихриста», — всі ці слова, що їх пошепки вимовляють по ресторанах, — зім'яті. Це — нова стихія мови. Як її зробити поетичною? Старі правила з «очами, ночами» та александрійським віршем не годяться. Як ввести розмовну мову в поезію і як вивести поезію із оцих розмов?

Плюнути на революцію в ім'я ямбів?

Мы стали злыми и покорными,
Нам не уйти.
Уже развел руками черными
Викжель пути.

(З. Гіппіус)

Ні! Безнадійним є складати в чотиристопний амфібрахій, вигаданий для шепотіння, розпираючий гуркіт революції!

Герои, скитальцы морей, альбатросы,
Застольные гости громовых пиров,
Орлиное племя, матросы, матросы,
Вам песнь огневая рубиновых слов.

(Кирилов)

Ні!

Відразу дати всі права громадянства новій мові: вигукові — замість співу, гуркотові барабана — замість колискової пісні:

Революционный держите шаг!

(Блок)

Разворачивайтесь в марше!

(Маяковський)

Мало того, щоб давались зразки нового вірша, правила діяння словом на юрби революції, — треба, щоб

розрахунок цього діяння робився на максимальну допомогу своєму класу.

Мало сказати, що «неугомонный не дремлет враг» (Блок). Треба точно вказати або хоча б дати безпомилково уявити постать цього ворога.

Мало, щоб розверталися в марші. Треба, щоб розвертались за всіма правилами вуличного бою, забираючи до рук робітників, що повстають, — телеграф, банки, арсенали.

Звідси:

Ешь ананасы,
рябчиков жуй,
день твой последний приходит, буржуй...

(Маяковський)

Навряд щоб такий вірш узаконила класична поезія. Греч в 1820 р. не знав частівок, але якби він їх знав, він написав би про них, напевне, так само, як про народний віршовиклад, — презирливо: «Сии стихи не знают ни стоп, ни созвучий».

Але ці рядки усиновила петербурзька вулиця. На дозвіллі критики можуть поміркувати, на підставі яких правил усе це зроблено.

Новизна в поетичному творі обов'язкова. Матеріал слів, словесних сполучень, що потрапляє до рук поета, мусить бути переопрацьований. Якщо на роблення вірша пішов старий словесний брухт, він повинен бути в строгій відповідності до кількості нового матеріалу. Від кількості та якості цього нового залежатиме — чи придатний буде такий сплав до вжитку.

Новизна, звичайно, не передбачає постійного прорікання небувалих істин. Ямб, вільний вірш, алітерація, асонанс творяться не щодня. Можна працювати і над їх продовженням, впровадженням, розповсюдженням.

«Двічі по два чотири» — само по собі не живе і жити не може. Треба вміти застосовувати цю істину (правила застосування). Треба зробити цю істину легкою до запам'ятування (знову правила), треба показати її нехитність на ряді фактів (приклад, зміст, тема).

Звідси зрозуміло, що описові, відображенню дійсності в поезії нема самостійного місця. Така робота потрібна, але вона повинна бути розцінювана як робота секретаря великих людських зборів. Це звичайне «слухали — ухвалили». У цьому трагедія попутництва: і почули п'ять

років перегодом і ухвалили пізненько, — коли вже інші виконали!

Поезія починається там, де є тенденція.

По-моєму, вірш: «Выхожу один я на дорогу...» це — агітація за те, щоб дівчата гуляли з поетами. Одному, бачте, нудно! Ех, дати б такої сили вірш, який закликав би об'єднуватися в кооперативи!

Старі посібники з віршування такими безумовно не були. Це тільки опис історичних, узвичаєних способів писання. Правильно ці книги називати не «як писати», а «як писали».

Кажу чесно. Я не знаю ні ямбів, ні хореїв, ніколи не розрізняв їх і розрізняти не буду. Не тому, що це важка справа, а тому, що мені в моїй поетичній роботі ніколи з цими речами не доводилося мати справи. А якщо уривки таких метрів і зустрічались, то це просто записане на слух, оскільки ці набридлі мотиви надто часто зустрічаються — вроді: «Вниз по матушке по Волге».

Я багато разів брався до цієї науки, розумів цю механіку, а потім забував знову. Ці речі, що забирають в поетичних підручниках 90%, в практичній роботі моїй не зустрічаються і в трьох!

В поетичній роботі є лише кілька загальних правил для початку поетичної роботи. І то ці правила — чиста умовність. Як у шахах. Перші ходи майже одноманітні. Та вже з наступного ходу ви починаєте придумувати нову атаку. Найгеніальніший хід не може бути повторений за даної ситуації в наступній партії. Збиває противника лише несподіваність ходу.

Цілком як несподівані рими у вірші.

Які ж дані потрібні для початку поетичної роботи?

Перше. Наявність такого завдання в суспільстві, вирішити яке можливо лише поетичним твором. Соціальне замовлення. (Інтересна тема для спеціальної роботи про невідповідності соціального замовлення до замовлення фактичного.)

Друге. Точне знання або, вірніш, відчуття бажань вашого класу (чи групи, яку ви репрезентуєте) в цьому питанні, себто цільове настановлення.

Третє. Матеріал. Слова́. Постійне поповнення сховищ, сараїв вашого черепа потрібними, виразними, рідкісними, винайденими, оновленими, створеними та всякими іншими словами.

Четверте. Обладнання підприємства і знаряддя виробництва. Перо, олівець, друкарська машинка, телефон, костюм для відвідування нічліжки, велосипед для їзди по редакціях, зорганізований стіл, парасолька, щоб писати під дощем, житлоплоща на певну кількість кроків, які потрібно робити для праці, зв'язок з бюро вирізок для присилки матеріалу з питань, що хвилюють провінції, і т. ін. і т. п. , і навіть люлька та цигарки.

П'яте. Навички й засоби обробки слів, нескінченно індивідуальні, що приходять лише разом з роками щоденної роботи: рими, розміри, алітерації, образи, зниження стилю, пафос, кінцівка, наголовок, накреслення і т. д. і т. д.

Наприклад: соціальне завдання — дати слова для пісень червоноармійцям, що йдуть на пітерський фронт. Цільове настановлення — розбити Юденича. Матеріал — слова солдатського лексикону. Знаряддя виробництва — недогризок олівця. Прийом — римована частівка.

Наслідок:

Милкой мне в подарок бурка
и носки подарены.
Мчит Юденич с Петербурга,
как наскипидаренный.

Новизна чотиривірша, що виправдовує створення цієї частівки,— в римі «носки подарены» і «наскипидаренный». Ця новизна робить річ потрібною, поетичною, типовою.

Щоб частівка діяла, потрібен прийом несподіваного римування при повній невідповідності першого двоhяддя другому. Причому перше двоҏяддя може бути назване допоміжним.

Навіть оці загальні початкові правила поетичної роботи дадуть більше можливостей, ніж тепер, для тарифікації і для кваліфікації поетичних творів.

Моменти матеріалу, обладнання і прийому можуть бути просто зараховувані як тарифні одиниці.

Соціальне замовлення є? Єсть. 2 одиниці. Цільове настановлення? 2 одиниці. Заримовано? Іще одиниця. Алітерації? Іще піводиниці. Та за ритм одиниця, — дивний розмір вимагав їзди в автобусі.

Хай не посміхаються критики, але ж я вірші якогонебудь аляскинського поета (при однакових здібностях,

звичайно) розцінював би вище, ніж, скажімо, вірші ялтинця.

Ще б пак! Аляскинцю і мерзнути треба, і шубу купувати, й чорнило у нього в самописній ручці замерзає. А ялтинець пише на пальмовому фоні, в місцях, де й без віршів добре.

Така сама ясність вноситься і в кваліфікацію.

Вірші Дем'яна Бєдного — це правильно зрозуміле замовлення на сьогодні, точне цільове настановлення — потреби робітників і селян, слова напівселянського вжитку (з домішкою відмираючих поетичних римувань), баєчний прийом.

Вірші Кручоних: алітерація, дисонанс, цільове настановлення — допомога майбутнім поетам.

Тут не доведеться займатися метафізичним питанням, хто кращий: чи Дем'ян Бєдний чи Кручоних. Це поетичні праці з різних складових частин, в різних площинах, і кожна з них може існувати, не витісняючи одна одну і не конкуруючи.

З моєї точки зору, найкращим поетичним твором буде той, який написано за соціальним замовленням Комінтерну, який має цільове настановлення на перемогу пролетаріату і який переказано новими словами, виразними і зрозумілими для всіх, зроблено на столі, обладнанім за НОТ'ом і приставлено до редакції аеропланом. Я настоюю — аеропланом, оскільки поетичний побут — це теж один з найважливіших факторів нашого виробництва. Звичайно, процес підрахунку та обліку поезії значно тонший і складніший, аніж це показано у мене.

Я навмисне загострюю, спрощую і карикатурю думку. Загострюю для того, щоб різкіш показати, що суть сучасної роботи над літературою не в оцінці з точки зору смаку тих чи інших готових речей, а в правильному підході до вивчення самого виробничого процесу.

Смисл даної статті аж ніяк не в міркуванні про готові зразки та прийоми, а в спробі розкрити самий процес поетичного виробництва.

Як же робиться вірш?

Робота починається задовго до одержання, до усвідомлення соціального замовлення.

Попередня поетична робота провадиться безперервно.

Добру поетичну річ можна зробити в строк, тільки маючи великий запас попередніх поетичних заготовок.

Наприклад, зараз (пишу тільки про те, що моментально спало на думку) мені свердлить мозок хороше прізвище «господин Глицерон», що прийшло випадкове під час якоїсь перекрученої розмови про гліцерин.

Є й хороші рими:

(И в небе цвета) *крем*
(вставал суровый) *Кремль.*
(В Рим ступайте, к французам) к *немцам*
(Там ищите приют для) *богемца.*
(Под лошадиный) *фырк*
(когда-нибудь я добреду до) *Уфы.*
Уфа
глуха.

Або:

(Окрашены) *нагусто*
(и дни и ночи) *августа*
і т. д. і т. д.

Єсть розмір, що подобається мені, якоїсь американської пісеньки, яка вимагає іще зміни й русифікування.

Хат Хардет хена
Ди вемп оф совена
Ди вемп оф совена
Джи-эй.

Єсть міцно викроєні алітерації з приводу побаченої мимохідь афіші з прізвищем «Нита Жо»:

Где живет Нита Жо?
Нита ниже этажом.

Або з приводу фарбувальні Ляминої:

Краска дело мамино —
Моя мама Лямина.

Єсть теми різної ясності й каламутності.

1) Дощ в Нью-Йорку.

2) Проститутка на бульварі Капуцинів у Парижі. Проститутка, кохати яку вважається особливо шикарним через те, що вона з однією ногою, другу ногу їй відрізано, здається, трамваєм.

3) Старик при вбиральні у величезному геслерівському ресторані в Берліні.

4) Величезна тема про Жовтень, яку не доробити, не поживши на селі, і т. д. і т. д.

Усі ці заготовки складено в голові, особливо трудні — записано.

Спосіб майбутнього їх застосування мені невідомий, але я знаю, що застосовано їх буде всі.

На ці заготовки у мене іде увесь мій час. Я витрачаю на них від 10 до 18 годин на добу і майже завжди щонебудь мурмочу. Зосередженням на цьому пояснюється горезвісна поетична розкиданість.

Робота над цими заготовками проходить у мене з таким напруженням, що я в дев'яноста із ста випадків знаю навіть місце, де на протязі моєї п'ятнадцятирічної роботи прийшли і набрали остаточного оформлення ті чи інші рими, алітерації, образи і т. д.

Улица.

Лица У... (Трамвай від Сухарєвої башти до Стріт. воріт 13 р.).

Угрюмый дождь скосил глаза, —

А за... (Страстний монастир 12 р.).

Гладьте сухих и черных кошек. (Дуб в Кунцеві 14 р.).

Леевой.

Левой. (Візник на Набережній 17 р.).

Сукин сын Дантес. (В поїзді біля Митіщ 24 р.).

І т. д. і т. д.

Ця «записна книжка» — одна з головних умов для роблення с п р а в ж н ь о ї речі.

Про цю книжку пишуть звичайно лише після письменницької смерті, вона роками валяється в смітті, вона друкується посмертно після «закінчених речей», але для письменника ця книга — все.

У поетів-початківців ця книжка, природна річ, відсутня, відсутня практика і досвід. З р о б л е н і рядки рідкісні, і через те вся поема водяниста, довга.

Початківець ні при яких здібностях не напише відразу міцної речі; з другого боку, перша робота завжди «свіжіша», бо в неї увійшли заготовки всього попереднього життя.

Тільки наявність старанно обдуманих заготовок дає мені змогу встигати з річчю, оскільки норма мого виробітку при справжній роботі це 8—10 рядків на день.

Поет кожну зустріч, кожну вивіску, кожну подію за всіх умов розцінює лише як матеріал для словесного оформлення.

Раніше я так влазив у цю роботу, що навіть боявся

вимовляти слова та речення, які здавались мені потрібними для майбутніх віршів — ставав похмурим, нудотним і небалакучим.

Року тринадцятого, повертаючись із Саратова до Москви, я з метою доведення якійсь вагонній супутниці своєї лояльності сказав їй, що я «не мужчина, а хмарина в штанах». Сказавши, я зараз же збагнув, що це може знадобитися для вірша, а раптом воно розійдеться усно і буде розбазарено марно? Страшенно занепокоєний, я з півгодини допитував дівчину навідними запитаннями і заспокоївся, тільки переконавшися, що мої слова уже вилетіли в неї із другого вуха.

Через два роки «хмарина в штанах» стала потрібна мені для назви цілої поеми.

Я два дні думав над словами про ніжність самітної людини до єдиної коханої.

Як він буде берегти й кохати її?

Я ліг на третю ніч спати з головним болем, нічого не придумавши. Уночі визначення прийшло.

Тело твое
буду беречь и любить,
как солдат, обрубленный войною,
ненужный, ничей,
бережет
свою единственную ногу.

Я схопився, напівпрокинувшись. У темряві обвугленим сірником записав на коробці з-під цигарок — «единственную ногу» і заснув. Вранці я години зо дві думав, що це воно за «единственная нога» записана на коробці і як вона сюди потрапила.

Уловлювана, але ще не вловлена за хвіст рима отруює існування: розмовляєш не розуміючи, їси не розбираючи, і не спатимеш, майже бачачи риму, що літає перед очима.

З легкої руки Шенгелі у нас почали ставитись до поетичної роботи як до легкої дрібнички. Є навіть молодці, які перевершили професора. Ось, наприклад, із об'яв харківського «Пролетария» (№ 256):

«Як стати письменником.

Докладніше за 50 коп. марками. Ст. Слов'янськ, Донецької залізниці, поштова скринька № 11».

Чого вам ще треба?!

А втім, це продукт дореволюційний. Вже додатком

до журналу «Развлечение» розсилалась книжиця «Як за 5 уроків стати поетом».

Я думаю, що навіть мої невеличкі приклади ставлять поезію в ряд найтрудніших справ, якою вона і є в дійсності.

Ставлення до рядка повинно дорівнювати ставленню до жінки в геніальному чотиривірші Пастернака:

В тот день тебя от гребенок до ног,
как трагик в провинции драму Шекспирову,
таскал за собою и знал на зубок,
шатался по городу и репетировал.

У наступному розділі я спробую показати розвиток цих попередніх умов роблення вірша на конкретному прикладі писання одного із віршів.

2

Найбільш дійовим з останніх моїх віршів я вважаю — «Сергею Есенину».

Для нього не довелося шукати ані журналу, ні видавця, — його переписували до видрукування, його потай витягли з набору й надрукували в провінціальній газеті, читання його вимагає сама аудиторія, під час читання чути, як літають мухи, після читання люди тиснуть лапи, в кулуарах казяться і вихваляють; в день виходу з'явилась рецензія, що складалась водночас із лайки й компліментів.

Як робився цей вірш?

Єсеніна я знав давно — років з десять, дванадцять. Вперше я його зустрів у личаках і в сорочці з якимись вишивками у хрещики. Це було в одній з хороших ленінградських квартир. Знаючи, з яким задоволенням справжній, а не декоративний селюк міняє своє вбрання на штиблети й піджак, я Єсеніну не повірив. Він мені видався оперетковим, бутафорським. Тим більше, що він уже писав вірші, які подобались, і, очевидно, карбованці на чоботи знайшлися б.

Як людина, що свого часу вже попоносила й відставила жовту кофту, я діловито розпитався щодо одягу:

— Це ж як, для реклами?

Єсенін відповідав мені голосом таким, яким заговорила б, мабуть, олива, коли б ожила.

Щось на зразок:

— Ми сільські, ми оцього вашого не розуміємо... ми вже як-небудь... по-нашому... у споконвічному, одвічному...

Його дуже талановиті і дуже сільські вірші нам, футуристам, звичайно, були ворожі.

Та хлопець він був немовби смішний і милий.

Виходячи, я сказав йому про всяк випадок:

— Б'юсь об заклад, що ви всі оці личаки та півнички-гребінчики покинете!

Єсенін заперечував з переконливим завзяттям. Його відтягнув убік Клюєв, немов мамаша, яка відтягує розбещувану доньку, коли боїться, що в самої доньки не вистачить сил та бажання чинити опір.

Єсенін мелькав. Впритул я його зустрів уже після революції у Горького. Я зразу ж з усією властивою мені неделікатністю заволав:

— Віддавайте парі, Єсенін, на вас і піджак і галстук!

Єсенін озлився і почав заводитись.

Потім стали траплятися мені єсенінські рядки та вірші, які не могли не подобатись, як-от:

Милый, милый, смешной дуралей... і т. д.
Небо колокол, месяц язык... та ін.

Єсенін вибирався із ідеалізованої селюківщини, але вибирався, звичайно, з провалами, і поряд з

Мать моя родина,
Я большевик...

з'являлась апологія «корови». Замість «пам'ятника Марксу» вимагався коров'ячий пам'ятник. Не молоконосній корові, а корові-символу, корові, що вперлася рогами в паровоз.

Ми лаялися з Єсеніним часто, криючи його найбільше за імажинізм, що навколо нього розрісся.

Потім Єсенін виїхав до Америки і ще кудись там і повернувся з ясним потягом до нового.

На жаль, у цей період з ним частіш доводилось зустрічатися в міліцейській хроніці, аніж в поезії. Він швидко і слушно вибував із списку здорових (я маю на увазі мінімум, який від поета вимагається) працівників поезії.

Під цей час я зустрічався з Єсеніним кілька разів, зустрічі були елегійні, без найменших чвар.

Я з задоволенням дивився на еволюцію Єсеніна від імажинізму до ВАПП'у. Єсенін із зацікавленістю говорив про чужі вірші. Була одна нова риса у найсамозакоханішого Єсеніна: він з деякою заздрістю ставився до всіх поетів, які органічно з'єдналися з революцією, з класом і бачили перед собою великий і оптимістичний шлях.

У цьому, як на мене, корінь поетичної нервозності Єсеніна і його незадоволеності з себе, незадоволеності, яка розпиралась вином та черствими і невмілими відносинами тих, хто його оточував.

Останнього часу в Єсеніна з'явилась навіть якась явна симпатія до нас (лефівців): він ішов до Асєєва, дзвонив телефоном до мене, іноді просто намагався навертатися на очі.

Він обрезкнув трохи і обвиснув, але все ще був поєсенінському елегантний.

Остання зустріч з ним справила на мене важке і велике враження. Я зустрів біля каси Держвидаву людину, яка кинулась до мене з опухлим обличчям, з галстуком, збитим набік, у шапці, що ледве трималася, зачепившись за русяве пасмо. Від нього та від двох його темних (для мене, в усякому разі) супутників відгонило спиртним перегаром. Я буквально ледве впізнав Єсеніна. Ледве відкрутившися від негайної ж вимоги пити, підкріплюваної помахуванням рясними червінцями, я цілий день повертався до його важкого вигляду і ввечері, розуміється, довго розмовляв (на жаль, у всіх і завжди така справа на цьому й обмежується) з товаришами, що треба ж якось за Єсеніна взятись. Ті і я лаяли «оточення» і розійшлися з переконанням, що Єсеніна доглядають його друзі-єсенінці.

Вийшло не так. Кінець Єсеніна засмутив, засмутив по-звичайному, по-людському. Але відразу цей кінець здався цілком природним і логічним. Я довідався про це вночі, — засмучення, мабуть, так би й залишилось засмученням, мабуть, і розвіялося б трохи до ранку, але вранці газети принесли передсмертні рядки:

> В этой жизни умирать не ново,
> Но и жить, конечно, не новей...

Після цих рядків смерть Єсеніна стала літературним фактом.

Відразу стало ясно, скількох хитких цей сильний вірш, саме — в і р ш підведе під петлю і револьвер.

І ніякими, ніякими газетними аналізами та статтями цього вірша не анулюєш.

Проти цього вірша можна і треба боротися віршем, і т і л ь к и в і р ш е м.

Так поетам СРСР було дано соціальне замовлення написати вірш про Єсеніна. Замовлення виключне, важливе й термінове, оскільки єсенінські рядки почали діяти швидко і без промаху. Замовлення прийнято багатьма. Але що написати? Як написати?

З'явилися вірші, статті, спогади, нариси і навіть драми. По-моєму, 90% написаного про Єсеніна просто дурниці або шкідливі дурниці.

Нікчемні вірші єсенінських друзів. Їх ви завжди відрізните по звертанню до Єсеніна, вони називають його по-сімейному — «Серёжа» (звідки оце непідхоже слово взяв і Безименський). «Серёжа» як літературний факт — не існує. Є поет — Сергій Єсенін. Про такого просимо й говорити. Запровадження сімейного слова «Серёжа» відразу розриває соціальне замовлення і метод оформлення. Велику, важку тему слово «Серёжа» зводить до рівня епіграми чи мадригалу. І ніякі сльози поетичних родичів не допоможуть. По-поетичному ці вірші не можуть вражати. Ці вірші викликають сміх і роздратування.

Вірші єсенінських «ворогів», хоч і примирених його смертю, це — попівські вірші. Ці просто відмовляють Єсеніну в поетичнім похороні через самий факт самогубства.

Но такого злого хулиганства
Мы не ждали даже от тебя...
(Здаеться, Жаров)

Вірші цих — це вірші людей, що, погано зрозумівши, нашвидку виконують соціальне замовлення, в якому цільове настановлення зовсім не пов'язане з прийомом і запроваджується фейлетонний стильок, який в даному трагічному випадку абсолютно не діє.

Вирване із складної соціальної і психологічної обстановки самогубство, з його моментальним не мотивованим запереченням (а як же інакше?!) — пригнічує фальшивістю.

Мало допоможе для боротьби із шкідливістю останнього єсенінського вірша і проза про нього.

Починаючи з Когана, який, по-моєму, вивчав марксизм не за Марксом, а постарався вивести його самостійно із вислову Луки: «блохи всі не плохі, всі чорненькі і всі плигають», — який вважає цю істину за найвищий науковий об'єктивізм і через це заочно (посмертно) пише нікому вже не потрібну величальну статтю, і кінчаючи погано пахнучими книжчинами Кручоних, який навчає Єсеніна політграмоті так, немовби сам Кручоних ціле життя провів на каторзі, страждаючи за свободу, і йому великих зусиль коштувало написати шість (!) книжечок про Єсеніна рукою, що з неї ще не стерлась смуга від грімкучих кайданів.

Що ж саме і як написати про Єсеніна?

Розглядаючи з усіх боків цю смерть і перетрушуючи чужий матеріал, я сформулював і поставив перед собою завдання.

Цільове настановлення: обдумано паралізувати діяння останніх єсенінських віршів, зробити єсенінський кінець нецікавим, виставити замість легкої красивості смерті іншу красу, бо всі ж сили потрібні робітничому людству для розпочатої революції, і воно, незважаючи на трудність шляху, на важкі контрасти непу, вимагає, щоб ми славили радість життя, веселість вельми трудного маршу до комунізму.

Тепер, маючи вірш під рукою, легко формулювати, але як важко було тоді його починати

Робота збіглась якраз із моїми роз'їздами по провінції та з читанням лекцій. Близько трьох місяців я день у день повертався до теми і не міг придумати нічого путнього. Лізло всяке чортовиння з синіми обличчями й водогінними трубами. За три місяці я не придумав жодного рядка. Тільки від щоденного просіювання слів відсіювалися заготовки-рими, як-от: «в иной — пивной», «Коган — погань», «Напостов — по сто». Уже під'їжджаючи до Москви, я зрозумів, що трудність і загайність писання — в надмірно великій відповідності описуваного з особистою обстановкою.

Ті самі номери, ті самі труби і та сама вимушена самотність.

Обстановка загортала в себе, не давала вибратись, не давала ні відчувань, ні слів, потрібних для таврування,

для заперечення, не давала даних для заклику бадьорості.

Звідси майже правило: щоб зробити поетичну річ, треба змінити місце або час.

Так само, наприклад, у малярстві: змальовуючи який-небудь предмет, ви повинні відійти на віддаль, яка дорівнювала б потроєній величині предмета. Не виконавши цього, ви просто не будете бачити зображуваної речі.

Чим більші річ або подія, тим буде більша й відстань, на яку треба відійти. Слабосилі тупцюють на місці і чекають, поки подія мине, щоб її відобразити, могутні забігають на стільки ж наперед, щоб, зрозумівши час, тягти його за собою.

Описування сучасності дійовими особами сьогоднішніх боїв завжди буде неповне, навіть невірне, в усякому разі — однобоке.

Очевидно, така робота є сумою, результатом двох робіт — записів сучасника і узагальнювальної роботи майбутнього митця.

У цьому трагедія революційного письменника: можна дати блискучий протокол, наприклад — «Неделя» Лібединського, і безнадійно сфальшувати, взявшись до узагальнення без усякої дистанції. Якщо не дистанції часу й місця, то хоча б голови.

Ось так, наприклад, пошана, виявлювана до «поезії» на шкоду фактам і хроніці, примусила робкорів випустити збірку «Лепестки» з віршами на зразок:

Я — пролетарская пушка,
Стреляю туда и сюда.

У цьому урок: 1) киньмо марити про розгортання «епічних полотнищ» під час барикадних боїв — все полотнище роздеруть; 2) цінність фактичного матеріалу (звідси й інтерес до кореспонденцій робсількорів) в часи революції повинна тарифікуватися вище, в усякому разі не нижче, ніж так званий «поетичний твір». Скороспіла поетизація тільки вихолощує і нівечить матеріал. Усі підручники поезії а ля Шенгелі шкідливі через те, що вони не виводять поезію із матеріалу, тобто не дають есенції фактів, не стискують фактів до того, аж поки вийде спресоване, стиснене, економне слово, а просто накидають будь-яку стару форму на новий факт. Форма частіш за все не по зросту: або факт зовсім загубиться,

як блоха в штанях, — наприклад, радімовські поросята в його грецьких, пристосованих для «Іліад» пентаметрах, — або факт випирає з поетичного одягу і стає смішним замість величного. Такий мають вигляд, наприклад, у Кирилова «Матроси», які виступають в чотиристопному підтоптаному амфібрахії, що скрізь тріщить.

Зміна площини, в якій стався той чи інший факт, відстань — обов'язкові. Це не означає, звичайно, що поет повинен сидіти коло моря і чекати на погоду, поки пройде мимо час. Він повинен підганяти час. Повільний хід часу замінити зміною місця, за день, що фактично проходить, перепускати у фантазії сторіччя.

Для легких, для дрібних речей таке переміщення можна і треба робити (та воно й само так робиться) штучно.

Добре починати писання вірша про Перше травня отак десь в листопаді чи грудні, коли цього травня справді дозарізу хочеться.

Щоб написати про тихе кохання, проїдьтесь автобусом № 7 від Лубянського майдану до майдану Ногіна. Ця огидна тряска краще за все відтінить вам принади іншого життя. Тряска необхідна для порівняння.

Час потрібен і для витримування вже написаної речі.

Усі вірші, які я писав на негайну тему при найбільшому душевному піднесенні і які подобались мені самому при їх написанні, все ж через день здавалися мені дрібними, незробленими, однобокими. Завжди що-небудь страшенно хочеться переробити.

Через це, закінчивши яку-небудь річ, я замикаю її в стіл на кілька днів, через кілька виймаю і відразу бачу хиби, не помічені раніше.

Запрацювався.

Це знову ж таки не означає, що треба речі робити тільки несвоєчасні. Ні. Саме своєчасні. Я тільки зупиняю увагу поетів на тому, що агітки, які вважаються за нетрудні, насправді вимагають найбільш напруженої праці та найрізноманітніших хитрувань, які компенсують нестачу часу.

Навіть готуючи сміхотливу агітріч, треба її, наприклад, переписувати з чернетки увечері, а не вранці. Пробігши навіть один раз очима вранці, бачиш багато такого, що легко виправити. Якщо ж перепишете вранці — більшість поганого там так і зостанеться. Уміння утворювати відстані й організовувати час (а не ямби й хореї)

треба запровадити як основне правило всякого виробничого поетичного підручника.

Ось чому вірш про Єсеніна я більше посунув на маленькому перегоні від Лубянського проїзду до Чаєуправління на Мясницькій (ішов погашати аванс), аніж за всю мою поїздку. Мясницька була різким і потрібним контрастом: після самотності номерів — мясницька багатолюдність, після провінціальної тиші — збудження й бадьорість автобусів, авто і трамваїв, а навколо, як виклик старим каганцюватим селам — електротехнічні контори.

Я ходжу, розмахуючи руками і мугикаючи іще майже без слів, то вкорочуючи крок, щоб не заважати мугиканню, то прискорюю мугикання в такт за кроками.

Так обстругується й оформляється ритм — ота основа всякої поетичної речі, що проходить крізь неї гулом. Поступово із цього гулу починаєш витягати окремі слова.

Деякі слова просто відскакують і не повертаються ніколи, інші затримуються, перевертаються й вивертаються по кілька десятків разів, доки не відчуваєш, що слово стало на місце (оце почуття, що розвивається разом з досвідом, і називається талантом). Першим раніш за все виявляється головне слово — головне слово, що характеризує смисл вірша, або ж слово, що підлягає римуванню. Решта слів приходять і вставляються в залежності від головного. Коли вже основне готове, враз починаєш відчувати, що ритм рветься, — невистачає якогось там складочка, звучика. Починаєш знову перекроювати всі слова, і робота доводить до нестями. Немовби сто раз приміряється коронка, що не сідає на зуба, і, нарешті, після сотні примірок її натиснули, і вона сіла. Подібність для мене посилюється ще й тим, що коли, нарешті, ця коронка «сіла», у мене аж сльози з очей (буквально) — від болю та від полегшення.

Звідки приходить цей основний гул-ритм — невідомо. Для мене це — всяке повторення в мені звуку, шуму, похитування або навіть взагалі повторення кожного явища, котре я наділяю звуком. Ритм може бути принесений і шумом морського прибою, і служницею, яка щоранку грюкає дверима і, повторюючись, плентається, човгаючи в моїй свідомості, та навіть обертанням землі, яке в мене, немов у крамниці наочного приладдя, карикатурно

чергується і зв'язується обов'язково з посвистуванням роздмухуваного вітру.

Намагання організувати рух, організувати звуки навколо себе, знаходячи їхній характер, їхні особливості, це одна з головних постійних поетичних робіт — ритмічні заготовки. Я не знаю, чи існує ритм поза мною чи тільки в мені, швидше за все — в мені. Але, щоб його збудити, повинен бути поштовх, — так від не знати якого скрипу починає гудіти в череві рояля, так, загрожуючи обвалитись, розгойдується міст од одночасного мурашиного кроку.

Ритм — це основна сила, основна енергія вірша. Пояснити його не можна, про нього можна сказати лише так, як говориться про магнетизм чи електрику. Магнетизм і електрика — це вид енергії. Ритм може бути один у багатьох віршах, навіть в усій роботі поета, і від цього робота не стає одноманітною, бо ритм може бути такий складний і важкий для оформлення, що до нього не доберешся і кількома великими поемами.

Поет повинен розвивати в собі саме це почуття ритму і не заучувати чужі розмірчики; ямби, хорей, навіть канонізований вільний вірш, — це ритм, пристосований до якого-небудь конкретного випадку і саме тільки для цього конкретного випадку і годящий. Так, наприклад, магнітна енергія, відпущена на підківку, буде притягати сталеві пірця, і ні до якого іншого діла її не пристосуєш.

Із розмірів я не знаю жодного. Я просто переконаний для себе, що для героїчних або величних передач треба брати довгі розміри з великою кількістю складів, а для веселих — короткі. Чомусь іще з дитинства (років з дев'яти) вся перша група асоціюється у мене з

Вы жертвою пали в борьбе роковой...—

а друга — з

Отречемся от старого мира...

Курйозно. Але ж це, слово честі, так.

Розмір виходить у мене внаслідок покриття цього ритмічного гулу словами, словами, що їх висуває цільове настановлення (весь час питаєш себе: А чи теє ж слово? А кому я його читатиму? А чи так же його зрозуміють? і т. д.), словами, що їх контролюють вищий такт, здібності, талант.

Спочатку вірш Єсеніну просто мугикався приблизно так:

ра-ра-ра́/ра ра́/ра, ра ра, ра́/ра ра́/
ра-ра-ри/ра ра ра/ра ра/ра ра ра ра/
ра-ра-ра /ра-ра ра ра ра рари/
ра-ра-ра /ра ра-ра/ рара /ра/ ра ра

Потім з'ясовуються слова:

Вы ушли ра ра ра ра ра в мир в иной.
Может быть, летите ра ра ра ра ра ра.
Ни аванса вам, ни бабы, ни пивной.
Ра ра ра /ра ра ра ра/ трезвость.

Десятки раз повторюю, прислухаючись до першого рядка:

Вы ушли ра ра ра в мир иной, і т. д.

Що ж це воно за «ра ра ра» проклята, і що ж замість неї вставити? А може, залишити без всякої «рарари»?

Вы ушли в мир иной.

Ні? Відразу згадується якийсь чутий вірш:

Бедный конь в поле пал.

Який же тут кінь! Тут не коняка, а Єсенін. Та й без цих складів якийсь оперний галоп виходить, а оця «ра ра ра» куди величніша. «Ра ра ра» викидати аж ніяк не можна — ритм правильний. Починаю підбирати слова.

Вы ушли, Серёжа, в мир в иной...
Вы ушли бесповоротно в мир иной.
Вы ушли, Есенин, в мир в иной.

Який із цих рядків кращий?

Усі погань! Чому?

Перший рядок фальшивий через слово «Серёжа». Я ніколи так по-амікошонському не звертався до Єсеніна, і це слово неприпустиме й зараз, бо воно потягне за собою силу інших фальшивих, не властивих мені і нашим відносинам словечок: «ты», «милый», «брат» і т. д.

Другий рядок поганий через те, що слово «бесповоротно» в ньому необов'язкове, випадкове, вставлене лише заради розміру: воно не тільки не допомагає, нічого не пояснює, воно просто заважає. Справді, що це за «бесповоротно»? Хіба хто-небудь умирав поворотно? Хіба існує смерть з терміновим поверненням?

Третій рядок не годиться через свою цілковиту серйозність (цільове настановлення поступово вбиває в голову,

що це хиба усіх трьох рядків). Через що ця серйозність неприпустима? Через те, що вона дає привід накинути мені віру в існування загробного життя в євангельських тонах, чого в мене немає, — це раз, а по-друге, ця серйозність робить вірш просто похоронним, а не тенденційним — затемнює цільове настановлення. Через це я вводжу слова «как говорится».

«Вы ушли, как говорится, в мир иной». Рядок зроблено: «как говорится», не будучи прямою насмішкою, тонко знижує патетику вірша і водночас відсторонює будь-яку підозру з приводу віри автора в усі загробні ахінеї. Рядок зроблено, і відразу він стає основним, визначальним для всього чотиривірша, — його треба зробити двоїстим, не підтанцьовувати з приводу горя, а з другого боку, не розпускати сльозоточивої нудоти. Треба зразу чотиривірш перервати пополам: два урочисті рядки, два розмовні, побутові, що контрастом відтіняли б один одного. Через це відразу, згідно з моїм переконанням, що для рядків веселіших треба пообтинати склади, я взявся за кінець чотиривірша.

Ни аванса вам, ни бабы, ни пивной.
ра ра ра̀ ра ра ра̀ ра ра̀ трезвость.

Що з цими рядками робити? Як їх урізати? Відтяти треба «ни бабы». Чому? Тому що ці «бабы» живі. Називати їх так, коли з великою ніжністю їм присвячено більшість єсенінської лірики, — нетактовно. А через те й фальшиво, а через те й не звучить. Залишилось:

Ни аванса вам, ни пивной.

Пробую промурмотіти про себе — не виходить. Ці рядки настільки відмінні від перших, що ритм не змінюється, а просто ламається, рветься. Зрізав занадто. Що ж робити? Невистачає якогось складочка. Цей рядок, вибившись із ритму, став фальшивим ще й з другого боку — із смислового. Він недостатньо контрастний, і потім — піддає на плечі всі «аванси і пивні» одному Єсенінові, в той час як вони в однаковій мірі стосуються всіх нас.

Як же зробити ці рядки ще більш контрастними і разом з тим узагальненими?

Беру найпростонародніше:

— нет тебе ни дна, ни покрышки —
— нет тебе ни аванса, ни пивной.

У звичайнісінькій розмовній, найвульгарнішій формі говориться:

— ни тебе дна, ни покрышки —
— ни тебе аванса, ни пивной.

Рядок став на місце і розміром і смислом. «Ни тебе» ще більш законтрастувало з першими рядками, а звернення в першому рядку «Вы ушли», а в третьому «ни тебе» — відразу показало, що аванси й пивні вставлено не для приниження пам'яті про Єсеніна, а як загальне явище. Цей рядок став за хороший розгін для того, щоб викинути всі склади перед «трезвость», і ця «трезвость» стала неначе розв'язанням завдання. Через це чотиривірш приваблює до себе навіть завзятих прихильників Єсеніна, лишаючись по суті майже знущальним.

Чотиривірш в основному готовий, лишається тільки один рядок, не заповнений римою.

Вы ушли, как говорится, в мир иной,
может быть, летите ра-ра-ра́-ра.
Ни тебе аванса, ни пивной —
трезвость.

А може, можна лишити незаримованим? Не можна. Чому? Тому, що без рими (розуміючи риму широко) вірш розсиплеться.

Рима вертає вас до попереднього рядка, примушує згадати його, змушує всі рядки, що оформляють одну думку, триматися купи.

Звичайно римою називають співзвуччя останніх слів у двох рядках, коли один і той же ударний голосний і наступні за ним звуки приблизно збігаються.

Так говорять усі, і, однак, це дурниці.

Кінцеве співзвуччя, рима — це тільки один із нескінченних засобів пов'язувати рядки, до речі сказати — найпростіший і найбільш грубий.

Можна римувати і початки рядків:

улица —
лица у догов годов резче...
і т. д.

Можна римувати кінець рядка з початком наступного:

Угрюмый дождь скосил глаза,
а за решеткой, четкой...
і т. д.

Можна римувати кінець першого рядка і кінець другого одночасно з останнім словом третього або четвертого рядка:

среди ученых шеренг
еле-еле
в русском стихе разбирался Шенгели.

і т. д. і т. д. без кінця-краю.

У моєму вірші потрібно заримувати слово «трезвость».

Першими спадуть на думку слова щось на зразок «резвость», наприклад:

Вы ушли, как говорится, в мир иной,
может быть, летите... знаю вашу резвость!
Ни тебе аванса, ни пивной —
трезвость.

Можна цю риму залишити? Ні. Через що? По-перше, через те, що ця рима надто повна, надто прозора. Коли ви говорите «резвость», то рима «трезвость» напрошується сама собою і, будучи вимовленою, не дивує, не зупиняє вашої уваги. Така доля майже всіх однорідних слів, коли римується дієслово з дієсловом, іменник з іменником, при однакових коренях чи відмінках і т. д. Слово «резвость» кепське ще й тому, що воно вносить елемент глузування вже в перші рядки, послаблюючи цим всю подальшу контрастність. Може б, можна було полегшити собі роботу, замінивши слово «трезвость» яким-небудь легше римованим, або не ставити слово «трезвость» на кінець рядка, а доповнити рядок кількома складами, наприклад: «трезвость, тишь»?.. По-моєму, цього робити не слід, — я завжди ставлю найхарактерніше слово на кінець рядка і добуваю для нього риму за всяку ціну. Внаслідок — моя римовка майже завжди незвичайна і вже в усякому разі передо мною не вживалась, і в словникові рим її немає.

Рима пов'язує рядки, тому її матеріал повинен бути ще більш міцним, аніж матеріал, що пішов на решту вірша.

Взявши найхарактерніші звуки слова, що має бути заримоване, «резв», повторюю безліч разів про себе,

дослухаючись до всіх асоціацій: «рез», «резв», «резерв», «влез», «врез», «врезв», «врезываясь». Щасливу риму знайдено. Дієслово — та ще урочисте!

Та от біда — в слові «трезвость», хоч і не так характерно, як «резв», а все ж виразно звучать «т», «сть». Що з ним вчинити? Треба ввести аналогічні букви і в попередній рядок.

Тому слово «может быть» замінюється словом «пустота», що багате і на «т», і на «ст», а для пом'якшення «т» залишається «летите», яке звучить почасти як «летьитье».

І ось остаточна редакція:

Вы ушли, как говорится, в мир иной.
Пустота, — летите, в звезды врезываясь...
Ни тебе аванса, ни пивной —
трезвость.

Розуміється, я надто спрощую, схематизую і підпорядковую мозковому відборові поетичну роботу. Звичайно, процес писання більш обхідний, більш інтуїтивний. Але в основі робота все ж таки провадиться за такою схемою.

Перший чотиривірш визначає весь подальший вірш. Маючи в руках такий чотиривірш, я вже прикидаю, скільки таких треба за даною темою і як їх розподілити для найкращого ефекту: архітектоніка вірша.

Тема велика і складна, доведеться витратити на неї таких чотиривіршів, шестивіршів та двовіршів — цеглин штук із 20—30.

Наробивши приблизно майже всі оті цеглини, я починаю їх примірювати, ставлячи то на те, то на інше місце, дослухаючись, як вони звучать, і намагаючись уявити собі, яке враження вони справлятимуть.

Напримірявшись і продумавши, вирішую: спочатку треба зацікавити всіх слухачів двоїстістю, при якій невідомо, на чийому я боці, потім треба забрати Єсеніна від тих, хто використовує його смерть для власної вигоди, треба вихвалити його та оббілити так, як цього не змогли його шануватели, «загоняющие в холм тупые рифмы». Остаточно треба завоювати співчуття аудиторії, обрушившись на тих, хто опошлює єсенінську роботу, тим більше, що вони опошлюють і всяку іншу, до якої б взялися, — на всіх оцих Собінових, Коганів, швидко ведучи слухачів уже легкими дворяддями. Завоювавши

аудиторію, вихопивши в неї право на те, що зроблено Єсеніним і навколо нього, несподівано пустити слухача по лінії переконання в повній невартності, незначності і нецікавності єсенінського кінця, перефразувавши його останні слова, надавши їм зворотного смислу.

Примітивним рисуночком вийде така схема:

Маючи основні брили чотиривіршів і склавши загальний архітектурний план, можна вважати основну творчу роботу виконаною.

Далі йде порівняно легке технічне опрацьовування поетичної речі.

Треба довести до крайньої межі виразність вірша. Один із великих засобів виразності — образ. Не основний образ-видіння, що виникає на початку роботи як перша, туманна ще відповідь на соціальне замовлення. Ні, я кажу про допоміжні образи, що помагають виростати цьому головному. Цей образ — один із повсякчасних засобів поезії, і течії, як, скажімо, імажинізм, що робили його метою, прирікали себе по суті на розробку лише одної з технічних сторін поезії.

Засоби вироблення образу безкраї.

Один із примітивних засобів роблення образу — це порівняння. Перші мої речі, наприклад, «Хмарина в штанах», були цілком побудовані на порівняннях — все «як, як і як». Чи не ця ж примітивність примушує пізніших цінувачів вважати «Хмарину» за мій «кульмінаційний» вірш? В пізніших речах і в моєму «Єсеніні», звичайно, цю примітивність виведено. Я знайшов лише одне порівняння: «утомительно и длинно, как Доронин».

Чому саме як Доронін, а не як відстань до місяця, наприклад? По-перше, взято порівняння з літературного життя тому, що вся тема літераторська. А по-друге — «Железный пахарь» (так, здається?) довший, ніж шлях до місяця, через те, що шлях цей нереальний, а «Железный пахарь», на жаль, реальний, а окрім того шлях до місяця видався б коротшим своєю новизною, 4000 ж рядків Дороніна вражають одноманітністю 16 тисяч разів баченого словесного й римовного пейзажу. А потім —

і образ мусить бути тенденційним, тобто, розроблюючи велику тему, треба і окремі образоньки, що трапляються по дорозі, використати для боротьби, для літературної агітації.

Дуже поширеним способом роблення образу є також метафоризування, себто перенесення означень, що досі були приналежністю лише деяких речей, і на інші слова, речі, явища, поняття.

Наприклад, метафоризовано рядок:

И несут стихов заупокойный лом.

Ми знаємо — залізний лом, шоколадний лом. Але як визначити поетичний мотлох, що залишився без застосування, що не знайшов для себе використання після інших поетичних робіт? Звичайно, це лом віршів, віршовий лом. Тут це лом одного роду — заупокійного, це «стихов заупокойных лом». Але так цей рядок не можна лишити, бо виходить «заупокойных лом», «хлом», що читається як «хлам» і що викривляє оцим так званим зсувом всю смислову сторону вірша. Це дуже часта недбалість.

Наприклад, у ліричному вірші Уткіна, вміщеному недавно в «Прожекторе», есть рядок:

не придет он так же вот,
как на зимние озера летний лебедь не придет.

Виходить точнісінький «живот».

Найбільш ефектним є перший рядок того вірша, який випустив Брюсов у перші дні війни в журналі «Наши дни»:

Мы ветераны, мучат нас раны.

Цей зсув знищується, даючи одночасно найпростіше і найбільш чітке означення розташуванням слів —

стихов заупокойный лом.

Один із засобів роблення образу, найбільш застосовуваний мною останнього часу, — це створення найфантастичніших подій — фактів, підкреслених гіперболою.

Чтобы врассыпную разбежался Коган,
встреченных увеча пиками усов.

Коган таким чином стає збірним, що дає йому можливість бігти «врассыпную», а вуси перетворюються в

списи, а щоб оцю списистість підсилити, валяються довкола покалічені вусами.

Способи образної побудови варіюються, як і вся інша віршувальна техніка, в залежності від пересиченості читача тією чи іншою формою.

Може бути зворотна образність, себто така, котра не тільки не розширяє сказаного уявою, а, навпаки, намагається втиснути враження від слів у навмисне обмежені рямці. Наприклад, у моєї давньої поеми «Война и мир»:

В гниющем вагоне на 40 человек —
4 ноги.

На такому цифровому образі побудовано багато з речей Сельвінського.

Далі йде робота над відбором словесного матеріалу. Треба точно врахувати середовище, в якому розвивається поетичний твір, щоб чуже для цього середовища слово не потрапило випадково.

Наприклад, у мене був рядок:

Вы такое, милый мой, умели.

«Милый мой» — фальшиво, по-перше, через те, що воно йде врозріз з суворою викривальною обробкою вірша; по-друге, цим словом ніколи не користувалися ми в нашому поетичному середовищі; по-третє, це — дрібне слово, що його вживають звичайно в незначних розмовах і застосовують скоріш за все для затушкування почуття, аніж для відтінення його; по-четверте — людині, яка справді розм'якла від жалю, властиво прикриватися більш грубим словом. Крім того, це слово не визначає, що́ людина вміла — що́ вміли?

Що Єсенін умів? Зараз великий попит, уважний і захоплений погляд на його лірику; літературне ж просування Єсеніна йшло по лінії так званого літературного скандалу (речі не кривдної, а вельми поважаної, яка є відгомоном, побічною лінією славетних футуристичних виступів), а саме — ці скандали були за життя літературними дороговказами, етапами Єсеніна.

Як не пасувало б до нього за життя:

Вы такое петь душе умели.

Єсенін не співав (по суті, він, звичайно, цигано-гітаристий, але його поетичний порятунок в тому, що він хоч за життя не так сприймався, і в його томах єсть десяток і поетично нових місць). Єсенін не співав, він гру-

біянив, він загинав. Тільки після довгих роздумувань я поставив оце «загибать», хоч як би не кривило це слово отих вихованців літературних публічних домів, хто цілий день слухає суцільні загинання і мріє в поезії одвести душу на бузках, персах, трелях, акордах і ланітах. Без жодних коментарів наведу поступову обробку слів у одному рядкові:

1) наши дни к веселью мало оборудованы;
2) наши дни под радость мало оборудованы,
3) наши дни под счастье мало оборудованы;
4) наша жизнь к веселью мало оборудована;
5) наша жизнь под радость мало оборудована;
6) наша жизнь под счастье мало оборудована;
7) для веселий планета наша мало оборудована;
8) для веселостей планета наша мало оборудована;
9) не особенно планета наша для веселий оборудована;
10) не особенно планета наша для веселья оборудована;
11) планетишка наша к удовольствиям не очень оборудована;

і, нарешті, останній, 12-й:

12) для веселия планета наша мало оборудована.

Я міг би виголосити цілу захисну промову на користь останнього рядка, та зараз задовольнюся простим списуванням цих рядків з чернетки для демонстрування, скільки треба роботи класти на вироблення кількох слів.

До технічної обробки стосується й звукова якість поетичної речі — сполучення слова із словом. Ця «магия слов», це — «быть может, все в жизни лишь средство для ярко певучих стихов», ця звукова сторона здається також багатьом самоціллю поезії, це знову ж таки зведення поезії до технічної роботи. Переборщеність у співзвуччях, алітераціях і т. ін. по хвилині читання утворює враження пересиченості.

Наприклад, Бальмонт:

Я вольный ветер, я вечно вею,
волную волны і т. д

Дозувати алітерацію треба надзвичайно обережно і по можливості не випираючими назовні повторами. Приклад виразної алітерації в моєму єсенінському вірші — рядок:

Где он, бронзы звон или гранита грань...

Я вдаюся до алітерації для обрамування, для ще більшої підкресленості важливого для мене слова. Можна вдаватися до алітерації заради простої гри словами,

заради поетичної забавки; старі (для нас старі) поети користувалися алітерацією головним чином для мелодійності, для музикальності слова і через те застосовували часто найбільш для мене ненависну алітерацію — звуконаслідувальну. Про такі способи алітерування я вже говорив, коли згадував про риму.

Звичайно, необов'язково прикрашати вірш вигадливими алітераціями і суцільно його небувало заримовувати. Пам'ятайте завжди, що режим економії в мистецтві — повсякчасне найважливіше правило кожного виробництва естетичних цінностей. Тому, виконавши основну роботу, про яку я говорив напочатку, багато що з естетичних місць та вигадливостей треба свідомо притушовувати для виграшу блиску іншими місцями.

Можна, наприклад, напівримувати рядки, пов'язати дієслово, що не лізе в ухо, з іншим дієсловом, щоб підвести до блискучої гучногримотливої рими.

Цим ще раз підкреслюється відносність усіх правил писання віршів.

Технічної роботи стосується й інтонаційна сторона поетичної роботи.

Не можна робити річ для функціонування в безповітряному просторі чи, як це часто буває в поезії, в надто вже повітряному.

Треба завжди мати перед очима аудиторію, до котрої цей вірш звернений. Особливо важливо це тепер, коли головний спосіб спілкування з масою — це естрада, голос, безпосередня промова.

Треба в залежності від аудиторії брати інтонацію — переконуючу або прохальну, наказуючу або запитуючу.

Більшість моїх речей побудовано на розмовній інтонації. Але, незважаючи на обдуманість, і ці інтонації не є якнайточніше визначена річ, а звертання, часто-густо змінювані мною під час читання, в залежності від складу аудиторії. Так, наприклад, друкований текст говорить трохи байдуже, в розрахунку на кваліфікованого читача:

Надо вырвать радость у грядущих дней.

Іноді в естрадному читанні я підсилюю цей рядок до крику:

Лозунг:

вырви радость у грядущих дней!

Через це не варто дивуватися, якщо хтось і в надрукованому вигляді дасть вірш з аранжировкою його на декілька різних настроїв, з іншими висловами на кожен випадок.

Зробивши вірш, призначений до друку, треба врахувати, як буде сприйматися надруковане, саме як надруковане. Треба взяти до уваги пересічність читача, треба всіляким способом наблизити читачеве сприймання саме до тієї форми, яку хотів дати поетичному рядкові той, хто його робив. Наша звичайна пунктуація з крапками, з комами, питальними та окличними знаками надто бідна і маловиразна в порівнянні з відтінками емоцій, які тепер ускладнена людина вкладає в поетичний твір.

Розмір і ритм речі мають більшу вагу за пунктуацію, і вони підпорядковують собі пунктуацію, якщо вона береться по старому шаблону.

Все-таки всі читають вірш Олексія Толстого:

Шибанов молчал. Из пронзенной ноги
Кровь алым струилася током...

як —

Шибанов молчал из пронзенной ноги...

Далі...

Довольно, стыдно мне
Пред гордою полячкой унижаться...

читається як провінціальна балачка:

Довольно стыдно мне...

Щоб читалось так, як думав Пушкін, треба поділити рядок так, як це роблю я:

Довольно,
стыдно мне...

За такого поділу на півряддя ні смислової, ні ритмічної плутанини не буде. Поділ рядків диктується часто і необхідністю увігнати ритм безпомилково, через те що наша конденсована економічна будова вірша часто примушує викидати проміжні слова і склади, і якщо після цих складів не зробити зупинки, часто більшої, аніж поміж рядками, то ритм увірветься.

Ось через що я пишу:

Пустота...
Летите,
в звезды врезываясь.

«Пустота» стоїть окремо, як єдине слово, що характеризує небесний пейзаж. «Летите» стоїть окремо, щоб не було наказового способу: «Летите в звезды», і т. д.

Одним із серйозних моментів вірша, особливо тенденційного, декламаційного, є кінцівка. В цю кінцівку звичайно ставляться найбільш вдалі рядки вірша. Іноді весь вірш переробляєш, щоб тільки була виправдана така перестановка.

У вірші про Єсеніна такою кінцівкою природно стало перефразування останніх єсенінських рядочків.

Вони звучать так:

Єсенінське —

В этой жизни умирать не ново,
Но и жить, конечно, не новей.

Моє —

В этой жизни помирать нетрудно,
сделать жизнь значительно трудней.

Протягом всієї моєї роботи над цілим віршем я весь час думав про ці рядки. Роблячи інші рядки, я весь час повертався до цих — свідомо чи несвідомо.

Забути, що треба зробити саме це — неможливо ніяк, через це я не записував цих рядків, а робив їх напам'ять (як раніш усі, і як тепер більшість із моїх ударних віршів).

Через це не є можливим врахувати кількість переробок, в усякому разі варіантів цих двох рядків було не менш як 50—60.

Без краю різноманітні способи технічної обробки слова, говорити про них даремно, тому що основа поетичної роботи, як я не раз тут згадував, саме у винаходжуванні способів цієї обробки, і саме ці способи роблять письменника професіоналом. Талмудисти поезії, мабуть, скривляться від цієї моєї книги, вони люблять давати готові поетичні рецепти. Взяти такий-то зміст, одягти його в поетичну форму, ямб чи хорей, заримувати кінчики, підпустити алітерацію, начинити образами — і вірш готовий.

Але це просте рукоділля кидають, кидатимуть (і добре роблять, що кидають) у всі смітні кошики всіх редакцій.

Людині, яка вперше взяла до рук перо і хоче за тиждень писати вірші, такій людині моя книга не потрібна.

Моя книга потрібна людині, яка хоче, незважаючи ні на які перепони, бути поетом, людині, яка, знаючи, що поезія — одне з найтрудніших виробництв, хоче усвідомити для себе і для передачі деякі способи цього виробництва, що здаються таємними.

Мовби висновки:

1. Поезія — виробництво. Труднюще, надто складне, але виробництво.

2. Навчання поетичній роботі — це не вивчення виготовлення певного, обмеженого типу поетичних речей, а вивчення способів всякої поетичної роботи, вивчення виробничих навичок, що допомагають створювати нові.

3. Новизна, новизна матеріалу й прийому обов'язкова для кожного твору.

4. Робота віршувальника повинна провадитись щоденно для поліпшення майстерності та для нагромадження поетичних заготовок.

5. Хороша записна книжка і уміння поводитися з нею важливіші, ніж уміння писати без помилок подохлими розмірами.

6. Не треба пускати в хід великий поетичний завод для вироблення поетичних запальничок. Треба відвертатися від такого нераціонального поетичного дріб'язку. Треба братися до пера тільки тоді, коли немає іншого способу говорити, опріч вірша. Треба виробляти готові речі тільки тоді, коли відчуваєш виразне соціальне замовлення.

7. Щоб правильно розуміти соціальне замовлення, поет повинен бути в центрі справ і подій. Знання теорії економії, знання реального побуту, заглиблення в наукову історію для поета — в основній частині роботи — важливіше, ніж схоластичні підручники професорів-ідеалістів, що моляться на старовизну.

8. Для кращого виконання соціального замовлення треба бути передовим свого класу, треба разом з класом провадити боротьбу на всіх фронтах. Треба розбити вщент казку про аполітичність мистецтва. Ця стара казка виникає зараз в новому вигляді під прикриттям базікання про «широкі епічні полотна» (спочатку епічний, потім об'єктивний і, нарешті, — безпартійний), про великий стиль (спочатку великий, потім піднесений і, нарешті, небесний) і т. д. і т. д.

9. Тільки виробниче ставлення до мистецтва знищить

випадковість, безпринципність смаків, індивідуалізм оцінок. Тільки виробниче ставлення поставить у ряд різні види літературної праці: і вірш, і робкорівську замітку. Замість містичних міркувань на поетичну тему дасть змогу точно підійти до назрілого питання щодо поетичної тарифікації та кваліфікації.

10. Не можна надавати виробленню, так званій технічній обробці, самодостатньої цінності. Але саме це вироблення робить поетичний твір придатним до вжитку. Тільки різниця в цих способах обробки робить різницю поміж поетами, тільки знання, удосконалювання, нагромаджування, урізноманітнювання літературних прийомів робить людину професіоналом-письменником.

11. Побутова поетична обстановка так само впливає на створення справжньої речі, як і всі інші фактори. Слово «богема» стало загальним для всякої художньо-обивательської побутовщини. На жаль, боротьба ця часто провадилась проти слова і лише проти слова. В дійсності наявні атмосфера старого літературного індивідуального кар'єризму, дрібних злобливих гурткових інтересів, взаємне підсиджування, підміна поняття «поетичний» поняттям «розхлябаний», «підпилий», «гультяй» і т. д. Навіть одяг поета, навіть його хатня розмова з дружиною повинні бути іншими, визначеними усім його поетичним виробництвом.

12. Ми, лефи, ніколи не говоримо, що ми єдині, хто володіє секретами поетичної творчості. Але ми єдині, хто хоче виявити ці секрети, єдині, хто не хоче творчість спекулятивно оточити художньо-релігійним поклонінням.

Моя спроба — слабка спроба одинака, який тільки користується теоретичними працями моїх товаришів словесників.

Треба, щоб ці словесники перевели свою роботу на сучасний матеріал і безпосередньо б допомогли подальшій поетичній праці.

Мало цього.

Треба, щоб органи, котрі дбають про освіту мас, перетрусили викладання естетичного мотлоху.

1926

В. В. Маяковський на естраді. 1929.

КОРЕКТУРА ЧИТАЧІВ І СЛУХАЧІВ

В другому номері «Лефа» вміщено мій вірш «Нашому юнацтву». Думка (оскільки треба говорити про це у віршах) зрозуміла: вивчаючи свою мову, ні до чого ненавидіти і російську, особливо, коли постає питання — яку і щ е мову знати, щоб юнакам, які виростають в радянській культурі, застосовувати в майбутньому свої революційні знання і сили за межами своєї країни.

Самовизначення, а не шовінізм.

Редактори і товариші, кому я читав цей вірш, необдумано намагалися запідозрити мене в якійсь своєрідній москвофілії.

Я стверджував зворотне.

Я надрукував вірш в «Лефе» і, користуючись своєю лекційною поїздкою в Харків і Київ, перевірив рядки на українській аудиторії.

Я розмовляв з українськими працівниками і письменниками.

Я читав вірш у Київському університеті і Харківській держдрамі.

Виявилось, рацію маю я.

Зауваження (без них не можна — велика звичка оцінювати вірш з смакового погляду, не враховуючи його користі) зводилися лише до уточнення окремих слів і виразів, які можна невірно зрозуміти в умовах гіперболічного відчування кожного слова про національну мову на перших кроках боротьби за володіння нею.

Наприклад, вказувалось, що українець не скаже «не чую», а «не чув», або що «хохол» в цьому контексті лишити можна тільки при урівноваженні його «кацапом» в одному з дальших рядків.

З приємністю і вдячністю для повної ясності і дійовості вношу всю зроблену коректуру.

Прошу:

замість рядка:

З тбіліською казанська академія,

читати:

з грузинською татарська.

В кінці вірша припаяти такі рядки:

Ввібрав я
трьох
мовних джерел
потік.
Я не із кацапів роззяв.
Я
з діда козак,
з другого —
січовик,
а в Грузії
жить
починав.
Три різні краплини
в собі я вмістив
і маю я
право поета —
покрить
всесоюзних радміщуків —
і ваших
і русопетів. [1]

Наводжу невелику частину надісланих мені з приводу вірша записок:

— Ваші вірші мені дуже подобаються й завжди мене цікавили, але було б гаразд, коли б ви їх переклали на українську мову, вони стали б яскравіть та звучніть, чи знаєте ви українську мову?

— Друже Маяковський!

Вірш ваш з приводу українізації дуже вірний. Не треба нічого в ньому зміняти, крім терміну «хохол», — що якось ріже слух. А взагалі чудовий вірш.

— В інтернаціональній державі всі нації рівні, рівна і їх мова. У нас на Україні деякі групи забувають, що вони живуть в Радянському Союзі, а Україна є тільки частина цього Союзу. Ваш вірш для них і для нас потрібний.

Гальорка 2-й ряд. Білорус походженням, українець місцем проживання.

---

[1] Переклад М. Бажана.

— Ввесь вірш гарний і потрібний. Для українця зовсім не образливо «хохол», а для росіянина «кацап», бо вони зрозуміють у вірші, що це осміяння старого.

Ось тільки лишилось враження, що російська мова вища за інші мови СРСР, бо нею розмовляв Ленін, і Москва — колиска революції. Добавте що-небудь таке, що згладило б ці враження.

— Ваші вірші про «тяпства» треба переробить! Зробити хльосткіш і різкіш — замало крили. Треба більше.

— Чудово. Не сподівалися, порівняно з тим Маяковським, якого ми знаємо. Гігантський крок вперед. Побільше б таких. Комсомолки.

— Вірші хороші. Боятися слова «хохол» нічого. У нас є багато безглуздого гнуття кирпи. Але з боку росіян значно більше «русотяпства», це теж треба було б підкреслити.

— Хочу сказати тільки те, що вмію: хохол не скаже «не чую», а скаже «не розумію».

— Добре. Але напишіть заклик — напучення «русопетам», що не хочуть учити українську мову.

1927

ТІЛЬКИ НЕ СПОГАДИ...

Тільки не спогади. Нам і не по-футуристичному і не до душі оці самі «вечори». Я волів би оголосити або «ранок припущень» або «полудень оповіщень».

Але...

За ці десять років ставилася, вирішувалася, відстоювалася величезна кількість питань політики, господарства, почасти і культури.

Що можна заперечити тому, хто твердить: «Ми обіцяли мир, ми обіцяли хліб, і це (якщо не поласяться сусіди) — у нас під руками?»

Затяжніші і плутаніші — питання так званого мистецтва.

Багато які з цих паршивих надбудовних питань ще й зараз мотаються (вірніше, розмотуються) так само, як трепетали вони в перший жовтневий вітер.

Ці питання весь час ставляться нами з перших же днів бойового затишшя і знову відсуваються «англійськими погрозами», «всі сили на боротьбу з бюрократизмом» і т. п.

Як зробити театр робітничим без усякої буржуазної смуги?

Чи треба малювати портрет коня Будьонного?

Чи знають бузулукські селяни вірші Молчанова?

На чорта нам «Лакме»?

Гармошка чи арфа?

Що таке «форма»?

Що таке «зміст», і кого він утримує?

Невідомо!

Ці питання буде ставити й нове десятиліття, і не для

того, щоб кричати «і я теж, і я» і не для того, щоб прикрасити прапорами лефівські фронтони, — ми переглядаємо роки.

Це — коректура лефу, це — ще одна можливість уникнути помилки в живому розв'язанні питань мистецтва.

Зрозуміло, що в моїх замітках я мушу, на жаль, говорити й про себе.

Перші післяжовтневі збори працівників мистецтва відбувалися в залах «Імператорської академії мистецтв».

Немає в світі огиднішої будівлі! Кам'яні коридори лабіринтів, усі схожі один на одного, і думаю, що без виходів.

Будівник академії, обійшовши свою споруду, сам від неї повісився на горищі. Тут під головуванням архітектора Таманова зібралася спілка діячів мистецтв. Неприродним шляхом революції перемішалися всі, від безпардонного ослинохвістця парубійка Зданевича до якихось професорів, які важко повертали глухими, заткнутими ватою вухами і про яких, я гадаю, вже з'явилися некрологи.

Вперше багато хто з художників дізнався, що, крім олійних фарб і ціни на картину, є ще якісь політичні питання.

Шал нерозуміння доходив до межі. Не пам'ятаю приводу, але з'явилося чиєсь припущення, що я можу з якоюсь організаційною комісією влізти в академію. Тоді один бородань підвівся і заявив:

— Тільки через мій труп Маяковський ввійде в академію. А якщо він все-таки піде, я буду стріляти.

Ось воно, позакласове мистецтво!

Виникають і загострюються протилежні припущення. Хтось вимагає створення комісії для охорони пам'яток старовини. І зразу ж пропозиція, — здається, художника Льва Бруні,—«створити комісію для планомірного руйнування пам'яток мистецтва і старовини».

Хтось просить послати охорону в руйновану поміщицьку садибу: теж, мовляв, пам'ятка і теж старовина.

І зразу ж О. Брік:

— Поміщики були багаті, тому їхні садиби — пам'ятки мистецтва. Поміщики існують давно, тому їхнє мистецтво старе. Захищати пам'ятки старовини — захищати поміщиків. Геть!

Думку академічної частини геніально підсумував письменник Федір Сологуб. Він сказав:

— Революції руйнують пам'ятки мистецтва. Треба заборонити революції в містах, багатих на пам'ятки, як от Петербург. Нехай воюють де-небудь далі за межами і тільки переможці входять у місто.

Є легенда, яку твердять часто й зараз: мовляв, футуристи захопили владу над мистецтвом. Причому слово «захопили» розглядалося як образа, завдана діячам старого мистецтва.

Захопили, мовляв, брутальністю та нахабством, і скромні квіточки душ старих естетів, готові розвинутися назустріч революції, були зім'яті. (Розвилися тільки років через п'ять різними ак-ахрами.)

Мистецтво захопити не можна (воно — повітря), але я все ж цікавлюсь:

Що для робітничого клуба виросло із Сологуба?

Кабачок-підвал «Бездомний собака» перейшов у «Привал комедіантів».

Але собаки все ж сюди завертали.

Перед Жовтневою я завжди бачив біля самісінької естради Савінкова, Кузміна. Вони слухали. На естраді виспівував частушковий хор Євреїнова:

Он лежить десь четвертна,
неохота й піднімать.
На чортà мені вона? —
Хліба ж в булочній нема!

До привалу стали привалюватися залишки фешенебельного і багатого Петербурга. В такт якійсь хвацькій музичці я зробив двовірш:

Їж ананаси, рябчиків жуй.
День твій останній надходить, буржуй. [1]

Цей двовірш став моїм найулюбленішим віршем: петербурзькі газети перших днів Жовтня писали, що матроси йшли на Зимній, наспівуючи якусь пісеньку:

Їж ананаси... і т. д.

Звичайно, цією літературою не обмежився зв'язок футуристів з масою, яка робила революцію. З перших

---

[1] Переклад С. Голованівського.

днів сімнадцятирічна комуністка Виборгського району почала водити нас крізь пустирі, мости і купи залізного лому по клубах, заводах Виборгського та Василеострівського районів.

Я читав усе, що в мене було, головним чином — «Поетохроніку», «Лівий», «Війну і світ» і сатириконські речі.

Полонських поміж нас ніяких не було, тому всі все розуміли.

Почалися перші спроби агітпоезії. До річниці Жовтня (1918) «ИЗО» видало папку однокольорових плакатів під назвою: «Герої і жертви революції». Малюнки з частушковими підписами. Пам'ятаю:

Генерал:

І честь не віддає ніхто,
й нема сукна коралового,
робітникам на стяг пішло
із споду генералового.

Банкір:

Де ще доля ізнайдеться
тяжча від банкірочної...
Він торгує оселедцем
десь на розі Кірочної.

Це — жертви.

Герої: матрос, робітник, залізничник, червоноармієць:

Що народ прапором червоним гордиться —
це справа рук червоногвардійця.

У мене цієї папки нема. Чи збереглася вона в кого-небудь?

Ця папка розвинулася у дальшому на весь революційний плакат. Для нас головним чином — на «Вікна сатири Роста».

Вікна Роста — фантастична річ. Це обслужування жменькою художників, вручну, величезного стоп'ятдесятимільйонного народу.

Це телеграфні вісті, моментально перероблені на плакат, це декрети, зразу ж розпубліковані частушкою.

Естрадний характер поезії, «паркановий» характер — це не тільки відсутність паперу, — це шалений темп революції, за яким не могла встигнути друкарська техніка.

Це нова форма, введена безпосередньо життям. Це величезні (вони поступово перейшли на розмноження

трафаретом) аркуші, розвішувані по вокзалах, фронтових агітпунктах, величезних вітринах порожніх магазинів.

Це ті плакати, які перед боєм дивилися червоноармійці, йшовши в атаку, йшовши не з молитвою, а наспівуючи частушки. Це той «усний період російської літератури», на який зараз пофиркують і від якого відпльовуються всякі Лежнєви.

Я пам'ятаю завмирання цієї роботи.

Прийшов розклеювач, товстенький Михайлов, і повідомив:

— У Єлісєєва забороняють вивішувати — там тепер магазин відкривається.

І довго ще видно було по Москві дамські голівки і текст кіноафіш, вироблений нашими ростинськими трафаретниками.

Про якість роботи судіть самі. Кількість її була непомірна. У мене кімната на Лубянському проїзді; я працював у ній години до другої ночі і лягав спати, підклавши під голову не подушку, а звичайне поліно — це для того, щоб не проспати і встигнути вчасно обвести тушшю вії різним Юденічам та Денікіним. Уся ця робота, крім поодиноких аркушів у Музеї революції, звичайно, загинула. Ці підписи робив здебільшого я. Окремі підписи О. Бріка (про картоплю: «Товариші, неприємність перед нами: на картоплі висипали плями»), Ріти Райт (про щеплення віспи) та Вольпіна.

Було багато в мене і хороших і популярних віршів — вони не ввійшли в жодну збірку творів.

Наприклад:

Мчить Пілсудський, пил стовпом,
дзвін стоїть од маршу.
Гепнеться дурним чолом
об комуну маршал.

Або:

Той, хто вугілля украв,
той — бандитська погань:
це ж він наче обідрав
та й себе ж самого і т. д.

Або:

Побував у Дутова,
Матечки!
Відпустили здутого,
Батечки!.. і т. д.

В. Маяковський, І. Малютін і М. Черемних 1920.

Або:

Робітнику, розмова серйозна, не лайка:
що воно за штука така — ота «Гайка» і т. д.
(Нормалізація гайки)

І незліченна кількість лозунгів:

На польський фронт, під гвинтівку вмить,
коли під польським ярмом не хочете скніть.

Або:

Клич один в українців і росіян:
хай не буде над робітниками господарем пан! [1]

Або:

Щоб не стати з голоду скаліченим,
допомагай залізничним.

Або:

А паразитів жде біда.

Це на тему про боротьбу з вошею. І т. п., і т. п., і т. п.

Мене естети часто звинувачують у приниженні поетичних якостей вірша. А втім, начхати на естетів.

Нам, лефам, часто закидають незрозумілість масі. Можливо, решта зрозуміліша, але я не мав нагоди порівняти і переконатися. Ні Олексій Толстой, ні Пантелеймон Романов, ні навіть Кличков ніяких підписів мені не давали. Можливо, вони збирали ниточки для майбутніх епічних полотен.

«Містерію-буф» я написав за місяць до першої Жовтневої річниці.

Серед інших на першому читанні був і Луначарський. Відзивалися розкішно.

Остаточно ствердив хорошу думку шофер Анатолія Васильовича, який слухав теж і підтвердив, що йому зрозуміло і до мас дійде.

Чого ж іще?

А ще ось чого:

«Містерія» була прочитана в комісії свят і, звичайно, негайно затверджена до постановки. Ще б пак! З усіма її хибами вона досить революційна, відрізнялась від усіх репертуарів.

Але п'єсі потрібен театр.

---

[1] Переклад М. Бажана.

Театру не знаходили. Наскрізь забиті Макбетами. Дали нам цирк, розбитий і розламаний мітингами.

Потім і цирк завтев[1] М. Ф. Андреєва наказала відібрати.

Я ніколи не бачив, щоб Анатолій Васильович кричав, але тут розлютився й він.

Через хвилину я вже тягнув папірець з печаттю щодо палиць і щодо коліс.

Дали музичну драму.

Артистів, звичайно, взяли збірних.

Апарат театру заважав у всьому, в чому можна й не можна. Закривав входи й замикав цвяхи.

Навіть віддрукований екземпляр «Містерії-буф» заборонили виставити на своєму, сповитому мистецтвом і традиціями, прилавку.

Тільки в самий день спектаклю принесли афіші, і то нерозфарбований контур — і тут-таки заявили, що клеїти нікому не велено.

Я розфарбував афішу від руки.

Наша служниця Тоня йшла з афішами і з обойними цвяхами по Невському і — де влазив цвях — прибивала афішу, яку зразу ж зривав вітер.

І нарешті призначеного вечора один за одним стали зникати актори.

Довелося мені самому нашвидкуруч грати і «Людину просто», і «Мафусаїла», і когось із чортів.

А через день «Містерію» розібрали, і знову, на радість «акам», занудили Макбети. Ще б пак! Сама Андреєва грала саму Леді. Це вам не Мафусаїл! Я перекинувся з «Містерією» в Москву.

Читав у якомусь театральному ареопазі для самого Комісаржевського.

Сам послухав, сказав, що прекрасно, і через кілька днів... утік до Парижа.

Тоді за «Містерію» заступився театральний відділ.

Вирішили ставити «Містерію» знову.

Я осучаснив текст.

У нетоплених коридорах і фойє Першого театру РРФСР ішли нескінченні репетиції.

В кінці всіх репетицій прийшов папір: «Через величезні затрати і шкідливість п'єси припинити її».

---

[1] Завідувач театрального відділу.

Я вивісив афішу, в якій скликав у холодний театр товаришів із ЦК, МК, з Робітничо-селянської інспекції.

Я читав «Містерію» з піднесенням, з яким мусить читати той, кому треба не тільки розігріти аудиторію, але й розігрітися самому, щоб не замерзнути.

Дійшло.

На кінець читання один із присутніх працівників Московської Ради (чомусь він сидів із скрипкою) заграв «Інтернаціонал», і замерзлий театр співав без усякого свята.

Результат «закриття» був найнесподіваніший — збори прийняли резолюцію, яка вимагала поставити «Містерію» у Великому театрі.

Одно слово — репетиції тривали.

Парадний спектакль, знову приурочений до річниці, був готовий.

І ось напередодні приходить новий папірець з наказом зняти «Містерію» з постановки, і по театру РРФСР розвісили афіші якогось дуже пошлого ювілейного концерту.

Негайно я і осередок театру рушили до МК. Виявилося, що хтось обізвав «Містерію» балаганом, який не відповідає урочистому дню, і хтось образився на висміювання Толстого (цікаво, що своє обурення з приводу легковажного ставлення до Толстого висловив мені в антракті першого спектаклю й Дуров).

Була призначена комісія під головуванням Драудіна. Вночі я читав «Містерію» комісії. Драудін, якому, очевидно, ні до чого старі літтрадиції, ставав поступово на бік п'єси і на кінець заходив по кімнаті, нервово повторюючи одне слово:

— Дурні, дурні, дурні!

Це на адресу тих, хто заборонив п'єсу.

«Містерія-буф» ішла сто разів. І тричі феєричним видовищем німецькою мовою в цирку, в дні Третього конгресу Комінтерну.

І це видовище розібрали на третій день, — верховоди цирку вирішили, що коні застоялись.

На фоні вистав «Містерії» тривала моя боротьба за неї.

Багато місяців я намагався одержати свою відрядкову плату, але мені повертали заяву з написами або з усною резолюцією:

«Не платити за таку погань вважаю своєю заслугою».

Після двох судів і це зрештою розв'язалось уже в

Наркомпраці, і я віз додому борошно, крупу і цукор — еквівалент рядків.

Є один дуже поширений наклеп—мовляв, оці лефи обіймаються з революцією остільки, оскільки їм легше протягувати через друк до повновименних кас свої нікчемні твори.

Сухий перелік моїх боїв за «Містерію» достатньо спростує цю дурницю.

Те саме було і з «150 000 000», і з «Про це», і з іншими віршами. Труднощів не менше.

Безпосередня трудність боротьби із старим мотлохом, яка характеризує життя революційного письменника до революції, замінилася спадщиною цього старого мотлоху — естетичною косністю. Звичайно, з тим прекрасним корективом, що в країні революції кінець кінцем перемагає не косність, а нова, ліва, революційна річ.

Але горлянку, хватку і енергію мати треба.

В червні цього року я поїхав читати вірші в Сталіно. Це зростаюче місто омивають залізниці. Станцій із сім підходять до нього, але кожна не ближче ніж на десять-п'ятнадцять верст.

Після віршів я повертався повз гори покидів через чорні поля. Не доїжджаючи до Артемівська, лопнула одна камера, проїжджаючи Артемівськ — друга. Шофер зняв покришки і поїхав, підскакуючи на голому залізі коліс.

Я вперше бачив, щоб так силували техніку.

З природною тривогою я запитав шофера:

— Що ви робите, товаришу?

Шофер відповідав спокійно:

— Ми не буржуї, ми як-небудь, по-нашому, по-радянському!

У нас до мистецтва часто зустрічається таке, шоферське ставлення.

— Які там лефи! Де вже нам...

— Нам по-простому, по-радянському...

Наша перемога не в опрощенні, а в охопленні всієї дуже складної культури.

Менше ахррів — більше індустріалізації.

1927

ВІРШІ З ПРИМІТКАМИ

Шановний Володимире Володимичу!

Якщо ці вірші для «Нового лефа» підходять, не відмовте їх надрукувати.

Або вкажіть хиби — буду дуже вдячний.

Для відповіді посилаю 8-копійкову марку.

З привітом *Л. Томашпольський.*

Моя адреса: м. Харків, Толкачовська вул., 5 ДПС, корпус № 11, кімната № 288, студентові ІНГ Л. Томашпольському.

НОЧЬ У ДУНАЯ

Мягко с лапы на лапу ступая,
Грузная, как автобу́с,
Тащит ночь к берегам Дуная
Свою лунную грусть.
Ночи дела нет никакого
Ни до каких политик.
Вот оскорбительный звон подковий
Из тишины вытек.
Трудно лунеть при таком отношении —
Луна будто обваренная.
И вот в это буржуазное окружение
Вдруг выстрел ударил...
Тихо, успокойтесь.
Никакой дрожи!
Ничего не попишешь —
граница.
Спрячьте, луна, вашу милую рожу,
За дальнейшее кто поручится?..
Бабахнуло снова где-то ликующе,
А потом сразу — симфонией.
Через Дунаево синее туловище
Ночь поползла в агонии.

Так и удрала,
звезд мелочье
По дороге растеривая...
... Больше еще говорить о чем?
— Трудно ночам в Эсэсэрии.

МЕЧТЫ О «ФИАТЕ»

Под окном прошуршал «фиат»,
У «фиата» глаза горят.
Вот бы мне да такой вольтаж
В этот жилищный мой гараж!..
Пауки по углам и тьма —
Моего ли дела ума?
Льется с неба черная тушь,
Полюбуйтесь-ка — тоже «душ»!
Наверно, часа с три
Я гляжу на противный «стрит»,
Не пройдет ли еще «фиат» —
У «фиата» глаза горят...
Подожду и еще час,
А потом разозлюсь и... раз!
Миллионами киловатт
Засверкаю сам, как «фиат».

До редакції «Нового лефа» масою йдуть «хороші» вірші.

«Новый леф» їх не друкує і друкувати не буде.

Ми вміщуємо вірш (мабуть, молодого) товариша Томашпольського не тому, що він абстрактно «хороший», припав комусь до смаку.

Ні.

Друкуємо два вірші як зразок того —

— що в цьому вірші є лефівського,

— чого лефівського в цьому вірші нема.

Добре, по-лефівському:

1. Відчуття соціального замовлення, яке внесло злободенність, сьогоднішність у ліричний стан автора й читача.

Є відчуття лозунга — «хочеш миру, готуйся до війни».

Є відчуття лозунга — «автомобіль не примха, а культурна потреба».

2. Тема розвивається на несподіванках (мрії про фіат), «вулиця» стає «стрітом», висновку не кожен чекає — «засверкаю сам, как фиат».

Ця невживана несподіванка на протязі всього вірша тримає, не випускає вашу увагу, агітуючи за тему.

3. Частково викинуто загальноприйняту поетичну мову і введено говірку побуту, розмову вулиці, слова газети: «ничего не поймешь», в «буржуазном окружении» і т. п.

4. Заялоджені речі вічного поетичного вжитку, оживлені новими, близькими нам визначеннями, виявлено через сучасність.

Старий поет, визначаючи автобус, скаже:

«Автобус тяжелый, как ночь».

Новий каже:

«(Ночь) грузная, как автобус».

Старий скаже:

«Мелочь (гроші), как звезды» (сяяли, чи що).

Новий каже:

«Звезд мелочье»,

визначаючи невідому зірку через знайому срібну монету, близьку до зірки і блиском і форматом.

Наближення тривоги, можливість боротьби — взято оптимістично.

«Бабахнуло... ликующе».

Погано, не по-лефівському:

1. Неясне відчуття соціального замовлення не розшифровано в радянську злободенність.

Постріл на румунському кордоні треба, не знижуючи кваліфікації вірша, пов'язати з траурною річницею захоплення боярами Бессарабії.

Розпливчасту мрію про «фіат» треба конкретизувати на роботі і завданнях Автодору.

Треба, щоб вірш став активним, щоб він агітував неприховано.

2. Нема достатньої уваги до застосування (читання, виконання).

«Луна будто обваренная» — не читається.

Краще:

Луна —
будто обваренная.

Замість:

Полюбуйтесь-ка — тоже «душ», —

виходить:

Полюбуйтесь-ка то — жидуш.

Замість:

Засверкаю сам, как «фиат», —

виходить:

Засверкаю самка «фиат».

А самець?

3. Немає вибору незамінних слів. Чому «фіат»? Чи потрібна нам саме ця марка? Що кажуть у Автодорі?

Бабахнуло снова где-то (?) ликующе.

Де саме?

Указання місця (одна з можливостей), даючи незамінне слово, притягує до нього масу інших, які не були у поетичному вжитку і які дають нову можливість поетичної обробки.

Легко через те, і непомітно через те, і не закріпиться в пам'яті через те, і не втримає ідеї — рима:

отношение — окружение.

Можна й «облегчение», і «орошение», і «оповещение», і «обличение».

А, наприклад, на «Барановичи» або «Бобруйск» не всяке слово полізе.

Треба знайти для прикладу:

Боба-пончик, мальчик русский,
восемь лет прожил в Бобруйске.

4. Не зовсім перетерто й вичищено стару поетичну зброю — «свою лунную грусть», «симфонии — агонии» і т. п.

Вже стільки без вас насимфонили, що не продихнути.

5. Газетна мова вулиці в ліричному оточенні естетизується і з проводу для передавання почуття — думки — ідеї стає самодостатнім брязкальцем.

Не можна відривати річ від її призначення. Це шлях до музейщини.

Сьогодні — ближче до газети, статті, публіцистики.

Висновок.

Вірш повинен мати в собі повний політичний ідейний заряд.

Треба, щоб цей заряд нісся відповідно до всієї найновішої техніки, випереджаючи колишні стріляльні можливості.

Я особисто двома жанровими картинами перевіряю свої вірші.

Якщо підведуться з домовин усі поети, вони повинні сказати: у нас таких віршів не було, і не знали, і не вміли.

Якщо підведеться з домовини минуле — білі і реставрація, мій вірш повинні знайти і знищити за цілковиту для білих шкідливість.

Пропорція цих моментів — пропорція якостей вірша.

«Леф» не друкує просто «хороших» віршів.

Нас цікавить поетичне культурне виробництво. Винахід.

Дальші речі за лефівським стандартом — у товщ і в шир газет і журналів.

Товариші, надсилайте нові вірші до «Нового лефа»!

1928

Я САМ

ТЕМА

Я — поет. Цим і цікавий. Про це й пишу. Про решту теж — тільки коли це відстоялося словом.

ПАМ'ЯТЬ

Бурлюк говорив: у Маяковського пам'ять, як дорога в Полтаві, — кожен галошу зоставить. Але обличчя й дати не запам'ятовую. Пам'ятаю лише, що в 1100 році кудись переселялися якісь «доряни». Подробиць цієї справи не пам'ятаю, але, мабуть, що справа серйозна. Запам'ятовувати ж — «Се написано 2 травня. Павловськ. Фонтани»— справа зовсім дрібна. Отже, вільно плаваю по своїй хронології.

ГОЛОВНЕ

Народився 7 липня 1894 року (або 93 — думки мами і батькового послужного списка розбігаються. В усякому разі не раніш). Батьківщина — село Багдади, Кутаїська губернія, Грузія.

СКЛАД РОДИНИ

Батько: Володимир Костянтинович (багдадський лісничий) вмер у 1906 році.

Мама: Олександра Олексіївна

Сестри: { а) Люда
б) Оля

Була ще тітка Анюта. Інших Маяковських, мабуть, не існує.

1-й СПОГАД

Поняття живописні. Місце невідоме. Зима. Батько передплатив журнал «Родина». У «Родины» «гумористичний» додаток. Про смішних говорять і чекають. Батько ходить і співає повсякчасне «альон занфан де ля по чотири». «Родина» прийшла. Розгортаю і відразу (малюнок) горлаю: «Як смішно! Дядя з тьотьою цілуються». Сміялись. Пізніше, коли прийшов додаток і треба було справді сміятися, з'ясувалося — раніше сміялись тільки з мене. Так розбіглися наші поняття про малюнки і гумор.

2-й СПОГАД

Поняття поетичні. Літо. Приїжджає безліч. Вродливий довгий студент — Б. П. Глушковський. Малює. Шкіряний зошитище. Блискучий папір. На папері довгий чоловік без штанів (а може, в обтяжку) перед дзеркалом. Чоловіка звати «Євгеніонєгіним». І Боря був довгий, і намальований був довгий. Зрозуміло. Борю я й вважав оцим самим «Євгеніонєгіним». Думка трималася років зо три.

3-й СПОГАД

Практичні поняття. Ніч. За стіною нескінченне шепотіння папи й мами. Про рояль. Всю ніч не спав. Свербіла та сама фраза. Вранці кинувся бігти бігцем: «Папа, що таке розстрочка платежу?». Пояснення дуже сподобалось.

ПОГАНІ ЗВИЧКИ

Літо. Приголомшливі кількості гостей. Нагромаджуються іменини. Батько вихваляється моєю пам'яттю. До всіх іменин мене примушують вчити вірші. Пам'ятаю — спеціально для папиних іменин:

Якось раз перед юрбою
співплемінних гір...

«Співплемінних» і «скали́» мене дратували. Хто вони такі, я не знав, а в житті вони не бажали мені траплятись. Пізніше я дізнався, що це поетичність, і став тихо її ненавидіти.

КОРІННЯ РОМАНТИЗМУ

Перший будинок, згадуваний виразно. Два поверхи. Верхній — наш. Нижній — невеличка виноробня. Раз на рік — гарби винограду. Давили. Я їв. Вони пили. Все це територія дуже старовинної грузинської фортеці під Багда-

дами. Фортеця очотирикутнюється фортечним валом. У кутах валів — накати для гармат. У валах бійниці. За валами рови. За ровами ліси і шакали. Над лісами гори. Підріс. Бігав на найвищу. Знижуються гори на північ. На півночі розрив. Мріялося — це Росія. Тягнуло туди найнеймовірніше.

НЕЗВИЧАЙНЕ

Років сім. Батько став брати мене у верхові об'їзди лісництва. Перевал. Ніч. Оточило туманом. Навіть батька не видно. Стежка щонайвужча. Батько, мабуть, відсмикнув рукавом гілку шипшини. Гілка з розмаху колючками в мої щоки. Ледь-ледь поверескуючи, витягаю колючки. Одразу пропали й туман, і біль. У роздертому тумані під ногами — яскравіш за небо. Це електрика. Клепковий завод князя Накашідзе. Після електрики зовсім облишив цікавитися природою. Неудосконалена річ.

НАВЧАННЯ

Вчила мама і всякоюрідні сестри. Арифметика здавалась неправдоподібною. Доводиться розраховувати яблука і груші, роздавані хлопчикам. Мені ж завжди давали, і я завжди давав без ліку. На Кавказі фруктів скільки хочеш. Читати вивчився з задоволенням.

ПЕРША КНИГА

Якась «Пташниця Агафія». Якби мені на той час потрапило кілька таких книжок — кинув би читати зовсім. На щастя, друга — «Дон-Кіхот». Оце так книга! Зробив дерев'яний меч і лати, разив оточення.

ІСПИТ

Переїхали. З Багдадів до Кутаїса. Іспит у гімназію. Склав. Спитали про якір (на моєму рукаві) — знав добре. Але священик спитав — що таке «око». Я відповів: «Три фунти» (так грузинською мовою). Мені пояснили люб'язні екзаменатори, що «око» це слово стародревнє, церковнослов'янське. Через це ледве не провалився. Отже, зненавидів одразу — все стародревнє, все церковне і все слов'янське. Можливо, що звідси пішли і мій футуризм, і мій атеїзм, і мій інтернаціоналізм.

ГІМНАЗІЯ

Підготовчий, 1-й і 2-й. Іду першим. Весь у п'ятірках. Читаю Жюля Верна. Взагалі фантастичне. Якийсь бородань став у мені виявляти здібності художника. Вчить безплатно.

ЯПОНСЬКА ВІЙНА

Збільшилась кількість газет і журналів вдома. «Русские ведомости», «Русское слово», «Русское богатство» та інше. Читаю все. Несвідомо згвинчений. Захоплюють листівки крейсерів. Збільшую і перемальовую. З'явилось слово «прокламація». Прокламації вішали грузини. Грузинів вішали козаки. Мої товариші грузини. Я став ненавидіти козаків.

НЕЛЕГАЛЬЩИНА

Приїхала сестра з Москви. Захоплена. Потай дала мені довгі папірці. Подобалось: дуже рисковано. Пам'ятаю й зараз. Перший:

> Товаришу, брате, мерщій схаменись,
> мерщій кинь гвинтівку на землю.

І ще якийсь, з закінченням:

> а не то путь тобі,
> й сину, й жінці, й мамаші до німців...

(про царя).

Це була революція. Це було віршами. Вірші і революція якось об'єднувались у голові.

905-й РІК

Не до навчання. Пішли двійки. Перейшов у четвертий тому лише, що мені провалили голову каменем (на Ріоні побився) — на переекзаменовках пожаліли. Для мене революція почалася так: мій товариш, священиків повар — Ісидор, з радощів босий скочив на плиту — вбили генерала Аліханова. Усмиритель Грузії. Пішли демонстрації і мітинги. Я теж пішов. Добре. Сприймаю живописно: у чорному анархісти, в червоному есери, в синьому есдеки, в інших кольорах федералісти.

СОЦІАЛІЗМ

Промови, газети. З усього — незнайомі поняття і слова. Вимагаю у себе пояснень. У вікнах білі книжечки. «Буревісник». Про те саме. Купую все. Піднявсь о шостій ранку.

Читав запоєм. Перша: «Геть соціал-демократію». Друга: «Економічні бесіди». На все життя вразила здатність соціалістів розплутувати факти, систематизувати світ. «Що читати?» — здається, Рубакіна. Перечитав за порадою. Багато чого не розумію. Питаю. Мене ввели в марксистський гурток. Потрапив на «Ерфуртську». Середина. Про «люмпенпролетаріат». Став вважати себе соціал-демократом: потягнув батькові берданки в есдечий комітет.

Постаттю подобався Лассаль. Мабуть, тому, що без бороди. Моложавіший. Лассаль у мене переплутався з Демосфеном. Ходжу на Ріон. Виголошую промови, набравши каменів у рот.

РЕАКЦІЯ

На мою думку, почалося так: при паніці (може, розгоні) під час демонстрації пам'яті Баумана мені (я впав) попало величезним барабанищем по голові. Я злякався, думав, сам тріснув.

906-й РІК

Вмер батько. Вколов палець. (Зшивав папери.) Зараження крові. Відтоді терпіти не можу шпильок. Добробут скінчився. Після батькового похорону — у нас 3 карбованці. Інстинктивно, гарячково ми розпродали столи й стільці. Рушили в Москву. Навіщо? Навіть знайомих не було.

ДОРОГА

Краще за все — Баку. Вишки, цистерни, найкращі духи — нафта, а далі степ. Пустеля навіть.

МОСКВА

Зупинилися в Розумовському. Сестрині знайомі — Плотникови. Вранці паровиком у Москву. Зняли маленьку квартирку на Бронній.

МОСКОВСЬКЕ

З харчами погано. Пенсія — 10 карбованців на місяць. Я і дві сестри вчимося. Мамі довелося давати кімнати і обіди. Кімнати погані. Студенти живуть бідні. Соціалісти.

ПРИЄМНЕ

Послали по гас. 5 карбованців. У колоніальній дали здачі 14 карбованців 50 копійок; 10 карбованців — чистий заробіток. Соромився. Обійшов двічі крамницю («Ерфурт-

ська» заїла.) Хто прорахувався, чи хазяїн, чи службовець — стиха розпитую прикажчика. — Хазяїн! Купив і з'їв чотири цукатні хліби. На решту ганяв у човні Патріаршими ставами. Бачити відтоді цукатних хлібів не можу.

РОБОТА

Грошей у родині нема. Довелося випалювати й малювати. Особливо запам'яталися великодні крашанки. Круглі, крутяться і риплять, мов двері. Крашанки продавав у кустарну крамницю на Неглинній. Штука 10—15 копійок. Відтоді без меж ненавиджу Бемів, руський стиль і кустарщину.

ГІМНАЗІЯ

Перевівся в 4-й клас п'ятої гімназії. Одиниці, ледве урізноманітнювані двійками. Під партою «Анти-Дюрінг».

ЧИТАННЯ

Белетристики не визнавав зовсім. Філософія. Гегель. Природознавство. Але головне — марксизм. Немає твору мистецтва, яким би я захопився більше, ніж «Передмовою» Маркса. Із студентських кімнат ішла нелегальщина. «Тактика вуличного бою» тощо. Пам'ятаю виразно синеньку ленінську «Дві тактики». Подобалось, що книга зрізана до літер. Для нелегального просовування. Естетика максимальної економії.

ПЕРШИЙ ПІВВІРШ

Третя гімназія видавала нелегальний журнальчик «Порыв». Образився. Інші пишуть, а я не можу?! Став скрипіти. Вийшло неймовірно революційно і в такій же мірі неподобно. Щось на зразок теперішнього Кирилова. Не пам'ятаю ані рядка. Написав другий. Вийшло лірично. Не вважаючи такий стан серця сполучним з моєю «соціалістичною гідністю», кинув зовсім.

ПАРТІЯ

1908 рік. Вступив у партію РСДРП (більшовиків). Складав іспит у торговельно-промисловому підрайоні. Склав. Пропагандист. Пішов до булочників, потім до шевців, і, нарешті, до друкарів. На загальноміській конференції обрали в МК. Були Поволжець, Смідович та інші. Звався «товаришем Костянтином». Тут працювати не довелося — взяли.

АРЕШТ

29 березня 1908 р. наскочив на засідку в Грузинах. Наша нелегальна друкарня. Їв блокнот. З адресами і в палітурці. Пресненська часть. Охранка. Сущевська часть. Слідчий Вольтановський (мабуть, вважав себе хитрим) примусив писати під диктовку: мене обвинувачували в писанні прокламації. Я безнадійно перебріхував диктант. Писав: «соціяльдимокритична». Обдурив. Випустили на поруки. В часті із здивуванням прочитав «Саніна». Він чомусь у кожній часті був. Мабуть, спасенний.

Вийшов. З рік — партійна робота. І знов недовге сидіння. Взяли револьвер.

ТРЕТІЙ АРЕШТ

Наші мешканці ведуть підкоп під Таганку. Визволяти жінок-каторжанок. Пощастило влаштувати втечу з Новінської тюрми. Мене забрали. Сидіти не хотів. Бешкетував. Переводили з часті в часть — Басманна, Мещанська, Мясницька та ін. — і, нарешті, Бутирки. Одиночка № 103.

11 БУТИРСЬКИХ МІСЯЦІВ

Найважливіший для мене час. Після трьох років теорії і практики — кинувся на белетристику.

Перечитав усе новітнє. Символісти — Белий, Бальмонт. Розворушила формальна новина. Але було чуже. Теми, образи не мого життя. Спробував сам писати так само добре, але про інше. Виявилось так само про інше — не можна. Вийшло ходульно і ревплачливо. Щось на зразок:

В золото, в пурпур ліси всі укрились,
Сонце блищало поміж куполів.
Ждав я; та в місяцях дні загубились,
Сотні тих болісних днів.

Списав таким цілий зошит. Спасибі наглядачам — при виході відібрали. А то ще надрукував би!

Відчитавши сучасність, напався на класиків. Байрон, Шекспір, Толстой. Остання книга — «Анна Кареніна». Не дочитав. Вночі викликали «з речами по місту». Так і не знаю, чим у них отам, у Кареніних, історія скінчилась.

Мене випустили. Мусив (охранка постановила) іти на три роки в Туруханськ.

Під час сидіння судили в першій справі — винен, але роками не вийшов. Віддати під нагляд поліції і під батьківську відповідальність.

ТАК ЗВАНА ДИЛЕМА

Вийшов збентежений. Ті, кого я прочитав, — так звані великі. Але до чого ж неважко писати краще за них. У мене вже й тепер правильніше ставлення до світу. Тільки потрібен досвід у мистецтві. Де взяти? Я неук. Я повинен пройти серйозну школу. А мене вигнано навіть із гімназії, навіть і із Строгановського. Якщо лишатися в партії — треба стати нелегальним. Нелегальним, здавалося мені, не навчишся. Перспектива — все життя писати літучки, викладати думки, взяті з правильних, але не мною придуманих книг. Якщо з мене витрусити прочитане, що лишиться? Марксистський метод. Але чи не в дитячі руки потрапила ця зброя? Легко орудувати нею, коли маєш справу тільки з думкою своїх. А що при зустрічі з ворогами? Адже от краще за Бєлого я все ж не можу написати. Він про своє весело — «в небеса запустив ананасом», а я про своє нию — «сотні тих болісних днів». Добре іншим партійцям. У них ще й університет. (А вищу школу — я ще не знав, що воно таке — я тоді поважав!)

Що я можу протиставити естетиці старизни, що навалилася на мене? Хіба революція не зажадає від мене серйозної школи? Я зайшов до тоді ще товариша по партії — Медведєва: хочу робити соціалістичне мистецтво. Серьожа довго сміявся: кишка тонка.

Думаю все ж таки, що він недооцінив мої кишки. Я перервав партійну роботу. Я сів учитися.

ПОЧАТОК МАЙСТЕРНОСТІ

Думалось — віршів писати не можу. Спроби сумні. Взявся за живопис. Вчився у Жуковського. Разом з якимись дамочками писав сріблястенькі сервізики. Через рік здогадався — учуся рукоділлю. Пішов до Келіна. Реаліст. Гарний рисувальник. Найкращий учитель. Твердий. Змінний.

Вимога — майстерність, Гольбейн. Терпіти не може красивеньке.

Поет шанований — Саша Чорний. Радував його антиестетизм.

ОСТАННЄ УЧИЛИЩЕ

Сидів на «голові» рік. Вступив в Училище живопису, скульптури і зодчества. Єдине місце, куди прийняли без свідоцтва про благонадійність. Працював добре.

Здивувало: наслідувачів пестять — самостійних женуть. Ларіонов, Машков. Ревінстинктом повстав за вигнаних.

ДАВИД БУРЛЮК

В училищі з'явився Бурлюк. Вигляд нахабний. Лорнетка. Сюртук. Ходить наспівуючи. Я став чіплятися. Майже зчепились.

У КУРИЛЦІ

Благородне зібрання. Концерт. Рахманінов. Острів мертвих. Втік від нестерпної мелодизованої нудьги. За хвилину й Бурлюк. Розреготались один в одного. Вийшли вештатися разом.

ПАМ'ЯТНЮЩА НІЧ

Розмова. Від нудьги рахманіновської перейшли на училищну, від училищної — на всю класичну нудьгу. У Давида — гнів майстра, що обігнав сучасників, у мене — пафос соціаліста, який знає неминучість загибелі старизни. Народився російський футуризм.

НАСТУПНА

Вдень у мене вийшов вірш. Вірніше — шматки. Погані. Ніде не надруковані. Ніч. Стрєтенський бульвар. Читаю рядки Бурлюкові. Додаю — це один мій знайомий. Давид зупинився. Оглянув мене. Рявкнув: «Та це ж ви самі написали! Та ви же ж геніальний поет!» Застосування до мене такого грандіозного і незаслуженого епітету обрадувало мене. Я весь пішов у вірші. Цього вечора цілком несподівано я став поетом.

БУРЛЮКОВЕ ЧУДЕРНАЦТВО

Уже вранці Бурлюк, знайомлячи мене з кимось, басив: «Не знаєте? Мій геніальний друг. Славетний поет Маяковський». Штовхаю. Але Бурлюк непохитний. Ще й рикав на мене, відійшовши: «Тепер пишіть. А то ви мене ставите в найбезглуздіше становище».

ТАК ЩОДНЯ

Довелося писати. Я й написав перший (перший професіональний, друкований) «Червоний і білий» та інші.

ПРЕКРАСНИЙ БУРЛЮК

Повсякчасною любов'ю думаю про Давида. Прекрасний друг. Мій дійсний учитель. Бурлюк зробив з мене поета. Читав мені французів і німців. Втелющував книжки.

Ходив і говорив без кінця. Не відпускав ні на крок. Видавав щодня 50 копійок. Щоб писати не голодуючи

На різдво завіз до себе у Нову Маячку. Привіз «Порт» та інше.

«ЛЯПАС»

З Маячки повернулись. Якщо з невиразними поглядами, то з загостреними темпераментами. У Москві Хлєбников. Його тиху геніальність тоді затемняв для мене бурлячий Давид. Тут же з'явився футуристичний єзуїт слова — Кручоних.

Після кількох ночей лірики породили спільний маніфест. Давид збирав, переписував, вдвох дали ім'я і випустили «Ляпас громадському смакові».

ВОРУШАТЬСЯ

Виставки «Бубновий валет». Диспути. Розлючені промови мої і Давида. Газети стали заповнюватись футуризмом. Тон був не дуже ввічливий. Наприклад, мене просто обзивали «сучим сином».

ЖОВТА КОФТА

Костюмів у мене не було ніколи. Були дві блузи — найогидніші на вигляд. Випробуваний спосіб — оздоблюватися галстуком. Нема грошей. Взяв у сестри шматок жовтої стрічки. Обв'язався. Фурор. Отже, найпомітніше і найгарніше в людині галстук. Очевидно — збільшиш галстук, побільшає й фурор. А через те, що розміри галстуків обмежені, я пішов на хитрощі: зробив галстукову сорочку і сорочковий галстук.

Враження непереборне.

РОЗУМІЄТЬСЯ

Генералітет мистецтва вищирився. Князь Львов. Директор училища. Запропонував припинити критику і агітацію. Відмовились.

Рада «художників» вигнала нас з училища.

ВЕСЕЛИЙ РІК

Їздили Росією. Вечори. Лекції. Губернаторство насторожувалось. У Миколаєві нам запропонували не торкатися ні начальства, ні Пушкіна. Часто поліція переривала на півслові доповіді. До ватаги залучився Вася Каменський. Найстаріший футурист.

Для мене ці роки — формальна робота, опанування слова.

Видавці не брали нас. Капіталістичний ніс почував у нас динамітників. У мене не купували ані одного рядка.

Повертаючись до Москви — найчастіше жив на бульварах.

Цей час завершився трагедією «Володимир Маяковський». Поставлена в Петербурзі. Луна-Парк. Просвистіли її до дірок.

ПОЧАТОК 14-го РОКУ

Почуваю майстерність. Можу опанувати тему. Впритул. Ставлю питання про тему. Про революційну. Думаю над «Хмариною в штанах».

ВІЙНА

Прийняв схвильовано. Спочатку лише з декоративного, з шумового боку. Вірш — «Війну оголошено». Малювання плакатів на замовлення.

СЕРПЕНЬ

Перший бій. Впритул підвелося воєнне страхіття. Війна огидна. Тил іще огидніший. Щоб сказати про війну — треба її бачити. Пішов записуватись добровольцем. Не дозволили. Нема благонадійності.

І в полковника Модля знайшлась одна добра ідея.

ЗИМА

Огида і ненависть до війни. «Ах, закрийте, закрийте очі газет» та інші.

Інтерес до мистецтва пропав зовсім.

ТРАВЕНЬ

Виграв 65 карбованців. Поїхав у Фінляндію. Куоккала.

КУОККАЛА

Семизнайома система (семипільна). Встановив сім обідаючих знайомств. У неділю «їм» Чуковського, понеділок— Євреїнова і т. д. У четвер було найгірше — їм репінські травки. Для футуриста у сажень на зріст — це не діло.

Вечорами вештаюсь по пляжу.

Пишу «Хмарину».

Викріпла свідомість близької революції.

Поїхав у Мустамякі. М. Горький. Читав йому частини «Хмарини». Розчулений Горький обплакав мені весь жилет. Зворушив віршами. Я трохи запишався.

«НОВЫЙ САТИРИКОН»

65 карбованців пройшли легко і без болю. «У міркуванні чого б попоїсти» став писати в «Новом Сатириконе».

НАЙРАДІСНІША ДАТА

Липень 915-го року. Знайомлюсь з Л. Ю. і О. М. Бріками.

ПРИЗОВ

Забрили. Тепер іти на фронт не хочу. Вдаю з себе рисувальника. Вночі вчусь у якогось інженера рисувати авто. З друкуванням ще гірше. Солдатам забороняють. Лише один Брік радує. Купує всі мої вірші по 50 копійок рядок. Надрукував «Флейту-хребет» і «Хмарину». Хмарина вийшла периста. Цензура в неї дмухала. Сторінок із шість суцільних крапок.

Відтоді у мене зненависть до крапок. До ком також.

СОЛДАТЧИНА

Найпаскудніший час. Малюю (вивертаюсь) начальникові портрети. У голові розгортається «Війна і світ», у серці — «Людина».

16-Й РІК

Закінчено «Війну і світ». Трохи пізніше — «Людину». Шматки друкую у «Летописи». На вояччину нахабно не з'являюсь.

26 ЛЮТОГО, 17-Й РІК

Пішов з автомобілями до Думи. Вліз в кабінет Родзянка. Оглянув Мілюкова. Мовчить. Але мені чомусь здається, що він заїкається. За годину набридли. Пішов. Прийняв на кілька днів командування Автошколою. Гучковіє. Стара офіцерня по-старому походжає в Думі. Для мене ясно — за цим неминуче зараз же соціалісти. Більшовики. Пишу в перші ж дні революції поетохроніку «Революція». Читаю лекції — «Більшовики мистецтва».

СЕРПЕНЬ

Росія потроху океренщується. Втратили повагу. Виходжу з «Новой жизни». Задумую «Містерію-буф».

ЖОВТЕНЬ

Чи приймати чи не приймати? Такого питання для мене не було. Моя революція. Пішов у Смольний. Робив. Усе, що доводилось. Починають засідати.

СІЧЕНЬ

Заїхав у Москву. Виступаю. Вночі «Кафе поетів» у Настасьїнському. Революційна бабуся теперішніх кафе-поетних салончиків. Пишу кіносценарії. Граю сам. Малюю для кіно плакати. Червень. Знову Петербург.

18-й РІК

РРФСР — не до мистецтва. А мені саме до нього. Заходив у Пролеткульт до Кшесинської.

Чому не в партії? Комуністи працювали на фронтах. У мистецтві та освіті — поки угодовці. Мене послали б ловити рибу в Астрахань.

25 ЖОВТНЯ, 18-й РІК

Закінчив містерію. Читав. Говорять багато. Поставили. Ревли навколо страшенно. Особливо комуністуюча інтелігенція. Андреєва чого-чого тільки не робила. Щоб перешкодити. Тричі поставили — потім розколотили. І пішли «Макбети».

19-й РІК

Їжджу з містерією та іншими речами моїми і товаришів по заводах. Приймають радісно. У Виборгському районі організується комфут, видаємо «Искусство коммуны». Академії тріщать. Навесні переїжджаю до Москви.

Голову охопила «150 000 000». Пішов у агітацію Роста.

20-й РІК

Скінчив «Сто п'ятдесят мільйонів». Друкую без прізвища. Хочу, щоб кожен дописував і покращував. Цього не робили, зате прізвище знали всі. Однаково. Друкую тут під прізвищем.

Дні й ночі Роста. Наступають всілякі Денікіни. Пишу і малюю. Зробив тисячі з три плакатів і тисяч шість підписів.

21-й РІК

Пробиваючись крізь усі тяганини, зненависті, канцелярщини і тупості — ставлю другий варіант містерії. Іде в

1 РСФРР і в цирку німецькою мовою для III Конгресу Комінтерну. Пройшло близько ста разів.

Став писати в «Известиях».

22-й РІК

Організую видавництво МАФ. Збираю футуристів — комуни. Приїхали з Далекого Сходу Асеєв та інші товариші по бійках. Став записувати роблений третій рік «П'ятий Інтернаціонал». Утопія. Буде показано мистецтво через 500 років.

23-й РІК

Організуємо «Леф». «Леф» — це охоплення великої соціальної теми всіма знаряддями футуризму. Цим визначенням, звичайно, питання не вичерпується, — зацікавлених відсилаю до №№. Згуртувалися щільно: Брік, Асеєв, Арватов, Родченко, Лавінський.

Написав: «Про це». З особистих мотивів про загальний побут. Почав обдумувати поему «Ленін». Один з лозунгів, одне з великих завоювань «Лефу» — деестетизація виробничих мистецтв, конструктивізм. Поетичне застосування: агітка і агітка господарська — реклама. Незважаючи на поетичне цькування, вважаю «усе малому й старому тільки з Моссельпрому» поезією найвищої кваліфікації.

24-й РІК

«Пам'ятник робітникам Курська». Численні лекції по СРСР про «Леф». «Ювілейне» — Пушкіну. І вірші цього типу — цикл. Подорожі: «Тифліс», «Ялта — Севастополь», «Тамара і Демон» тощо. Закінчив поему «Ленін». Читав на багатьох робітничих зборах. Я дуже боявся цієї поеми, бо легко було знизитися до звичайного політичного переказу. Ставлення робітничої аудиторії обрадувало і зміцнило впевненість у потрібності поеми. Багато їжджу за кордон. Європейська техніка, індустріалізм, усяка спроба поєднати їх з ще непролазною колишньою Росією — безперестанна ідея футуриста-лефівця.

Незважаючи на невтішні тиражні дані про журнал, «Леф» шириться у роботі.

Ми знаємо ці «дані» — просто часта канцелярська незацікавленість в окремих журналах великого і байдужого механізму «ГИЗ'у».

25-й РІК

Написав агітпоему «Літаючий пролетар» і збірку агітвіршів «Самі пройдіться небесами».

Їду навкруг землі. Початок цієї поїздки — остання поема (з окремих віршів) на тему «Париж». Хочу й перейду з вірша на прозу. Цього року повинен закінчити перший роман.

«Навкруг» не вийшло. По-перше, обікрали в Парижі, по-друге, після півроку їзди кулею кинувся в СРСР. Навіть у Сан-Франціско (кликали з лекцією) не поїхав. Виїздив Мексіку, П.А.С.Ш. і шматки Франції та Іспанії. Результат — книги: публіцистика, проза — «Мое відкриття Америки» і вірші «Іспанія, Атлантичний океан, Гавана, Мексіка, Америка».

Роман дописав у думці, а на папір не перевів, бо: поки дописувалось, проймався зненавистю до вигаданого і став од себе вимагати, щоб на прізвищі, щоб на факті. А втім, це і на 26-й — 27-й роки.

1926 РІК

У роботі свідомо переводжу себе на газетяра. Фейлетон, лозунг. Поети цькують — проте самі газетярити не можуть, а більше друкуються у безвідповідальних додатках. А мені на їхні ліричні дурниці смішно дивитися, в такій мірі робити це легко і нікому, крім дружини, не цікаво.

Пишу в «Известиях», «Труде», «Рабочей Москве», «Заре Востока», «Бакинском рабочем» та інших.

Друга робота — продовжую перервану традицію трубадурів і менестрелів. Їжджу містами і читаю. Новочеркаськ, Вінниця, Харків, Париж, Ростов, Тифліс, Берлін, Казань, Свердловськ, Тула, Прага, Ленінград, Москва, Воронеж, Ялта, Євпаторія, Вятка тощо, тощо, тощо.

1927 РІК

Відновляю (була спроба «скоротити») «Леф», вже «Новый». Основна позиція: проти вигадки, естетизації і психолозтва мистецтвом — за агіт, за кваліфіковану публіцистику і хроніку. Основна робота в «Комсомольской правде» і понаднормово роблю «Добре!».

«Добре!» вважаю програмною річчю, як «Хмарину в штанах» для того часу. Обмеження абстрактних поетичних

В. В. Маяковський на виставці «20 років роботи»

прийомів (гіперболи, віньєточного самоцінного образу) і винаходження прийомів для обробки хронікального і агітаційного матеріалу.

Іронічний пафос в описі дрібниць, які, проте, можуть бути і певним кроком у майбутнє («Сири не засиджені, — лампи, фіранки, — ціни знижені»), запровадження, для перебивки планів, фактів різного історичного калібру, законних тільки в порядку особистих асоціацій («Розмова з Блоком», «Мені розповів тихенький єврей, Павло Ілліч Лавут»).

Буду розробляти намічене.

Ще: написано — сценарії і дитячі книги.

Ще: продовжував менестрелити. Зібрав близько 20 000 записок, думаю про книгу «Універсальна відповідь» (записочникам). Я знаю, про що думає читацька маса.

1928 РІК

Пишу поему «Погано». П'єсу і мою літературну біографію. Багато хто казав: «Ваша біографія не дуже серйозна». Правильно. Я ще не заакадемічився і не звик панькатися із своєю персоною, та й діло моє мене цікавить, тільки коли це весело. Піднесення й занепадання багатьох літератур, символісти, реалісти та інші, наша боротьба з ними — усе це, що йшло на моїх очах: це частина нашої, дуже серйозної історії. Це вимагає, щоб про нього написати. І напишу.

1928

«КЛОП»

Це — феєрична комедія на 5 дій і на 9 картин.

Мені самому важко одного себе вважати автором комедії. Опрацьований і введений в комедію матеріал — це громаддя обивательських фактів, що йшли в мої руки і голову звідусіль, під час усієї моєї газетної і публіцистичної роботи, особливо по «Комсомольской правде».

Ці факти, незначні нарізно, я пресував і збирав у дві центральні постаті комедії: Присипкін, який переробив для елегантності своє прізвище на П'єра Скрипкіна, — колишній робітник, нині наречений, і Олег Баян — підлабузнюючий самородок із колишніх домовласників.

Газетна робота відстоялась в те, що моя комедія — публіцистична, проблемна, тенденційна.

Проблема — викриття сьогоднішнього міщанства.

Я намагався всіляко відрізнити комедію від звичайного типу відображальних, заднім числом писаних речей.

Основна трудність — це перекласти факти на театральну мову дії і цікавості.

Сухий перелік картин такий:

1. Присипкін і Баян на гроші мамаші Ренесанс закуповують для майбутнього червоного одруження червону шинку, червоноголові пляшки і червоне інше.

2. Молодняцький гуртожиток обговорює втечу Присипкіна з окопів важкого побуту і після пострілу самовбивці Зої Берьозкіної, закоханої в Присипкіна, викидає «нареченого», який з тріском відривається від свого класу.

3. З'їздились до загсу трамваї —
червоне весілля було.

Весілля Присипкіна і Ельзевіри Ренесанс — манікюрші, що обстригла колишні Присипкінові кігті.

4. Пожежа знищує всіх дійових осіб. Серед живих нема нікого. Серед трупів не долічується один — зважаючи на невиявлення, згорів уроздріб.

Висновки:

Горілка — отрута,
товариші й громадяни!
Республіку
по-дурному спалить
п'яний!
. . . .
Міцний
сон
кінчається пожаром,
на сон
не читайте Надсона
і Жарова!

5. Минають десять п'ятирічок будівництва і боротьби за культуру. Труп уроздріб не згорів. Цілого і замороженого в зливі пожежницької води Присипкіна знайшли в колишньому льосі. Механічне голосування всієї федерації ухвалило Присипкіна воскресити.

Останні новини про
відтаючого
ссавця горілкоп'ючого

такі.

Ссавця розморожено разом з прекрасним огрядним клопом зразка 1928 року, який повзе на стіну.

«Автодори» та інше колишнього Тамбова приголомшили Присипкіна. Він падає на руки Зої Берьозкіної, що колись стрілялась, а тепер здорова, але постаріла на 50 років.

6. Репортер розповідає про страшну «трьохгорну» епідемію, що заражає місто. Робітники, які виробляли «пиво» для полегшення Присипкіну труднощів переходу до культурного часу, масами лягають у лікарні, повалені раз і випадково покуштованим алкоголем. Навіть собаки будинку, де живе Присипкін, заражені мікробами підлабузництва, не гавкають і не бігають, а тільки «служать», стоячи на задніх лапках.

7. Про дівчат і говорити не варто — вони вражені приступами романсової закоханості.

По місту йде полювання на небачену комаху «клопус нормаліс», випадково виявлену чорною цяткою на білій

стіні і після тривалих засідок вміщувану в скриньку директора зоосаду.

8. Всі намагання зробити з Присипкіна майбутню людину наражаються на невдачу. Лікарі відмовляються від цієї істоти, що дихає спиртним перегаром. Самій істоті, звиклій до мокрого горілчаного життя, огидна скляна чистота. Істота протестує проти того, що її розморожено для того, щоб засушити. Істота розкидає запропоновані їй розваги на зразок книги Муссоліні «Листи із заслання». Вдавшись у відчай, істота приведена в райдужні почуття лише оголошенням зоосаду про шукання людиноподібної істоти для щоденних обкусувань і для утримання свіжопридбаної істоти в нормальних звірячих умовах.

І навіть Берьозкіна дивується, що п'ятдесят років тому вона мало не вкоротила собі життя через таку нікчему.

9. На відкриття зоологічного саду зійшлося місто. Після обнародування перипетій полювання і боротьби відчиняється клітка двох експонатів — «клопус нормаліс» і мало було не прийнятий за «homo sapiens», навіть за його найвищий вид, за трудящого, — Присипкін, що виявився по вивченні мімікрійних ознак не людиною, а звичайним «обивателіус вульгарис».

Директор зоосаду демонструє експонат зборам отців міста, і готовий показати свої штуки — людиноподібні манери і мову — Присипкін раптом спиняє око на залі для глядачів і в дикому здивуванні радості, обурений одиночним ув'язненням, кличе в клітку невідомо коли розморожених, як дві краплини води схожих на Присипкіна, глядачів.

Галюцинуючого Присипкіна, звичайно, заганяють в клітку, і останні його фрази служителі розганяють вентиляторами.

«Музико, марш!»

Канва дії вся.

П'єса (вона ж і огляд) написана. Перша її зустріч із слухачами, з тими, хто її буде здійснювати, — зустріч для п'єси приємна. Ті, для кого п'єса написана, сказали своє «добре». Це ні в якому разі не означає, що п'єса в моїй уяві лаврова. П'єси — не художні шедеври. П'єса — це зброя нашої боротьби. Її треба часто нагострювати і прочищати великими колективами.

Ми проведемо п'єсу ще до вистави через велику кіль-

кість комсомольських зборів і, коли буде треба, вноситимемо зміни до тексту і до ситуацій.

Але навіть так загострена і очищена п'єса — це лише один із складових елементів.

Силу впливу комедії на глядача можуть подесятерити (а то і знищити) актори, оформлювачі, робітники сцени, музиканти і т. ін.

Але, звичайно, головне залежить від того, як розмахнеться режисер.

Я певен, що розмахнеться здорово.

1929

ЗДАВАЛОСЬ БИ, ЗРОЗУМІЛО...

Поет і газета — це зіставлення дедалі частіш виринає із газетних статей.

«Чисті» літератори горлають: газета знижує стиль, газета повсякденністю відтягує від заглиблених тем.

«Газетяр», з легкої руки Тальникова, починає ставати у визначенні письменницьких розмірів мало не лайливим словом.

В останніх критичних статтях (Гросман-Рощін в журналі «На литературном посту», Тальников в «Красной нови», Горбов в «Красной ниве» і т. ін.) ця естетська пиха починає ставати загрозливим фактом, що гальмує революційну літературу.

Газетярі, відгризайтесь!

Газетяр проти заглиблених тем. Дурниці! Так, ми вимагаємо літературу, засновану на факті. Дріб'язковість теми — це дрібнота зібраних фактів.

Можна написати побудований на випадковій події памфлет на Чемберлена. Давати заглиблену літературу — це не означає замінити Чемберлена космосом. А це означає підібрати саме на цього Чемберлена більше число фактів, що саме його стосуються, — типізувати, систематизувати, обробляти, але з єдиним спрямуванням, якщо фейлетон був щиглем, — заглиблена літературна річ хай ляже кулаком на Чемберленів циліндр.

Різниця газетяра і письменника — це не цільова різниця, а лише різниця словесної обробки.

Механічне вкорінення в газету письменника зі старими літературними звичками (вчорашній лозунг Лефа) — цього вже недосить.

Повсякчасний наш лозунг антилітературщини і огазетчування сьогодні акцентується по-новому. Ми за єдину боротьбу активних агітаторів будівництва комуни проти естетів з проповіддю аполітичності, проти відображень заднім числом та іншої архаїчної і містичної нісенітниці.

Ми такі тепер витончені в поетичній техніці і в способах володіння словом, що змагатися в цій галузі нудно і непродуктивно.

Було багато суперечливих визначень поезії. Ми висуваємо єдине вірне і нове, це — «поезія — шлях до соціалізму».

Тепер цей шлях іде між газетними полями.

Безглуздо ставитися до газети як до поганої компанії, принизливої для поетичної культури. Технічно газета— це 1 000 000 примірників, і більше нічого.

Давай газеті, пропускай через газету речі якої схочеш літературної довершеності. Злободенність речі є результатом не наспіх зліплених рядків, а запасом поетичних зворотів і заготовок, роблених поетом заздалегідь, але в тренуванні на швидкість виконання і відгуку на підставі безлічі аналогічних фактів.

Газета не тільки не привертає письменника до халтури, а, навпаки, викорінює його неохайність і привчає його до відповідальності.

Чистий поетичний товстожурнальний твір має тільки один критерій — «подобатися». Робота в газеті вводить поета в інші критерії, — «правильно», «своєчасно», «важливо», «загально», «перевірено» і т. ін., і т. ін.

Ці вимоги збуджують поетичну винахідливість. Наприклад, в «Комсомольской правде» є літературна сторінка. На ній часто з'являються вірші. В розпалі боротьби з хуліганством якийсь поет писав в ліричному вірші про підстрелену ним птицю щось на зразок:

Луна по горах йде по всіх.
Забив я птицю.
Нащо я забив?
А просто так на сміх.

Хіба вбивство на сміх не є лірична апологія хуліганства?

Я навмисне наводжу приклад найближчої мені і влучно б'ючої газети, яка, звичайно, не могла б зробити такий ляпсус ні в одній публіцистичній замітці, наводжу

тільки як різницю підходів. Тут провина виключно поета. Поет відчуває свою цілковиту безвідповідальність. З мене, мовляв, оргвисновків робити не будуть. Прочитають і забудуть.

Сьогоднішній лозунг поета — це не просте входження в газету. Сьогодні бути поетом-газетярем — означає підпорядкувати всю свою літературну діяльність публіцистичним, пропагандистським активним завданням будованого комунізму.

Тільки з цієї точки зору треба розуміти лозунг, висунутий нами в противагу колишнім лефівським лозунгам — «амністія віршам і поемам».

Досі літературні угрупування боролися одне з одним за формальними відмінами. Стеклов — за ямб, а Леф — за інші розмірчики.

Зараз ми проти літературних боротьбичок.

Ми, газетярі, часто самі винні в применшенні нашої роботи. Ми прибіднюємось, заздрячи натхненним, і почісуємо їм п'ятки рецензіями, бібліографіями, звітами і т. ін.

Нам треба переглянути письменників без різниці родів словесної зброї — за їх соціальною значущістю. І чи не доведеться, переглянувши, підбуритися «чорній» літературній кістці на білу?

1929

ЩО ТАКЕ «БАНЯ»?

КОГО ВОНА МИЄ?

«Баня» — драма на VI дій, з цирком і фейєрверком.

«Баня» — миє (просто пере) бюрократів.

«Баня» — річ публіцистична, тому в ній не так звані «живі люди», а оживлені тенденції.

Зробити агітацію, пропаганду, тенденцію — живою, — в цьому трудність і смисл сьогоднішнього театру.

Звичка театралів до «амплуа» (комік, «інженю» і ще чогось), до «типів» («33 років з бородою», або «високий брюнет, після третьої дії виїздить до Воронежа, де й одружується»), ця зашаблоніла звичка плюс побутовий розмовний тончик і є архаїчне страхіття сьогоднішнього театру.

Театр забув, що він видовище.

Ми не знаємо, як це видовище використати для нашої агітації.

Спроба повернути театрові видовищність, спроба зробити кін трибуною — в цьому суть моєї театральної роботи.

Загалом перипетії «драми» такі:

1. Винахідник Чудаков винаходить машину часу, що може возити в майбутнє і назад.

2. Винахід ніяк не просувається через канцелярські перешкоди і через головну з них — через т. Победоносикова, головначупуза — головного начальника управління узгоджень.

3. Сам т. Победоносиков приходить у театр, дивиться самого себе і твердить, що в житті так не буває.

4. З майбутнього по машині часу з'являється фосфорична жінка, уповноважена відібрати найкращих для перекинення в майбутній вік.

5. Зраділий Побєдоносиков заготував собі і літери, і мандати, і виписує добові із середнього розрахунку за 100 років.

6. Машина часу рвонулась вперед п'ятирічними, подесятереними кроками, захопивши робітників і працюючих і випльовуючи Побєдоносикова та йому подібних.

Наводжу уривок останньої VI дії...

Все це, разом взяте, покаже театр.

1929

ПРОШУ СЛОВА

Це — не тільки вірші.

Це ілюстрації не для графічних прикрас.

Це протокольний запис найтяжчого трирíччя революційної боротьби, переданий плямами фарб і дзвоном лозунгів.

Це — моя частина величезної агітроботи вікон сатири Роста.

Хай згадують лірики віршики, під які закохувались. Ми раді згадати й рядки, під які Денікін тікав від Орла.

Любителям високотарифних описів заднім числом романтики громадянської війни в стилі «конструктивіст» непогано повчитися на дійсному матеріалі бойових літ, на дійсній словесній роботі цього часу.

Є такі нові російські стародревні греки, які все вміють засахарити і заестетизувати.

От В. Полонський у книзі про революційний плакат, видерши із середини кусок, набрівши на агітсатиру Роста періоду боїв з панами, агітку, весь смисл якої довести:

Тож годуй
червоних рать,
хліб неси,
неививши,
щоб із хлібом
не віддать
разом голови вже, —

цей самий Полонський видирає з агітки випадковий клаптик і пише «фрагмент». Як вам подобається?!

Так само може вчинити історик літератури, який наведе слово «єднайтеся» з підписом «фрагмент», щоб усі здога-

23*

дувалися й раділи, що оце «фрагмент» лозунга «Пролетарі всіх країн, єднайтеся».

Полонський не тільки не силкується зрозуміти мету і спрямованість плакатних ударів, але просто натхненно ширяє над низиною агітаційного тексту. Зараз, із десятиріччям ростинської роботи, Третьяковська галерея, газети, журнали зацікавлено і захоплено добирають, клеять і роздивляються клапті вручну фарбованих аркушів, цих предків усіх багатотисячних сьогоднішніх сатиричних журналів. Перші вікна сатири робилися в одному екземплярі і вивішувалися у вітринах та вікнах порожніх магазинів, які негайно обступав народ, дальші розмножувались трафаретом, іноді до 100—150 екземплярів, що розходилися по вікнах агітпунктів.

Всього біля дев'ятисот назв тільки по Москві. Ленінград, Баку, Саратов почали заводити свої вікна.

Діапазон тем — величезний.

Агітація за Комінтерн і за збирання грибів для голодуючих, боротьба з Врангелем і з тифозною вошею, плакати про зберігання старих газет і про електрифікацію. Я рився у Третьяковці, в Музеї революції, в архівах учасників. Навряд чи від усієї маси вікон зосталося тепер більше як сто цілих аркушів. Ми працювали без установки на історію і славу. Вчорашній плакат безжалісно топтався в десятках переїздів. Треба зберегти і надрукувати те, що лишилось, — поки не пізно. Тільки випадково знайдений у М. Черемних альбом фотографій дав можливість розшукати тексти і знімки із зниклого.

Моя робота в Роста почалася так: я побачив на розі Кузнецького й Петровки, де тепер Моссельпром, перший вивішений двометровий плакат. Негайно звернувся до зава Ростою, тов. Керженцева, який звів мене з М. М. Черемних, одним з найкращих працівників цього діла.

Друге вікно ми робили разом. Далі прийшов Малютін, а потім художники: Лавінський, Левін, Брік, Моор, Нюренберг та ін. Трафаретники: Шіман, Михайлов та ще багато інших, фотограф Нікітін.

Спочатку над текстом працював тов. Грамен, далі майже всі тексти і теми мої; працювали ще над текстом О. Брік, Р. Райт, Вольпін. У двох випадках, відзначених у книжці зірочками, я нетвердо пам'ятаю своє авторство тексту.

Зараз, переглядаючи фотоальбом, я знайшов близько

чотирьохсот лише своїх вікон. У вікні від 4 до 12 окремих плакатів, значить у середньому цих самих плакатів не менше як 3 200.

Підписів — друга збірка творів. (В цій книжці — невелика частина.)

Як можна було стільки зробити?

Згадую — відпочинків не було. Працювали у величезній нетопленій майстерні Роста, де судомило від морозу (пізніше — виїдала очі димом буржуйка).

Прийшовши додому, малював знову, а в разі особливої терміновості клав під голову, лягаючи спати, поліно замість подушки, розраховуючи, що на поліні особливо не заспишся, і, поспавши рівно стільки, скільки неминуче потрібно, підхопишся працювати знову.

З часом ми так набили руку, що могли малювати складний робітничий силует від п'ятки з заплющеними очима, і лінія, окресливши, зливалася з лінією.

По годиннику Сухаревки, який було видно з вікна, ми зненацька втрьох кидались на папір, змагалися в швидкості ескізу, викликаючи здивування Джона Ріда, Голічера та інших заїжджих іноземних товаришів і подорожників, які оглядали нас. Від нас вимагалася машинна швидкість, — бувало, телеграфне повідомлення про фронтову перемогу через 40 хвилин — годину вже висіло по вулиці барвистим плакатом.

«Барвистим» — сказано надто шикарно, фарб майже не було, брали першу-ліпшу, розмішуючи мало не на слині. Цього темпу, цієї швидкості вимагав характер роботи, і від цієї швидкості вивішування вістей про небезпеку або про перемогу залежала кількість нових бійців. І ця частина загальної агітації підіймала на фронт.

Поза телеграфною, кулеметною швидкістю — цієї роботи бути не могло. Але ми виконували її не тільки на повну силу й серйозність наших умінь, а й революціонізували смак, підносили кваліфікацію плакатного мистецтва, мистецтва агітації. Якщо є річ, називана у малюнку «революційний стиль» — це стиль наших вікон.

Не випадково, що багато які з цих робіт, розраховані на день, пройшовши Третьяковську галерею, виставки Берліна й Парижа, стали через 10 років речами справжнього так званого мистецтва.

Я наводжу в цій книжці лише незначну частину матеріалу, тільки те, що збереглося в днях. Крім двох,

наводжуваних раніш по пам'яті, а тепер повністю, текстів — «Азбуки» і «Бубликів», — все інше не публікувалося і публікуватися, крім цієї книжки, не буде.

Для мене ця книжка великого словесного значення, робота, яка очищала нашу мову від словесної лузги на темах, що не припускають багатослів'я.

Це не так читання, як посібник для часів, коли знову доведеться гукнути:

Нас не вхопиш,
                як і лезо ножа!
Денікіна дні
            полічено.
Червона армія —
                червоний їжак —
застýпа
       вірна
           й найліпша нам.
Нас не вхопиш,
                як і лезо ножа!
Дні Колчака
            полічено.
Червона армія —
                червоний їжак —
заслона
       певна
           й найліпша нам.
Нас не вхопиш,
                як і лезо ножа!
Товариші,
         всі до зброї!
Червона армія —
                червоний їжак —
залізні співдружності строї.

1930

ВІДКРИВАЮЧИ ВИСТАВКУ

«20 РОКІВ РОБОТИ МАЯКОВСЬКОГО»,

ОГОЛОШУЄМО:

Робота поета революції не вичерпується книгою. Мітингова промова, фронтова частушка, агітка-одноденка, живий радіоголос і лозунг, що миготить по трамвайних боках, — такі ж, а інколи й цінніші зразки поезії. Відкриваючи виставку т. Маяковського, ми не збираємося вшановувати його живу роботу мертвущим, підсумовувальним ювілеєм. В. В. Маяковський — перш за все поет-агітатор, поет-пропагандист, поет, що на всякій ділянці слова прагне стати активним учасником соціалістичного будівництва. Основна робота Маяковського розгорнулась за 12 років революції. Сьогоднішня виставка повинна розширити погляд на працю поета — кожного, хто починає працювати над словом. Газету, плакат, лозунг, диспут, рекламу, що їх зарозуміло відкидають чисті лірики, естети, виставлено як дуже важливий рід літературної зброї.

На нашій виставці зібрано тільки частину найбільш характерного матеріалу, — одну назву кожної газети і журналу з незліченних номерів, що друкували вірші, найгрунтовнішу обсягом і поглядами нашу та іноземну критику, незначну частину афіш, характерні риси біографії, деякі зразки різних видів праці.

За докладне добирання матеріалів і підведення повних підсумків роботи візьметься лабораторія і арсенал Маяковського.

1930

КОМЕНТАРІ

Містерія-буф. Перша радянська п'єса, що прославляє Велику Жовтневу революцію. З цієї п'єси зачинається радянський театр. Задум п'єси відноситься до серпня 1917 року, про що згадується в автобіографії. Під датою — серпень 1917 р. — записано: «Задумую «Містерію-буф». Написано було п'єсу до першої річниці Жовтня.

Перша радянська революційна п'єса була з захватом сприйнята робітничою аудиторією і викликала гостро вороже до себе ставлення реакційно-бюрократичної групи тодішніх театральних і видавничих працівників. Про труднощі постановки і першого видання «Містерії-буф» Маяковський досить докладно розповідає в статті «Тільки не спогади...» (див. у цьому ж томі, стор. 324—332). Афіша, про яку говорить у цій статті Маяковський, збереглася. Зміст її такий: «Комунальний театр музичної драми. 7, 8 листопада н/с. Ми, поети, художники, режисери і актори, святкуємо день річниці Жовтневої революції революційним спектаклем. Нами буде дано: «Містерію-буф» — героїчне, епічне й сатиричне зображення нашої епохи, зроблене В. Маяковським». На афіші намальовано земну кулю з написом «Старий світ», перекреслену навхрест двома лініями, і дано короткий зміст усіх п'яти картин: «I карт. Білі й чорні тікають від червоного потопу. II карт. Ковчег. Чисті цідсовують нечистим царя і республіку. Самі побачите, що з цього виходить. III карт. Пекло, в якому робітники самого Вельзевула під три чорти послали. IV карт. Рай, гостра розмова батрака з Мафусаїлом. V карт. Комуна! Сонячне свято речей і робітників».

Прем'єра «Містерії-буф» відбулася в Петрограді 7 листопада 1918 року. Слідом за цим було дано ще два спектаклі. В автобіографії під рубрикою «25 жовтня, 18-й рік» Маяковський записав: «Закінчив містерію. Читав. Говорять багато. Поставили. Ревли навколо страшенно. Особливо комуністуюча інтелігенція. Андреєва чого-чого тільки не робила. Щоб перешкодити. Тричі поставили — потім розколотили. І пішли «Макбети».

За два дні до прем'єри в статті «Комуністичний спектакль» А. В. Луначарський писав: «Єдиною п'єсою, яка задумана під впливом нашої революції і носить тому на собі печать завзяту, сміливу, задирливу, є «Містерія-буф» Маяковського... Як літературний твір це дуже оригінально, сильно і гарно. Але що вийде, коли її поставлять, я ще не знаю. Я дуже боюсь, як би художники-футуристи не наробили в цій

постановці мільйони помилок... Якщо «Містерію-буф» поставити, наділивши її різними екстравагантностями, то вона, будучи ненависною старому світові своїм змістом, залишиться незрозумілою новому світові своєю формою. А тимчасом її текст зрозумілий кожному, іде прямо в серце робітникові, червоноармійцеві, представнику селянської бідноти. Він говорить сам за себе. Це весела символічна подорож робітничого класу, що поступово визволяється після революційного потопу від своїх паразитів, через рай і пекло в землю обітовану, яка виявляється нашою грішною землею, але омитою революційним потопом, і на якій усі «товариші речі» чекають нетерпляче свого брата, трудящу людину. І написано все це гострою, пряною, дзвінкою мовою. Так що на кожному кроці трапляються такі вислови, які, можливо, стануть ходячими. Я від щирого серця бажаю успіху цій молодій, майже хлопчачій, але такій щирій, шумній, торжествуючій, безумовно демократичній і революційній п'єсі. Я від щирого серця бажаю, щоб у залі Музичної драми і Народного будинку якомога більше було нашої, справжньої публіки, нашої робітничої, червоноармійської, селянської».

Після перших постановок «Містерії-буф» Маяковський часто виступав з читанням п'єси на численних робітничих зборах. Ці читання були першою спробою виступу поета перед робітничою аудиторією. В автобіографії під рубрикою «19-й рік» сказано: «Їжджу з містерією та іншими творами моїми й товаришів по заводах. Приймають радісно».

Восени 1920 року «Містерію-буф» було включено в репертуар театру РРФСР Першого. Для постановки в цьому театрі Маяковський переробив п'єсу. Друга редакція зробила п'єсу злободеннішою, перетворила її на своєрідний політичний огляд тих років. Нова політична обстановка спонукала автора включити в п'єсу нову дію, що відбиває боротьбу з господарською розрухою. Було введено новий персонаж — угодовець-меншовик. На протязі всієї п'єси вставлено численні згадки про труднощі епохи «воєнного комунізму». Написано цілком новий пролог до п'єси й перероблено її кінець.

Прем'єра другої редакції п'єси відбулася в Москві 1 травня 1921 р. Публіка сприйняла спектакль з величезним ентузіазмом. Серед виконавців особливо визначався артист Ігор Ільїнський в ролі угодовця. Все театральне літо 1921 року пройшло під знаком «Містерії-буф». Театр РРФСР Перший показав «Містерію-буф» в різних містах, але, крім цього театру, п'єсу Маяковського ставили в 1921—22 рр. у театрах і клубах Томська, Пермі, Тамбова, Свердловська (тоді Єкатеринбурга), Краснодара, Харкова, Омська, Іркутська, Красноярська, Казані, Тули. Крім того, «Містерію-буф» ставили і за кордоном. У 1922 році вона з великим успіхом пройшла в Празі при повній робітничій аудиторії. Частинами ставили «Містерію-буф» у 1922 р. у Варшаві, а в 1925 р. в Лодзі.

Успіх «Містерії-буф» спонукав ТЕВ Головполітосвіти організувати спеціальну постановку на честь III Конгресу Комуністичного Інтернаціоналу. В останніх числах червня 1921 року в приміщенні Першого Держцирку в Москві було влаштовано три спектаклі німецькою мовою. П'єса йшла в перекладі Ріти Райт. В автобіографії під рубрикою «21-й рік» Маяковський записав: «Пробиваючись крізь усі тяганини, зненависті, канцелярщини і тупості — ставлю другий варіант містерії. Іде в I РРФСР і в цирку німецькою мовою для III Конгресу Комінтерну. Пройшло близько ста разів». Спеціально для спек-

таклю на честь III Конгресу Комінтерну Маяковський написав новий пролог, окрему сценку угодовця і «нечистих» і лібретто п'єси. У прологу й лібретто Маяковський, викладаючи зміст і ідейну спрямованість п'єси, роз'яснює її назву: «Містерія-буф — це наша велика революція, згущена віршем і театральною дією. Містерія — велике в революції, буф — смішне в ній». Маяковський у своїй п'єсі поєднав, здавалося б, непоєднуване: елементи містерії (урочисто-героїчного) з елементами буфонади чи буфу (сценічної вистави, побудованої на комічних ситуаціях) Про цю багатоплановість п'єси свідчить також її підзаголовок: «Героїчне, епічне й сатиричне зображення нашої епохи».

У цьому виданні дається друга редакція п'єси (1920—1921), а тут наводимо пролог з першої редакції (1918):

Сім нечистих пар:

Це про нас волала земля голосом гармат до знемоги.
Це набухáли нами напоєні кров'ю лани.
Стоїмо,
вихоплені із черева земного
кесаревим розтином війни.
Славимо,
повстань,
бунтів,
революцій день,
тебе —
це ж черепи трощить твій гнів!
Нашого другого народження день —
всесвіт змужнів.
Бува —
зупиниться пароплав ген-ген,
надимить
і піде по дзеркальності вóдяній,
і довго димними дишиш легендами, —
так життя вислизало від нас до сьогодні.
Нам написали Євангеліє,
Коран,
«Втрачений і повернений рай»,
і ще,
і ще
книжки, книжечки і книжи́ща.
Потойбічну радість віщує хитро кожна з них.
Хочемо
тут, на землі,
не вище жить
і не нижче
від усіх цих ялин, коней, будинків і трав земних.
Нам остогидли ласощі неба —
ви дайте житній жерти хліб!
Паперових пристрастей нам не треба —
щоб жити з живою жоною могли б!
Там,
в гардеробах театрів
блискітки оперових етуалей

та плащ мефістофельський —
все, чим багаті!
Сивий кравець не для наших старався талій.
Що ж,
хай незграбна у нас
одежа —
та наша.
Нам грати!
Сьогодні
над пилом театрів
спахне: «Все змінюєм скрізь!» —
слова́ нового девізу.
Стій і дивись!
Завісу!

Розходяться. Роздирають завісу, замальовану реліквіями старого театру. [1]

Клоп. Ця «феерична комедія», як назвав її автор, писалась восени 1928 р. П'єса органічно зв'язана з газетною роботою Маяковського, особливо з його співробітництвом в «Комсомольской правде». На цю обставину Маяковський вказує в двох статтях про свою п'єсу: «Клоп» і «Про «Клопа»: «Газетна робота відстоялась в те, що моя комедія — публіцистична, проблемна, тенденційна. Проблема — викриття сьогоднішнього міщанства». «Клоп» — це театральна варіація основної теми, на яку я писав вірші й поеми, малював плакати й агітки. Це тема боротьби з міщанином». У п'єсі «Клоп» так само, як і в своїх віршах, Маяковський бореться проти аполітизму і безідейності в літературі, проти міщанського опошлення мистецтва, проти обивательщини і заспокоєності на ідеологічному фронті. У 1927 р. в «Комсомольской правде» було надруковано вірш поета Івана Молчанова «Побачення», який надзвичайно обурив Маяковського. На вірш Молчанова Маяковський відповів віршем «Лист до коханої Молчанова, кинутої ним...» (1927). У двох місцях своєї п'єси Маяковський пародіює Молчанова, вкладаючи в уста Присипкіна трохи змінені рядки з молчановського «Побачення».

Борючись проти міщанства та обивательщини засобами поетичного слова і драматургії, Маяковський обстоював моральну чистоту радянської людини, зміцнення передової, соціалістичної ідеології, нову, радянську культуру. Під час обговорення «Клопа» в клубі робкорів «Правды» 2 лютого 1929 р. Маяковський сказав: «З побутового міщанства випливає політичне міщанство».

Прем'єра п'єси «Клоп» відбулася в Москві 13 лютого 1929 року. Музику для спектаклю написав Д. Д. Шостакович. Художнє оформлення для вистави робили Кукринікси. Роль Присипкіна виконував Ігор Ільїнський. Крім Москви, п'єсу ставили в театрах Ленінграда, Щегловська (Сибір), Астрахані, Дніпродзержинська, Свердловська. Крім того, «Клоп» був поставлений у березні 1931 р. в Нью-Йорку в перекладі на англійську мову і в Іспанії в березні 1936 р. У Токіо «Клоп» був виданий у перекладі на японську мову.

Баня. Маяковський назвав свою п'єсу драмою на шість дій з цирком і фейерверком. Свої думки з приводу формальних і жан-

[1] Переклад О. Новицького.

рових особливостей цієї п'єси автор виклав у статті «Що таке «Баня»? Кого вона миє?» (див. у цьому ж томі, стор. 361—362). Виступаючи під час обговорення п'єси «Баня» в клубі Першої зразкової друкарні в Москві 30 жовтня 1929 року, Маяковський на запитання «Чому ви вашу п'єсу називаєте драмою?» відповів: «А це, щоб смішніше було, а по-друге,— хіба мало бюрократів, і хіба це не драма нашого Союзу?» У цьому ж виступі він так пояснив і феєричність своєї драми: «Я підходив до цього питання так, щоб і агітація була, і завершення було феєричним. Я і вважаю, що це дуже цікаво і в театрі досі не застосовувалося. Я хочу, щоб вийшла і агітація — бюрократів підпустили, і під кінець фейєрверк запалили... Але це не значить, товариші, що я від великих проблем відгороджуюсь дешевими ефектами. Я хочу, щоб агітація була весела, із дзвоном».

Ідейну спрямованість своєї п'єси Маяковський не раз формулював у своїх замітках і висловлюваннях про «Баню»: «Баня» б'є по бюрократизму. «Баня» агітує за горизонт, за винахідницьку ініціативу» (замітка «Деякі питають»), «Баня» миє (просто-таки пере) бюрократів» (стаття «Що таке «Баня»? Кого вона миє?»), «У чому річ? У тому, що «Баня» — драма на шість дій, з цирком і фейєрверком, спрямована проти бюрократизму, проти вузькості, проти спокою. «Баня» чистить і миє. «Баня» захищає горизонти, винахідництво, ентузіазм» (замітка «У чому річ?»). «Політична ідея — боротьба з вузькістю, з діляцтвом, з бюрократизмом, за героїзм, за темп, за соціалістичні перспективи» (замітка «До постановки «Бані»).

П'єса «Баня», так само як і п'єса «Клоп», безпосередньо зв'язана з поетичною роботою Маяковського, особливо з численними віршами поета, спрямованими проти бюрократизму. В промові на пленумі ЦК ВКП(б) у квітні 1929 року Й. В. Сталін, говорячи про лозунги, які дала за останній час партія в зв'язку з новими класовими зрушеннями в нашій країні, на першому місці назвав «лозунг самокритики, лозунг загострення боротьби з бюрократизмом і чистки радапарату». Саме цей лозунг Маяковський і поклав в основу своєї роботи над «Банею». П'єса писалася влітку і восени 1929 року. В своїй п'єсі Маяковський дійсно влаштовує справжню «баню» всім бюрократам, що лазять рачки перед буржуазним Заходом, у шаржованому, гротескно-карикатурному вигляді виводить матерого бюрократа Побєдоносикова, який, посідаючи пост головначупузу (головного начальника управління узгодженням), ігнорує робітничу ініціативу, і представника розтлінної капіталістичної культури чужоземця Понт Кіча. Проте було б помилкою розглядати п'єсу «Баня» як твір виключно антибюрократичний. Значення і зміст її незрівнянно ширші. Уся вона пройнята пафосом великого будівництва, трудовою героїкою першої п'ятирічки. П'єса «Баня» — це не тільки п'єса-викриття, а й п'єса-заклик, насичена романтикою соціалістичного будівництва, пройнята поезією праці, спрямованої в майбутнє. У п'єсі з бюрократизмом і косністю стикається ентузіазм робітника-винахідника і робітників-вузівців, які створюють «машину часу». Це — основна колізія п'єси. Боротьба з бюрократизмом і косністю є боротьба за темпи соціалістичного будівництва, боротьба за комунізм. Виступаючи на обговоренні «Бані» у жовтні 1929 року, Маяковський говорив: «Указували на те, що Чудаков винайшов таку нікчемну річ, як машина часу. Ні, товариші, те, що ми нашу п'ятирічку виконуємо за чотири роки, це і є своєрідна машина часу. За чотири роки зробити п'яти-

річку — це і є завдання часу». Цю саму думку Маяковський висловив і в лозунгах для стрічок фіналу до постановки «Бані»:

До соціалізму лети в п'ятирічці,
У нашій машині часу!

Прем'єру «Бані» було дано в Москві 16 березня 1930 року. До вистави Маяковський написав віршовані лозунги, розвішані на сцені і в залі для глядачів. Проект оформлення спектаклю здійснив С. Є. Вахтангов. Роль головначупузу Победоносикова грав М. М. Штраух. За півтора місяця до московської постановки «Баню» показав Драматичний театр Державного Народного будинку в Ленінграді. Роль Победоносикова виконував Б. А. Бабочкін. Крім того, «Баню» було поставлено у філіалі Державного Великого драматичного театру. В останні роки не раз транслювалася радіопостановка «Бані».

Моє відкриття Америки. Дорожні нариси про Мексіку і США. Писалися влітку 1925 р. під час подорожі і були закінчені восени того ж року, після того, як Маяковський приїхав у Москву. Окремим виданням нариси вийшли у серпні 1926 року. Ці чудові нариси, в яких Маяковський викриває справжнє лице капіталістичних США, безпосередньо зв'язані з великим циклом віршів Маяковського про Америку.

Америка в Баку. Цей нарис написано внаслідок семиденного перебування Маяковського в Баку в лютому 1926 року. Поет відвідав Баку, здійснюючи свою чергову лекційну подорож по містах Радянського Союзу (Київ, Ростов, Краснодар, Баку, Тифліс). Востаннє Маяковський був у Баку в грудні 1927 року.

Коректура читачів і слухачів. Ця стаття Маяковського є своєрідним коментарем до його вірша «Нашому юнацтву». Написано її в зв'язку з лекційною подорожжю Маяковського по Україні в лютому 1927 р. У Харкові поет виступав 22 лютого в театрі Держдрами, 23 — в Технологічному інституті, 28 — в Інституті народного господарства, 28 — для членів спілки Робос. У Києві виступи відбулися 24 лютого в Будинку комуністичної освіти, 26 — в Інституті народного господарства, 27 — в університеті.

Як робити вірші? Статтю написано в березні—травні 1926 р. Окремим виданням вийшла в світ у липні 1927 р. У цій статті Маяковський, як і в своїх численних віршах, присвячених питанням поезії, бореться проти рутини й косності в поетичному мистецтві, за бойову, новаторську, високу поезію. 5 червня 1926 р. в газеті «Заря Востока» був надрукований уривок цієї статті з такою передмовою: «Я написав книжку на тему: «Як робити вірші?» У цій книзі я намагаюсь підійти до поезії не як до звалища для старожитностей — ямбів, хореїв, сонетів тощо, а як до живого виробничого процесу. Одним з основних моментів поетичного твору є «соціальне замовлення».

Тільки не спогади... Статтю було написано восени 1927 року до десятиліття Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Спілка діячів мистецтв організувалася ще до Жовтневої революції. Маяковський брав участь в організаційному житті спілки. На організаційних зборах московської спілки діячів мистецтв Маяковського обрали делегатом для зв'язку з петроградською спілкою. Після Жовтневої революції 17(30) листопада 1917 року Маяковський виступив на загальних зборах тимчасового комітету уповноважених

спілки діячів мистецтв і заявив: «Треба вітати нову владу і встановити з нею контакт».

Маяковський виступав у Сталіно та в інших містах Донбасу наприкінці липня 1927 року.

Вірші з примітками. Ця відповідь поетові-початківцю має велике теоретичне значення для розуміння суті поетичного новаторства Маяковського, який орієнтував мову своєї поезії на «говірку побуту, розмову вулиці, слова газети». Багато які положення цього листа перегукуються із статтею «Як робити вірші?».

Я сам. Літературна автобіографія поета. Написана в 1922 році. Вперше її опубліковано в журналі «Новая русская книга» (Берлін, вересень 1922 р., № 9). Автобіографія кінчалась такими рядками: «Задумано: Про любов. Величезна поема. Наступного року закінчу. На черзі 2 п'єси: а то їх мало і погань». Автобіографія кінчалася, таким чином, 1922 роком і невеличким висновком: «Сказаним не думав обмежитися. Крім усього, про що говорив, люблю, напр., астрономію. «Рожевий ліхтар» закрили після того, як я прочитав «Через годину звідси». Бродячою теж мало не... за «Вам, що проживають». Та на це слід уже романи писати. А я поет. І це — так зв. автобіографія. Все». Згодом, для нових видань, Маяковський доповнював свою автобіографію по роках і довів її до 1928 року.

Дитячі і юнацькі роки Маяковського, про які поет побіжно говорить в автобіографії, добре висвітлені в спогадах матері його Олександри Олексіївни Маяковської «Детство и юность Владимира Маяковского», (Детгиз, 1953).

Про революційну діяльність Маяковського до Жовтня докладно розповідає книга В. Перцова «Маяковский. Жизнь и творчество») (Вид. Академії наук СРСР, 1950).

«Клоп». Ця замітка, що роз'яснює основні принципи драматургії Маяковського, вперше була надрукована в журналі «Огонек», 1929, № 2.

Здавалося б, зрозуміло... Ця стаття становить великий теоретичний інтерес для вивчення роботи Маяковського в газетах Радянського Союзу і особливо його роботи в газеті «Комсомольская правда». Маяковський надавав величезного значення участі поета в роботі газети.

Що таке «Баня»? Кого вона миє? Ця замітка, як і замітка «Клоп», є авторським коментарем до п'єси. Вперше надрукована в журналі «Огонек», 1929 р., № 47.

Прошу слова. Цю статтю було написано як передмову до збірки віршів «Грізний сміх», в яку ввійшли вірші, написані Маяковським у період його роботи в Роста. Книга вийшла в світ у 1932 р. Стаття висвітлює дуже важливий для Маяковського період його поетичної роботи.

Відкриваючи виставку... У 1929 році минуло 20 років літературної діяльності Маяковського. Цю дату було відзначено виставкою, де було зібрано всі книги поета, «Вікна сатири Роста», журнали й газети з віршами Маяковського, лозунги, плакати, афіші виступів тощо. Ця замітка є передмовою до каталога виставки «20 років роботи Маяковського».

ЗМІСТ

Відповідальний за випуск Є. Дроб'язко

Художник Л. Рабінович
Художній редактор К. Калугін
Технічний редактор О. Яхніс
Коректори А. Кіреєва, О. Словенко

*

В. МАЯКОВСКИЙ
Избранные произведения. Том 3.

(На украинском языке)

*

БФ 05275. Здано на виробництво 22/IX-53 р.
Підписано до друку 25/XI-53 р.
Формат паперу $84\times{}^{108}/_{32}$. Папер. арк. 5,875.
Друк. арк. 19,270+6 вклейок. Обліково-вид. арк. 20,393.
Ціна 9 крб. 55 коп. Зам. 122
Тираж 15 000.

Надруковано з матриць Київської книжково-журнальної ф-ки в 4-ій поліграффабриці Головвидаву Міністерства культури УРСР,
Київ, пл. Калініна, 2.